

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜM:
LİBYA İÇ SAVAŞI VE DOĞU AKDENİZ BAĞLAMINDA
KONJONKTÜREL BİR İNCELEME (2010-2020)**

Bilal GÜLBAKAN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT
Temmuz, 2021
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜM:
LİBYA İÇ SAVAŞI VE DOĞU AKDENİZ BAĞLAMINDA
KONJONKTÜREL BİR İNCELEME (2010-2020)

Hazırlayan

Bilal GÜLBAKAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT

AFYONKARAHİSAR 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türk Dış Politikasındaki Dönüşüm: Libya İç Savaşı Ve Doğu Akdeniz Üzerinden Bir İnceleme (2010-2020)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, buralara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16/07/2021

İmza

Bilal GÜLBAKAN

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Bilal GÜLBAKAN
	Numarası	190666102
	Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜM: LİBYA İÇ SAVAŞI VE DOĞU AKDENİZ BAĞLAMINDA KONJONKTÜREL BİR İNCELEME (2010-2020)	
Tez Savunma Sınav Tarihi	16.07.2021	
Tez Savunma Sınav Saati	10:30	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜM: LİBYA İÇ SAVAŞI VE DOĞU AKDENİZ BAĞLAMINDA KONJONKTÜREL BİR İNCELEME (2010-2020)

Bilal GÜLBAKAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Temmuz, 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zelkif Polat

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politika tarihine ışık tutulduğunda benimsenen ilkeler, uygulanan pratikler ve konulan hedefler çerçevesinde iki farklı yaklaşımın veya paradigmanın olduğu görülmektedir; Geleneksel Türk Dış Politikası ve Yeni (dönüşen) Türk Dış Politikası. Cumhuriyet tarihini kuruluşundan XXI. Yüzyılın başına kadar olan tarihi süreçte uygulanan geleneksel Türk Dış Politikası, ülke kapasitesi ve “güç” nosyonuna paralel olarak biçimlenmekle beraber statükoculuk ve Batıcılık ilkeleri üzerinden tanımlanmaktadır. 2000’li yıllara girildiğinde ise Türkiye’nin kapasitesindeki artış ve uluslararası sistemde çok kutupluluğa doğru yaşanan geçiş ortaya Yeni (dönüşen) Türk Dış Politikasını ortaya çıkarmıştır. Türkiye’nin dış alanda uygulamaya başladığı yeni politikası; savunmacı ve statükocu karakterinden arınmış, daha aktif, çok boyutlu/yönlü, işbirliği ve arabuluculuğu önceleyen, yumuşak güç unsurlarını tercih eden bu minvalde özgürlük ve ekonomik temelli ve bölgesel güç olma ideali gibi ilke ve yaklaşımlar üzerinde yükselmiştir. Türkiye’nin yumuşak güç unsurları, diplomasi ve işbirliğini önceleyen dış politik tutumu 2010 yılına gelindiğinde ise ciddi kırılmalara maruz kalmıştır. Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler Türk Dış Politikasına sürüm güncellemesi atılmasını elzem kılmıştır. Türkiye’nin son on yıllık süreçte yaşadığı pek çok kriz, Ankara’nın, 2000’lerin ilk yıllarında dış politika alanında başlattığı değişim rüzgârının, 2010 sonrasında kendisini daha sert biçimiyle göstermesine neden olmuştur. Bu çalışmada geleneksel dış politika ile yeni dış politika anlayışlarının temelleri, değerleri ve karakterlerinin işlenmesi, yeni dış politikaya geçişe imkân veren içsel ve uluslararası gelişmelerin belirlenmesi ve son olarak Türkiye’nin dış politikasındaki dönüşümün somut olarak görüldüğü Libya İç Savaşı ve Doğu Akdeniz jeopolitiği üzerinden yeni dış politikanın analizi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk Dış Politikası, Yeni (dönüşen) Türk Dış Politikası, Libya İç Savaşı, Doğu Akdeniz

ABSTRACT

TRANSFORMATION IN TURKISH FOREIGN POLICY: A CONJUNCTIONAL EXAMINATION IN THE CONTEXT OF THE LIBYA CIVIL WAR AND EASTERN MEDITERRANEAN (2010-2020)

Bilal GÜLBAKAN

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

July, 2021

Advisor: Assist. Prof. Dr. Zelkif POLAT

When the foreign policy history of the Republic of Turkey is shed light on, it is seen that there are two different approaches or paradigms within the framework of the principles adopted, the practices applied and the objectives set; Traditional Turkish Foreign Policy and New (transforming) Turkish Foreign Policy. Traditional Turkish Foreign Policy, which has been implemented in the historical process from the foundation of the Republic to the beginning of the 21st century, is shaped in parallel with the capacity of the country and the notion of "power", but is defined through the principles of status quo and Westernism. At the beginning of 2000s, the increase in Turkey's capacity and the transition towards multipolarity in the international system revealed the New (transforming) Turkish Foreign Policy. Turkey's new foreign policy, which has started to be implemented in the foreign area, is free from its defensive and status quo character, more active, multi dimensional, prioritizing cooperation and mediation, preferring soft power elements, and has been built on principles and approaches such as the ideal of freedom and economic base and being a regional power. Turkey's foreign policy, which prioritizes soft power elements, diplomacy and cooperation, was exposed to serious fractures in 2010. Developments in the international arena have made it essential to update the Turkish Foreign Policy. Many crises that Turkey has experienced in the last ten years caused the wind of change that Ankara started in the field of foreign policy in the first years of the 2000s to show itself in a more severe form after 2010.

In this study, the foundations, values and characters of traditional foreign policy and new foreign policy understandings, determining the internal and international developments that allow the transition to the new foreign policy, and finally the Libyan Civil War and the Eastern Mediterranean geopolitics where the transformation in Turkey's foreign policy is concretely seen are aimed to be explained.

Key Words: Traditional Turkish Foreign Policy, New (Transforming) Turkish Foreign Policy, Libya Civil War, Eastern Mediterranean

ÖN SÖZ

Sadece bu çalışmada değil tüm yaşamım boyunca her daim yanımda olan ve destekleyen, manevi desteklerini eksik etmeyen adeta itici gücüm olan babam Ali Gülbakan ve annem Sema Gülbakan'a teşekkür ederim. Yine tez yazım sürecinde beni yalnız bırakmayan ve destekleyen sevgili arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Hem lisans hem de yüksek lisans öğrenimimde fikirleri ve önerileriyle zihin dünyamı şekillendiren, tez yazım aşamasında rehberliği ile yoluma ışık tutan saygıdeğer Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT hocama ve onun nezdinde lisans ve yüksek lisans öğrenimimde bize değer katan tüm hocalarıma, jüri üyeleri olarak tezime eleştiri ve görüşleriyle katkı sağlayan Prof. Dr. Mustafa Fişne'ye ve Doç. Dr. Hasan Duran'a çok teşekkür ederim.

Bilal GÜLBAKAN
2021, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖNEMLER BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME

1. DIŞ POLİTİKA KAVRAMININ TANIMI	4
2. GELENEKSEL TÜRK DIŞ POLİTİKASINA BİR BAKIŞ	6
2.1. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL KARAKTERİ	10
2.2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN ANALİZİ	17
2.3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI	26
3. YENİ (DÖNÜŞEN) TÜRK DIŞ POLİTİKASI	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN NEDENLERİ

1. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN İÇSEL NEDENLERİ	38
1.1. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN SİYASİ NEDENLERİ	38
1.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİK NEDENLERİ	49
1.3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN TEKNOLOJİK NEDENLERİ	57
2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN ULUSLARARASI NEDENLERİ	63
2.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI GELİŞMELER	63
2.2. ULUSLARARASI TERÖR VE VEKÂLET SAVAŞLARI	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA VE DOĞU AKDENİZ BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN YANSIMALARI

1. LİBYA İÇ SAVAŞI SÜRECİNİN ANALİZİ	81
1.1. LİBYA ÖZELİNDE KUZEY AFRİKA VE DOĞU AKDENİZ: COĞRAFİ, TARİHİ VE SİYASİ BİR ANALİZ	81
1.2. LİBYA İÇ SAVAŞINI HAZIRLAYAN GELİŞMELER	88
1.2.1. Libya İç Savaşının Bölgesel Aktörleri	96
1.2.2. Libya İç Savaşının Bölge Dışı Aktörleri	102
1.3. TÜRKİYE'NİN LİBYA POLİTİKASI	108

2. LİBYA İÇ SAVAŞININ DOĞU AKDENİZ DENKLEMİNDEKİ YERİNE DAİR BİR ANALİZ	114
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	122
KAYNAKÇA	127

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM: Birleşmiş Milletler
DP: Demokrat Parti
GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla
KAO: Kuzey Afrika ve Orta Doğu
LSA: Libya Siyasi Anlaşması
MC: Milliyetçi Cephe Hükümeti
MGK: Milli Genel Kongre
NATO: Kuzey Atlantik Paktı
OBD: Orta Büyüklükte Devlet
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDP: Türk Dış Politikası
UGK: Ulusal Güvenlik Konseyi
UMH: Ulusal Mutabakat Hükümeti

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz XXI. Yüzyıl dünyası, siyasi, ekonomik ve teknolojik alanlar başta olmak üzere değişimin yoğun biçimde yaşandığı bir döneme karşılık gelmektedir. Dünyanın böylesi geniş yelpazede değişim geçirmesi doğal olarak II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Trans-Atlantik temelli küresel sistemin de sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda XXI. Yüzyılda yeni bir statüko arayışına çıkan küresel ve bölgesel aktörlerin çatışan çıkar ve menfaatleri, son on yıllık dönemi krizler ve savaşlar sürecine çevirmiştir. Bugün dünyanın hemen hemen her bölgesinde bir çatışma ve kriz ikliminin hâkim olduğu su götürmez bir gerçekliktir. Bu çatışma ve kriz iklimi incelendiğinde ise daha çok Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesinde yoğunlaştığı görülecektir. Dolayısıyla küresel hegemonya denklemlerinin, bu bölgede kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da kurulan hegemonya denklemi, bölgedeki bazı ülkeleri stratejik perspektifte vazgeçilmez kılmıştır. Hiç şüphesiz bu aktörlerden biri de Türkiye'dir. Geleneksel kalıplar içerisinde bakıldığında Türkiye'den beklenen davranış, stratejik önemini Batı'ya karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanıp Batı'dan olabildiğince ekonomik kazanımlar elde etmek olacaktır. Lakin XXI. Yüzyılın son on yıllık periyodu göz önüne alındığında Türkiye'nin, dış politikasında gerek üslup ve uygulamalarıyla gerekse geliştirdiği politik paradigma ile bir dönüşüm içerisinde olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin kuruluşundan başlayarak 2000'lerin başına kadar olacak süreci tanımlamak adına kullanılan geleneksel dış politika anlayışında, "statükoculuk" ve "baticılık" gibi unsurların hâkim olduğu bilinmektedir. 2000'li yıllara girilmesiyle beraber Türkiye'nin çevresinde vuku bulan gelişmelere paralel dış politika yapısının revize edilmesinin gerekliliği gündeme gelmiştir. Çünkü geleneksel TDP kalıplarının, krizler karşısında Turgut Özal ve İsmail Cem dönemleri gibi istisnai aralıklar dışında genel anlamda kısır politikalar üretmesi ve uluslararası alanda Türkiye'nin egemenliğine gölge düşürecek yapıda olması yönetici kesimde revize veya dönüşümün kaçınılmaz olduğu fikrini uyandırmıştır. Çünkü geleneksel TDP, Türkiye'nin tarihi ve kültürel geçmişi ihmal ederek kurgulanmıştır. Böylesi bir kurguda Türkiye gibi coğrafyasıyla, insan kaynağıyla, tarihi ve kültürüyle büyük bir potansiyeli barındıran bir ülkenin potansiyelini gerçekleştirebilmesi pek de mümkün değildir. Bu minvalde, geleneksel dış politika anlayışının terki veya bu dış politika anlayışının dönüşümü, yeni iktidarla beraber 2002 sonrasında başlamıştır. Ancak 2000'lerin başında başlayan dönüşüm hareketleri

nihai düzeyde olmamıştır. İktidarın isteği yapıdaki dış politikanın ayak sesleri asıl 2010 yılındaki Mavi Marmara hadisesi sonrasında yaşanmıştır. Mavi Marmara hadisesi sonrasında Türkiye'nin yumuşak güç enstrümanlarına dayalı dış politikasının işlevsiz kalması, uluslararası konjonktürde de değişikliklerin meydana gelmesi ve bunun yönetici kesim tarafından fark edilmesi dönüşümün 2010 sonrasında yaşanmasına neden olmuştur. TDP, geçirmiş olduğu bu değişimle daha ihtiyatlı ve kendi çıkarına göre uluslararası arenada hareket etmeye çalışmıştır. Bugünden bakıldığında 2010 sonrasında başlayıp 2016 yılına kadar sürdürülen ihtiyatlı TDP'nin aslında bir geçiş politikası olduğu görülecektir.

Ankara'nın daha yerli ve milli politikalar üretebilmesi, yeri geldiğinde diplomasinin yanında sert güç unsurlarını kullanabilmesi, çıkar ve güvenliğinin bulunduğu alanlarda proaktif politikalar yürütebilmesi 2016 yılı sonrasına denk düşmektedir. Böylelikle 2010 sonrasında nüvelerini gösteren dış politika yapısındaki dönüşüm 2016 sonrasında tam manasıyla gerçekleşmiştir. Bu dönüşümün gerçekleşmesi noktasında gerek içsel gerekse dışsal nedenler veya gelişmeler etkili olmuştur. Yaşanan değişimlerle beraber gerek diplomasi gerekse operasyonel anlamda manevra kabiliyeti daha da artmış bir Türkiye ortaya çıkmıştır. Dış politikada değişime veya dönüşüme imkân veren içsel nedenlere bakıldığında ise Türkiye'nin geçmişinden farklı olarak özellikle 2000 sonrasında siyasi, ekonomi ve savunma sanayi alanlarında geçirmiş olduğu değişimler göze çarpmaktadır. Siyasi alanda koalisyon dönemlerinden sıyrılarak yakalanan istikrar, ekonomik alanda yapılan reformlar ve sanayi alanındaki yatırımlarla gözlemlenen gelişim ve toparlanma ve de son dönemlerde savunma sanayi alanında kendi kendine yetebilme oranındaki artış Ankara'nın dış politikada dönüşüm sağlayabilmesi noktasında elini rahatlatan faktörler olarak öne çıkmıştır. Özellikle Türkiye'nin bölgesindeki "güç" mücadelesinde artan ağırlığının ardında savunma sanayide yakalanan ivmenin önemi yadsınamaz. TDP'nin değişimine etkide bulunan bir diğer faktör ise uluslararası konjonktürde meydana gelen değişimler olmuştur. 2010 sonrasında Türkiye'nin çevresinde gelişen vekâlet savaşları ve terör aktörlerinin sayısındaki artış Ankara'yı dış politikada dönüşüme zorlamıştır. Yani bir nevi Ankara dış politikasındaki değişimle konjonktürde meydana gelen değişimlere de bir cevap vermiştir. Verilen bu cevabın yansımaları ise son dönemde açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Örneğin bakışlarımızı Libya ve Doğu Akdeniz coğrafyalarına ve Ankara'nın bu alanlardaki söylem ve pratiklerine çevirdiğimizde 2002-2010 ve 2010-2016 dönemleriyle

farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar Türkiye'nin 2016 sonrasında benimsenen veya inşa edilen dış politikasını ortaya koymaktadır. Çalışmamız da tam olarak bu noktanın üzerinde durmayı ve işlemeyi hedef edinmiştir.

Bu çalışmada geleneksel dış politika ile yeni dış politika anlayışlarının temelleri, değerleri ve karakterlerinin işlenmesi, yeni dış politikaya geçişe imkân veren içsel ve uluslararası gelişmelerin belirlenmesi ve son olarak Türkiye'nin dış politikasındaki dönüşümün somut olarak görüldüğü Libya İç Savaşı ve Doğu Akdeniz üzerinden yeni dış politikanın analizi amaçlanmaktadır. Çalışmanın Türkiye'yi iç dinamiklerin yanında dış konjonktürle de bağlantılı ele alması, konu hakkında daha çok lokal düzeyde bazı makaleler ve raporlar dışında bütünsel bir akademik çalışmanın bulunmaması konuyu önemli ve özgün kılmaktadır.

Türkiye'nin yaşamış olduğu iç ve dış gelişmeler bağlamında Türk Dış Politikası'ndaki değişimi inceleyen bu çalışmanın, birinci bölümünde, değişimin vurgulanabilmesi için dış politika üzerinden bir dönemselleştirmeye gidilerek her dönemin genel karakterini vurgulamak kaydıyla tarihsel bir arka plan oluşturulmuştur. Çalışmanın özünü oluşturan konu ise zamansal olarak dış politikadaki değişimin somut olarak görülmeye başladığı 2010 yılı ile 2020 yılları arasında sınırlandırılmıştır.

İkinci bölümde, TDP'nin dönüşümüne imkân veren veya neden olan içsel ve dışsal gelişmeler işlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'yi siyasi, ekonomik ve teknolojik alanlarda incelemekle beraber dış konjonktürde gelişen terör ve vekâlet savaşlarına ışık tutmak amaçlanmıştır.

Üçüncü bölümde, TDP'nin değişiminin veya dönüşümünü somutlaştığı alanlar olarak öne çıkan Libya ve Doğu Akdeniz jeopolitiği üzerinden betimlemek hedeflenmiştir. Böylelikle TDP'nin, 2010 sonrasında yaşadığı dönüşümle ortaya çıkan yeni dış politika pratikleri ve uygulamalarının daha iyi anlaşabileceği düşünülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖNEMLER BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME

1. DIŞ POLİTİKA KAVRAMININ TANIMI

Dış politika kavramının tanımlanması üzerine ne diplomatların, ne siyasilerin ne de akademisyenlerin sağladığı herhangi bir uzlaşma veya genel kabul görmüş bir tanımlama yoktur. Dış politika kavramının tanımlanması genelde uzmanların veya akademisyenlerin kendi teorik modellerinin sınırları içerisinde şekillenen öznel görüşleri neticesinde yapılmaktadır (Efeğil, 2018: 22). Kanaatimizce yine de bir dış politika tanımı yapılmak isteniyorsa şu basit soruyu sormak yeterlidir: Dış politika nedir ve neyi kapsar? Öncelikle dış politika kavramındaki “dış” kelimesinin köküne incek olursak Latince de yer alan “*foris*” sözcüğünden türediğini ve başka bir ülke, bölge veya halkla ilgili olan manalara karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Sadece dış politikanın kökenine atılan bu kısa bakış dahi bizlere bu kavramın açıklanması noktasında ipuçları verebilmektedir. Dolayısıyla bu kökene iniş, bizlerde dış politikanın dışarıya dönük bir yapısının olduğu idrakini sağlamaktadır (Güleç, 2018: 17).

Nitekim dış politika da tıpkı iç politika gibi ülke sınırları içerisinde doğmakla beraber iç politikadan farklı olarak ülke sınırları dışına yöneliktir ve bir ülkenin uluslararası ölçekte siyasi, hukuki ve ekonomik alanlar başta olmak üzere diğer tüm alanlarda izlemiş olduğu tutum ve davranışların sonucunda oluşmaktadır. Bu yönüyle dış politika, bir devletin uluslararası arenada belirlediği amaçlarını, hedeflerini ve yine değindiğimiz gibi devletin uluslararası arenadaki diğer devletlere karşı takındığı tavır ve tutumu inceleyen uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalı olarak öne çıkmaktadır (Arı, 2013: 56-59). Evet, dış politika dışa dönüktür ve iç egemenlik alanının sınırları içerisindeki otorite olan siyasal iktidarın, çeşitli alanlarda dışarıya dönük kafasında kurduğu tasavvurlarla başlayıp o tasavvurların uluslararası alana yansımaya kadarki süren yolculuğa karşılık gelmektedir (Özcan, 2014: 328). Bu düşüncenin anlaşılması adına Türkiye'nin Kıbrıs politikası, Fransa'nın Afrika politikası veya ABD'nin Irak politikası misalleri verilebilir. Hülasa uluslararası ilişkiler teorisyenleri, tarihçiler ve uzmanlarca dış politikanın tanımlanması da sınırlarının belirlenmesi de uluslararası alandaki başrol olan devletin izleyeceği stratejiler, alacağı kararların ve takınacağı tavırların neticesinde mümkün olabileceği görüşü genel kabul görmüştür (Holsti, 1970: 233).

Böylece şu sonuca varabiliriz: “dış” ve “politika” kelimelerinden oluşan dış politika kavramının “dış” kısmı ile devletin iç egemenlik alanının dışında kalan tüm alan yani uluslararası arena kastedilmektedir. Dış politika kavramının “politika” kısmıyla ise uluslararası alanda izlenecek stratejilerin, yol haritasının belirlenmesi, planlı bir davranış kalıbının geliştirilmesiyle beraber hedefe giderken ki tüm bu çabalar bütünü kastedilmektedir (Gözen, 2006: 3-4). İşte bu noktada şunu belirtmekte fayda var dış politika tanımlamasıyla bahsedilenler izlenecek strateji, alınacak karar ve takınılacak tavır sadece bir devleti kapsayacak sınırlılıkta olmalıdır. Bu sınırlılık aynı zamanda günlük hayatta çok duyulan uluslararası politika kavramı ile dış politika kavramı arasındaki farkı da ortaya çıkarmaktadır. Dış politika ve uluslararası politikanın ilgi alanları ve baktıkları yön özünde aynıdırlar, aralarındaki farkı ise sadece ilgi alanına giren aktörlerin sayısı belirlemektedir. Dış politika, sadece bir devletin penceresinden uluslararası alana bakarken uluslararası politika ise daha geniş ölçekte iki veya daha fazla devlet açısından bir okuma yapmaktadır (Gönlübol, 1993: 28-29).

Yukarıda da değindiğimiz gibi dış politika kavramının tanımlanması noktasında birçok farklı yorum ve yaklaşım mevcuttur. Bu yorumlara örnek vermek gerekirse; Ömer Kürkçüoğlu dış politikayı; “*bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politika*” şeklinde tanımlarken (Kürkçüoğlu, 1980: 311), Joshua S. Goldstein; “*devletlerin, eylemlerine uluslararası arenada yön vermek için kullandıkları kılavuz*”P. J. McGowan; “*Dış politika, ulusal veya merkezi hükümetlerin kendi yasal egemenliklerinin dışında kalan oyunculara yönelik geliştirdikleri davranışlar*” (Akıllı, 2016: 10-11), J. Rosenau; “*yönelimler, planlar, taahhütler ve eylemler*” (Rosenau, 1976’dan akt. Efeğil, 2018: 23), Hill ise dış politikayı; “*uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör (çoğunlukla bir devlet) tarafından yürütülen resmi dış ilişkilerin toplamı*” olarak tanımlamaktadır (Hill, 2003’ten akt. Güleç, 2018: 18).

Görüldüğü üzere her ne kadar farklı dış politika tanımları, yorumlamaları yapılmış olsa da varılan nokta aynıdır diyebiliriz. Dış politika için temelde egemenlik ve güvenlik unsurları üzerinden yükselen, geleneksel anlamda devletlerin uluslararası alandaki çeşitli etkileşimini içeren modern anlamda ise devletlerin kendi arasındaki ve uluslararası alandaki diğer aktörlerle olan etkileşimini konu alan ve yine dış politikanın devletin bekası, ulusal çıkarlar maksatları üzerinden şekillenmesi nedeniyle “*yüksek politika*”

kapsamına da giren dış egemenlik alandaki eylemlerin bütünü oluşturarak devlet stratejileri ve planlarıdır tanımlaması yerinde olacaktır (Heywood, 2014: 167).

2. GELENEKSEL TÜRK DİŐ POLİTİKASINA BİR BAKIŞ

TDP kavramının önüne “geleneksel” ibaresinin getirilmesiyle beraber aranan veya istenilen unsurun TDP’ndeki süreklilik gösteren temel ilke veya eğilimler olduğunu söylersek yanlış olmayacaktır. Ancak Türkiye gibi son derece hareketli ve sorunlu bir coğrafyada bulunan bir ülkenin uzun soluklu dış politika tarihçesine bakıldığında süreklilik gösteren unsurlar yakalamak son derece güçtür. Ne var ki Türkiye gibi jeopolitik konumu gereği hassas dengeleri gözeterek dış politika oluşturma zarurietini içerisinde dahi olsanız dış politikanızda süreklilik arz eden ilke veya tutumları da barındırmak durumundasınızdır. Yani dış politika inşası sürecinde isteksiz olarak da olsa belirlediğiniz bazı ilke, esas veya paradigma kalıplarının dışına istikrarın ve güvenliğin öncelikli unsurlar olarak belirlenmesi nedeniyle çıkamayabilir ve zorunlu da olsa dış politikada bir süreklilik gösterebilirsiniz. Öyle ki bu zorunlu süreklilik durumu, devlet tarafından tek rasyonalite olarak görülerek dış politikanın karakterini ve ruhunu ele geçirebilir. Böylece iktidar değişimlerinin yaşanması durumu dahi dış politikanın karakterinde herhangi bir değişikliğin olması noktasında geçerli bir dinamik olarak görülemez (Sümer, 2010: 74-75). Çünkü iktidarların dış politikayı hazırlarken kendi tercihlerinin önünde bazı zorunlulukların olduğunu ve bu zorunlulukların, kendi dünya görüşlerini ve vizyonlarını pratiğe dökebilmesi sürecinde önünde oluşan bir bariyer olduğunun altının çizilmesi gereklidir.

Öncelikle Türkiye özelinde dış politika inşasında göz önüne alınması gereken zorunluluklara kısaca bir göz atmaya çalışalım. Türkiye’nin kuruluşundan bu yana yaşadığı ekonomik sorunlar, bunun neticesinde beklentisi içerisinde olduğu dış yardımlar ve coğrafi konumuna bakıldığında hem istikrarsızlık ve çatışma alanı olan Orta Doğu’nun hemen yanı başında olması hem de kuzeyinde Sovyetler Birliğı gibi bir tehdidin olmasıyla oluşan “etrafımız düşmanlarla çevrili” algısının öne çıktığını görmekteyiz. Bu sorunlar da TDP’nin kendisini yenilemesinin ve özgün olmasının önünde bir el freni vazifesini icra etmektedir (Sander, 2000: 79-91). Türkiye’nin bu sorunlarla veya gerçeklerle sürekli karşı karşıya kalması onu, doğal olarak bu sorunlarla baş edebilmek adına bir antitez, refleks veya dış politika ilkeleri oluşturma pratiğine itmiştir. TDP’nin gösterdiği antitez veya refleksin; Batıcılık ve Statükoculuk ilkeleri üzerinden geliştirildiğini söyleyebiliriz. Böylece dış politika yapıcılarını Türkiye’nin kuruluşundan itibaren karşılaştığı sorunlarla

başa çıkmak adına Batıcılık ve statükoculuk ilkelerine başvurmuş ve dış politikada oluşturulacak istikrarla beraber ülkeyi maceracı ve gerçekçilikten uzak bir tutum yerine güvenli bir iklim içine sokmayı hedeflemiştir (Handel, 1980: 59). Türkiye'nin kendini güvende hissetme dürtüsü ve defansif tavrı dış politikada bir alışkanlık, bir kalıp haline gelmiş ve bu gerçeklik uzun süre kendisini muhafaza etmiştir.

Geleneksel TDP'nın temel ilkelerinden olan Batıcılık veya Batı'ya yönelimli olma kavramlarıyla coğrafi manada Batı'nın kastedilmediğini belirtmeliyiz. Buradaki "Batı" altyapısı bakımından serbest piyasacı, üst yapı bakımından ise insan aklının biricikliğine sıkı sıkıya bağlı bir biçimde inşa edilen bir uygarlık biçiminin ta kendisidir (Oran, 2019: 49). Üstelik bu Batıcılık eğilimi kendisini henüz Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından evvel verilen Kurtuluş Savaşı'nın niyetinin ve özünün tanımlanması safhasında göstermektedir. Çünkü bu tanımlamaya göre Türkiye, Kurtuluş Mücadelesini Batı uygarlığına veya Batı medeniyetine karşı değil, Batılı emperyalist devletlere karşı vermişti ve verilen mücadelenin ardından kurulacak Cumhuriyet'in ana hedefi de Batı uygarlığına ulaşabilmek olarak belirlenmiştir (Duran, 2015: 35). Henüz devletin kuruluş aşamasında hedeflenen bir olgu, bir yön olarak beliren Batı ve bunun ilkesel hali olan Batıcılık, TDP'nda kendisini çok sağlam bir şekilde konumlandırmıştır.

Her ne kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin öncelikli hedefi olarak belirlenen bağımsızlık unsuruna, yönecek herhangi bir tehdit ihtimalinin doğabilecek olması nedeniyle uluslararası alanda tarafsız bir politik anlayış sergilense de ekonomik kalkınma arzusu, modernleşme misyonu ve güvenlik kaygıları Türkiye'yi her daim Batı'dan yana bir eğiliminin, refleksinin olmasına neden olmuştur (Sander, 2000: 71-72). Bir nevi Türk seçkin kesimince Batı, Türkiye'nin güvenliği ve selameti için bir emniyet kemeri, güvenli bir liman olarak görülmüştür yorumu gayet yerinde olacaktır. Aslında Türkiye'nin, yüzünü Batı'ya dönme eğiliminin kökenleri Osmanlı modernleşmesine kadar uzanan son derece uzun soluklu bir tarihi arka plana sahiptir. Bunun Türkiye dönemini kapsayan sürecine ışık tuttuğumuzda Cumhuriyet rejimini kuran seçkin sınıfın, Osmanlı'nın modernleşme çabasıyla oluşturduğu Batılı tarzdaki eğitim kurumlarından eğitimlerini almış olmaları ve bunun neticesinde de devletin kurtuluşunu her daim Avrupa tipinde bir devlet ve düşünce yapısından geçtiğine olan bir inanç taşıdığını görmekteyiz. Nitekim bu seçkin sınıf, kurmuş oldukları Türkiye Cumhuriyeti devletinin çeşitli alanlardaki sorunlarının çözüm yolunun ancak Batı'ya bakmak ve Batı'ya yönelmekle bulunabileceği kanaatini taşımışlardır ve bu durum devletin Batı'yı takip etmesini gerekli

kılmıştır (Erol ve Ozan, 2011: 25). Türkiye'nin Batı'yla olan yakınlık düzeyine baktığımızda ise Atatürk döneminde bu ilişki daha çok dostane bir zeminde olmakla beraber Batı ile ilişkileri sağlamlaştırma adına adımlar atılmış, İnönü döneminde II. Dünya Savaşı'ndan önce ortaya çıkan Türkiye-İngiltere-Fransa işbirliğiyle ilişkilerin düzeyi ittifak boyutuna ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan günümüze ise çoğunlukla ABD'yle olan ilişkiler üzerinden olmakla beraber Batı ile ilişkiler müttefiklik seviyesinde olmuştur (Ateş, 2014: 49-50). Özellikle Soğuk Savaş dönemiyle beraber Türkiye gerek dış politikasıyla gerek siyasal sistemiyle gerekse kültürel anlamda daha çok Batılı olmuştur. Böylelikle her alanda olduğu gibi TDP'nda da Batıcılık daha belirgin tonlarda görünür olmuştur (Karpat, 2012: 161-163). Yine günümüz TDP'nda da Batı'yla olan yakınlık düzeyinde yükselmeler ve alçalmalar yaşansa dahi Batı'dan tamamen bir kopuşun olması veya yerine başka bir ilkenin, olgunun ikamesi söz konusu değildir.

Geleneksel TDP'nın yapısı içerisinde yer alan ilkelerden bir diğerinden bahsedecek olursak o da statükoculuk ilkesidir. Statüko (*status quo*) kelime manası itibariyle kurulu düzen demektir. Dış politikadaki karşılığı ise mevcut düzenin veya uluslararası alanda var olan dengenin, şartların korunması ve sürdürülmesi üzerine gösterilen istek ve iradedir denebilir (Oran, 2019: 46). Statükoculuk, bu yönüyle tam bir savaş sonrasında etkinlik gösterebilecek bir dış politika ilkesi olarak yorumlanabilir. Bu dış politika ilkesinin, geleneksel TDP içerisinde istikrarlı bir şekilde yer aldığını belirtmekle beraber geçmişe göz attığımızda zaman zaman Türkiye'nin bu ilkenin dışına çıktığını da rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda kazanan devletler tarafından 1919 tarihli Barış Antlaşmasıyla kurulmak istenen statükoya karşın, Türkiye'nin kurucu kadrosu revizyonist bir tepki göstermiştir. Ancak ilerleyen bölümlerde de değinileceği gibi bu revizyonizm sınırlı bir revizyonizmdir. Mustafa Kemal, Kurtuluş Mücadelesi döneminin dış politikasını inşa ederken her ne kadar revizyonist bir politikayı benimsemiş olsa da statükoculuk ilkesinin işgal altındaki toprakların geri alınması ve savaş öncesi şartlara geri dönülmesi gibi yorumlarını göz ardı etmemiş ve dönemin dış politikasındaki revizyonizmi bu yorumlar ışığında sınırlı kalıplar içerisinde uygulamıştır (Oğuz, 2010: 43-45).

Türkiye'nin dış politikasında statükodan yana bir tavır koyması, statükocu politika izlemesinin nedenine göz attığımızda genelde güvenlik endişesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Daha önce de değinildiği gibi sınırları Türkiye gibi stratejik önemde olmasıyla beraber bir de istikrarsızlık kuşağıyla komşuluk yapan bir

ülkenin her zaman bir tehdit endişesi içerisinde olması son derece anlaşılır ve olağan kabul edilebilir. Bu nedenledir ki Türkiye ve Türkiye ile benzer kaderi taşıyan ülkeler her daim barış düzenini korumaktan yana yani istikrarı destekler bir dış politik tutum içerisinde olmuştur (Sander, 2000: 133-140). Çünkü Ahmet Davutoğlu'nun da formülüne ettiği gibi dış politika yapımında bir ülke, gücüne göre hareket eder ve bir ülkenin gücünün belirlenmesinde o ülkenin coğrafyasının artıları ve eksilerinin hesap edilmesi son derece elzemdir. Nitekim “güç” unsurunun belirlenmesi için yapılan denkleme coğrafya olgusu, bir girdi olarak hesaplanmaktadır (Davutoğlu, 2016: 17).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde bu durum, yönetici sınıf tarafından dikkate alınmış ve TDP'nin temel kodları yazılırken idealist veya ideolojik soslarla hazırlanmaktan ziyade daha çok realist ve pragmatist kalıplar içerisinde kalacak şekilde bir kodlama tercihinde bulunulmuştur. Aslında Türkiye'nin kurucularının yapmış olduğu bu kodlama, bizlere bir sürekliliği de işaret etmektedir çünkü Osmanlı gibi iki cepheli ve iki statükolu bir devletin pragmatist bir anlayış çerçevesinde izlemiş olduğu denge diplomasisinin Türkiye tarafından da benimsendiği sonucunu bu noktada ortaya çıkarmaktadır. Bu kodlama tercihi Osmanlı'nın olduğu gibi TDP'nin da ruhuna sirayet etmiş ve uzun yıllar boyunca uygulanmıştır (Ozan, 2015: 88). TDP'ndeki bu kodlamanın somutlaştığı ve daha çok bilinen halini belirtmek gerekirse Atatürk'ün “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” sloganını gösterebiliriz. Bu slogan aracılığıyla Türkiye yeni kurulan devletin mevcut sınırları içerisinde memnun olduğunu ve irredantist politiklardan uzak kalacağını sadece ülke içine değil aynı zamanda uluslararası arenaya da statükodan yana olduğu mesajını vermiştir (Oran, 2019: 47). Türkiye'nin dış politikasında statükocu tavrını ortaya koyan birçok örnek verilebilir örneğin; Kurtuluş Mücadelesi sırasında vatan toprağı üzerindeki işgallere karşı hudut sınırlarının çizildiği bir belge olan Misak-ı Milli revizyonizmi temsil ederken, Kurtuluş Mücadelesinin ardından Türkiye'nin mevcut sınırlarına sadık kalması ve korunması çerçevesinde Misak-ı Milli statükocu bir belgeye dönüşmüştür. Yine TDP tarihine baktığımızda Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Hatay Sorununun çözülmesi ve Kıbrıs Barış Harekâtı dışında Türkiye'nin statükoculuktan taviz verdiği pek görülmemiştir (Balçı, 2017: 46). Ancak 2010 sonrası döneme baktığımızda ise Türkiye'nin geleneksel kalıplarının dışına çıktığını özellikle Suriye, Libya ve son olarak Azerbaycan coğrafyaları üzerinden okunabilmektedir. Statükoculuk ilkesinin genel hatlarını çizmekle beraber TDP içerisinde uygulanmasını ise ilerleyen bölümde işlenmeye çalışılacağız.

2.1. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL KARAKTERİ

Bir ülkenin dış politikasının inşası o ülkenin kuruluş felsefesi ve vizyonu ile paralel bir şekilde gerçekleşmektedir. İnşa edilen politikanın uygulanabilirliği ise politikanın gerçekçiliğine ve politika yapıcısının dünyayı algılama ve yorumlama kapasitesine bağlıdır. Yani bir ülke uluslararası arenadaki stratejisini belirlerken bahsi geçen arenada kendi mevcut rolünü ve vaat ettiği potansiyelini dış politika yapıcısı iyi bir şekilde okumalıyken bir yandan da mevcut uluslararası sistemin amiyane tabirle ağa babalarını yani başat güçlerini de hesaba katmalıdır (Günay, 2015: 519). İncelemede bulunduğumuz dönemi göz önüne aldığımızda dış politika yapıcısı olarak karşımıza M. Kemal Atatürk çıkmaktadır. Bu nedenle de dönemin dış politikası Atatürk'ün dünya görüşü ve onun ilkeleri sonucunda oluşmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki Atatürk dış politikayı belirlediği süreç boyunca sürekli aynı ilkeler üzerine bir dış politika seyri izlememiştir. Atatürk dönemi Türk dış politikasına baktığımızda konjonktürle paralel bir şekilde dış politikayı iki döneme veya iki safhaya ayırabilmek mümkündür. Bu bölümlerden ilki; Kurtuluş Mücadelesi (Milli Mücadele) dönemi, ikincisi ise; Cumhuriyet dönemidir. Atatürk dış politikasının iki bölüme ayrılması konjonktür eksenli olmakla beraber her iki bölüm arasında da bir bütünlük olduğunu belirtmek gerekmektedir (Armaoğlu, 2020: 14). Atatürk dönemi dış politikasında yer alan ilkeleri belirtmek gerekirse genel sürece bakıldığında revizyonizm ki bu sınırlı bir revizyonizmdir, realizm, tam bağımsızlık, dengeli bir Batıcılık, tarafsızlık, barışçı ve statükoculuk gibi ilkeler karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu ilkelerden bazıları birbirine zıt ilkeler olsa da konjonktür ekseninde bir bütünlük içerisinde oturtulabilmektedir.

Eğer Atatürk dönemi dış politikasının genel karakteri ortaya koyabilmek veya genel karakteri hakkında bir tespit yapmak istiyorsak dönemin iç ve dış dinamiklerini iyi okumak gerekmektedir. Aksi halde döneme dair yapılacak inceleme veya analiz tam manasıyla başarılı sayılamaz. Çünkü dış politika ve onun hedefleri içinde bulunulan şartların etkisiyle belirlenmekte ve inşa edilmektedir. Bahsedilen döneme bakıldığında ise Anadolu toprakları Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasına bağlı olarak işgal edilmiştir. Buna müteakip savaş sonrasında Osmanlı Devleti ile Müttefik Devletler silahlı çatışmalara son vermek amacıyla 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalamıştır. Bu mütarekenin 1. Maddesindeki “*Boğazlar bölgesinin Müttefik Devletler tarafından askeri işgal altına alınacağı*” ve 7. Maddesindeki “*Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa,*

herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması” ibareleri Müttefik Devletlerine vatan topraklarının tümünü işgal edebilme imkânı sağlamıştır (Gönlübol ve Sar, 2014: 3-7).

Mevcut durum karşısında gerek dönemin padişahı Vahdettin gerekse Osmanlı yöneticilerinin bir kısmı kurtuluş adına milli değerler çerçevesinde bir çıkar yol görememiş ve İngiliz himayesini kabul etmenin kurtuluş için tek yol olduğunu düşünmüştür. Tabii ki bu durumu kabullenmeyip milli bir direniş fikri etrafında toplananlar da Anadolu topraklarında mevcut idi başta M. Kemal Atatürk olmak üzere. Döneme kaotik bir atmosfer hâkimdir ve dolayısıyla dış politika da direkt kaosu kaynağına yöneltmiştir yani “bağımsızlığı sağlamak” dönemin dış politikasının temel amacı olmuştur. Bu amaca yönelik olarak Mustafa Kemal önderliğinde Müttefik Devletlere karşı verilecek mücadelenin dışa dönük ilke ve amaçlarını belirlemek üzere iki konferans toplanmıştır. Bunlardan ilki “*Vilayet-i Şarkiye*” yani Erzurum Kongresi, ikicisi ise Sivas Kongresidir (Sönmezoğlu, 2004: 83). Toplanan bu kongreler sonucunda vatan topraklarını kurtarmak adına verilecek Kurtuluş Mücadelesinin dış politikası da kesin bir şekilde belirlenmiştir. Öncelikle Kurtuluş Mücadelesinin amacına bakacak olursak; üzerinde bulunulan toprakların sınırları içerisinde, yeni bir vatan oluşturmak ve bu vatan toprakları içinde tam bağımsız bir şekilde, Türk milletinin birliğini sağlamak hedeflenmektedir (Armaoğlu, 2020: 41).

Kurtuluş Mücadelesinin, bu hedefinin dış politikaya yansımaları ise revizyonizm şeklinde olmuştur. Çünkü M. Kemal önderliğindeki Anadolu hareketi, Müttefik Devletlerinin I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu halkına ve topraklarına biçtikleri rolü kabul etmeyip bir direniş gösterme niyetinde olduğu görülmektedir. Ancak bahsedilen revizyonizm bilinen anlamıyla bir revizyonizm değildi. Kurtuluş döneminin dış politikasının yol haritası olan Misak-ı Milli ile henüz Kurtuluş Mücadelesinin başlangıcında mücadelenin sınırları çizilmiş ve çizilen sınırlara bakıldığında bunların gerçekçi olduğu söylenebilmektedir. Çünkü çizilen sınırlar Anadolu topraklarıdır ve içerisindeki nüfusun çoğunluğunu da Türkler oluşturmaktadır. M. Kemal bu sınırları çizerken ne pan-İslam ne de Turancılık gibi fikir cereyanlarından etkilenmemiş ve böylelikle dış politikayı da hayalperest bir zemine değil gerçekçi ve rasyonel bir zemine oturtmuştur (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 461). Dolayısıyla da burada bahsedilen revizyonizm realizm temelinde sınırlandırılmış bir revizyonizmdir. Zaten bu revizyonizmin de Lozan sonrasında statükoculuğa dönüştüğünü ve bundan sonraki

dönem için dış politikanın yegâne gayesi ülke sınırlarını korumak ve güvende tutmak şeklinde belirlendiği tarihi bir gerçekliktir. Bahsedilen dönemde dış politikanın revizyonist olmasına karşın Batılı devletler, Anadolu hareketinin bu politikasını zor da olsa kabul etmiştir. Bunun nedeni ise; Türk dış politikasındaki revizyonizmin “anti-sistem” nitelikli bir yapıda olmamasından kaynaklanmaktadır. Yani dönemin Türk dış politikasında yer verilen revizyonizm ne Naziler gibi siyasi alanda Batının siyasi statükosuna ne de Sovyetler gibi sosyo-ekonomik alanda Batının kapitalizmine bir meydan okuma niyetinde olmamıştır. Misak-ı Milli revizyonizmi sadece mevcut vatan topraklarını korumak ve ülke sınırları içerisinde işgal altındaki topraklarda bulunan yabancı kuvvetleri bertaraf etmek üzerine kurgulanmıştır (Oran, 2019: 104-107).

Atatürk dönemi Türk dış politikasının bir diğer önemli noktası da onun Dengencilik temelinde Batıcı bir yaklaşıma sahip olmasıdır. M. Kemal Atatürk önderliğinde Anadolu coğrafyasında başlayan mücadele esasen Batılı devletlere karşıydı ancak bu mücadele hiçbir zaman Batı'nın kendisine yani Batı medeniyetine karşı olmamıştır. Bu durum Osmanlı'nın son yüzyılında izlemiş olduğu dış politika anlayışıyla örtüşmektedir. Bunun nedeni de dönemin aydınları üzerinde derinden hissedilen Batı etkisi dönemin dış politikasının mimarı olan Atatürk üzerinde de hissedilmesidir. Örneğin Atatürk “*Emperyalizmi yeneceğiz*” sözünü ederken hedef olarak Batı medeniyeti ve onun değerlerini değil, Batı'nın Anadolu üzerinde kurmak istediği politik ve iktisadi hâkimiyet emellerini kast etmiştir (Ateş, 2015: 54). Bu nedenle Kurtuluş Savaşı hiçbir zaman Batı'dan uzaklaşma savaşı olmamıştır diyebiliriz. Hatta bu süreçte Türk dış politikası sürekli olarak Batı ile dirsek teması kurma ve uyum sağlama çabasını göstermiştir. Öyle ki bu dönemde Atlantik ötesindeki Batı'nın temsilcisi olan Amerika Birleşik Devletleri de unutulmamış ve kendisiyle temas kurulmaya çalışılmıştır. Atatürk yapmış olduğu konuşmalarında Batı'ya ama özellikle de dönemin süper gücü İngiltere'ye Milli Mücadele sonrasında kurulacak olan yeni devletin, Batı sosyo-ekonomik değerlerini benimseyecek nitelikte bir devlet olacağı mesajlarını vermiştir (Oran, 2019: 107).

Atatürk dönemi Türk dış politikasındaki Batıcılık, yukarıda da belirttiğimiz gibi dengeli bir Batıcılıktır. Dış politikada yer alan bu ilke, Milli Mücadele döneminin diplomasisinde stratejik bir yer tutmuş ve Ankara tarafından çok iyi bir şekilde kullanılmıştır. Bu stratejik ilke iki ayaklı bir şekilde uygulanmaktaydı: Batı'ya karşı Sovyetler ve Batı'ya karşı yine Batı. Bu noktada hemen belirtmeliyiz ki M. Kemal'in izlemiş olduğu bu dengeli politika veya diplomasi, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında

izlediği dengeli politikasından farklılıklar arz etmektedir (Kürkçüoğlu, 1980: 320). Şöyle ki Osmanlı Devleti XVIII. Yüzyıldan itibaren uluslararası arenada kaybettiği gücünü telafi etmek amacıyla dengeli politikaya bağlı kalırken Atatürk döneminde izlenen denge politikası gücünü kendisinden üretmektedir. Yani bu dönemdeki dengeli politika bir zorunluluk veya mecburiyet temelinde değil yetkililerin bir tercihi sonucunda yürütülmüştür. Çünkü dönemin dış politikasının ilkelerinden biri denge politikası olduğu gibi bir diğer ilkesi de pragmatizmdir. Dönemin dış politikasının dayanaklarından biri Bolşevizm ve emperyalizm fikir sistemlerinin çarpışması sonucu oluşan fırsat alanlarıdır (Yetim, 2011: 79). Milli Mücadelenin Anti-emperyalist niteliği iki fikre de karşı ileri sürülürken Anadolu hareketinin bu tutumu, Sovyetlerde bir sempati uyandırmış, Ankara ise bu fırsatı değerlendirmiştir.

Atatürk döneminde izlenen dengeli diplomasisinin ilk ayağını Batı'ya karşı Sovyetler stratejisi oluşturmuştur. Osmanlı Devleti Hariciye geleneğine baktığımızda Rusya'nın büyük bir devletle dengelenmesi gibi bir alışkanlığının olduğu görülecektir. Ancak Kurtuluş döneminin yönetici kadrosu, içinde bulunan konjonktür neticesinde tehlikenin Doğu'dan çok Batı'dan geleceği üzerinde görüş birliği sağlamıştır. Aynı tehdit algısı Rusya'da henüz iktidarı yeni ele geçirmiş olan Sovyet yönetiminde de geçerli olmuştur (Yetim, 2011: 80). I. Dünya Savaşı ardından oluşan bu tabloda aynı kaderi paylaşan Ankara ve Moskova işbirliği paydasında buluşmuştur. Aslında bu işbirliğine ihtiyaç duyan daha çok Ankara tarafıdır diyebiliriz. Çünkü Ankara Hükümeti'nin uluslararası ne bir tanıyan ülke olmuş ne de Kurtuluş Mücadelesini devam ettirebilecek kaynak yeterliliği olmuştur. Yönetici kesim, Sovyetleri, Ankara'nın bu iki sorununu da çözebilecek bir kuvvet olarak görmüştür. İlk bakışta taraflar arasında bir ideolojik farklılık olduğu göze çarpsa da bu durum taraflar arasında ikinci plana atılmıştır. Bu ilişkinin kurulmasının nedenleri kurulmamasına oranla daha fazlaydı dersek yanlış bir tespit yapmış olmayız. En önemlisi bu ilişki, ortak düşman ekseninde yani dönemin süper gücüne İngiltere'ye karşı kurulmuştur. Tabi Ankara-Moskova ilişkisinin bu boyutunun yanında siyasi, stratejik ve Sovyetler açısından olası bir ideoloji transferi gibi nedenlerini de olduğu hususunun altını çizmek gerekmektedir (Sönmezoğlu, 2004: 87). Ancak belirttiğimiz gibi ilişkinin temelini, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrasında kurmuş olduğu uluslararası sistemden iki ülkenin de afroz edilmesine bağlı olarak yaşadıkları meşruluk sorunu ve bu zeminde oluşan ortak düşman algısı oluşturmuştur.

Uzun müzakereler sonucu imzalanan Moskova Anlaşması ile Sovyetler, Misak-ı Milli'yi tanımış böylece uluslararasıdaki yalnızlık giderilmiş, meşruluk sorunu aşılmış ve ayrıca Ankara Hükümeti'nin verdiği bağımsızlık mücadelesinde maddive silah desteğinde bulunmuştur (Günay, 2015: 523). Fakat Sovyetlerle kurulan diplomatik ilişkilerin Milli Mücadeleye belki de en önemli katkısı kurulan bu ilişkiden dolayı Anadolu'da olası bir Komünist rejiminin kurulması tehdidi nedeniyle Batılı devletlerin Ankara Hükümeti üzerine şiddetli bir baskı yapmaktan kaçınmasıdır denebilir (Oran, 2019: 108). Sovyetler, Anadolu hareketine başlarda her ne kadar ideoloji transferi ihtimali çerçevesinde yaklaşırsa da sonrasında ikili ilişkiler çıkar eksenine oturtulmuştur. Ankara Hükümeti ile Sovyetler arasında kurulmuş olan iyi ilişkiler Türk dış politikası için o dönemin konjonktürü içinde çok kıymetli görülmeyle beraber 1920-1938 yılları arasında gerek İngiltere'yi dengelemek gerekse uluslararası alanda yalnız kalmamak adına dış politikada önemli bir yer edinmiş ve Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşması sonucu belirli bir seviyeye indirilmiştir (Türk, 2011: 80).

Doğu'yu güvence altına almanın rahatlığı Ankara Hükümeti'nin yönünü Batı'ya çevirmiş ve Batı'da var olan birliği ve ittifakı bölmenin yolları aranmıştır. Zaten Müttefik devletleri içerisinde böyle bir potansiyel de mevcut idi. Örneğin Müttefik devletlerden Fransa, I. Dünya Savaşı sonrasında her ne kadar galip devletlerarasında yer alsa da verdiği mücadelenin karşılığını alamadığını düşünmekteydi. Bunun nedeni ise İngiltere'nin özellikle de Orta Doğu coğrafyasında elde ettiği kazanımların Fransa'yı dezavantajlı konuma getirmesidir. Böylelikle Müttefik devletler içerisindeki ilk çatlak oluşmuştur (Günay, 2015: 525). Müttefikler arasında bir başka çatlak da yine İngiltere'nin kendi çıkarlarını önceleyen politikası dolayısıyla açılmıştır. İngiltere, Irak petrolü ile sömürgesi olan Hindistan'a olan ulaşım güzergâhının ve yine ticaret yollarının kilit noktası olan Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamak adına kendi güdümünde bir devleti bu bölgelere hâkim olabileceği jeo-stratejik Küçük Asya coğrafyası üzerinde hâkim kılma stratejisini gerçekleştirmek istiyordu. Bu planı çerçevesinde İngiltere, Yunanistan'ı, İtalya'ya vaat edilen Ege topraklarına çıkarmıştır. Bu duruma İtalya şiddetle karşı çıkmış, diğer bir Müttefik devlet olan Fransa bu durum karşısında İtalya'dan yana bir tutum sergilemiştir (Sönmezoğlu, 2004: 92-93). Müttefik devletlerarasında oluşan sorunlu ilişkiler yumağı ve çıkar çatışmaları Atatürk tarafından Türk dış politikası açısından kullanılacak bir pratiğe dönüştürülmüştür. Atatürk, İngiltere'ye karşı Fransa ve İtalya'yı kullanma pratiğini sürekli olarak o dönemin diplomasisinde işlemiştir. Örneğin Atatürk,

Fransa Suriye komiseri G. Picot ile yapmış olduğu görüşmede Anadolu toprakları üzerinde ekonomik temelde bir Fransız mandasının kabul edilebileceğini Fransız tarafına iletmiştir. Diğer taraftan Amerika Başkanı W. Wilson'un Doğu'daki Ermeni meselesi için gönderdiği J.Harbord ile yapmış olduğu görüşmede M. Kemal, Anadolu'da bir Amerikan mandasının ve Amerikan yardımlarının kabul edilebileceği teklifini tıpkı Fransızlara olduğu gibi Amerikan temsilcisine de iletmiştir (Oran, 2019: 108). Böylelikle Atatürk, kafasındaki planı doğrultusunda Batı'da hâlihazırda var olan çatlakları genişletmek ve karşısındaki düşmanı diplomatik manevralarla dağıtmayı hedeflemiştir.

Diplomatik alanda yürütölen bu başarılı dış politika stratejisinin sahada da I. İnönü, II. İnönü, Sakarya ve Büyük Taarruz gibi zaferlerle desteklenmesi başta tanınmayan Ankara Hükümeti'nin, Batı için artık barışın sağlanması adına masaya oturulması gereken bir aktör olarak öne çıkmasına neden olmuştur. Böylece Türk dış politikasında savaş dönemi kapanmış ve barış dönemi için yoğun diplomasi süreci başlamıştır. Müttefik devletlerin çağrısıyla Doğu'da kalıcı bir barışın sağlanması üzerine Türk tarafı ile Lozan görüşmeleri başlamıştır. Görüşmelerde Ankara hükümetini Musul, boğazlar, kapitülasyonlar ve borçlar konusu köşeye sıkıştırmıştır. Sıkışan Ankara ile birlikte Lozan görüşmelerine anlaşmazlıklardan dolayı 2,5 aylık bir ara verilmiş, aranın ardından görüşmeler sonuçlandırılmıştır. Ortaya çıkan Lozan Anlaşması taraflardan herhangi birinin isteklerini tamamen karşılayacak bir nitelikte olmamış daha çok bir uzlaşma metni biçiminde şekillenmiştir (Oran, 2019: 219).

Türkiye bu anlaşma sayesinde savaş dönemini nihai olarak sonlandırmış ve uluslararası arenada resmen tanınmıştır. Bundan sonraki süreçte Türkiye 1930'lara kadar mesaisini ve enerjisini daha çok ülke sınırları içerisinde Batılı tarzda modern bir ulus-devlet yaratma üzerine harcamış, dışarıda ise Lozan'dan kalan İngiltere ile Musul, Fransa ile borçlar ve Suriye meselesi ve Yunanistan ile nüfus mübadelesi gibi sorunların çözümüne yoğunlaşmıştır.

Lozan sonrasında oluşturulan Türk dış politikasının merkezinde yaşanan gelişmelerden ötürü "güvenlik" endişesi oturtulmuş ve dış politika bu tehdit üzerinden şekillenmiştir. Bahsedilen bu durum esasında Osmanlı Devleti'nin son dönemiyle de bir devamlılık arz etmektedir. Bu devamlılığın nedeni ise içinde bulunulan uluslararası sistemin kendisidir. Osmanlı Devleti'nin dış politika algısındaki tehlike ile Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki tehlike algısı "Batı" da kesişmektedir. Bu nedendir ki Kurtuluş döneminde denge unsuru olan Sovyetlerle geliştirilen iyi ilişkiler Lozan sonrası

süreçte de dış politikada yer verilen bir anlayış olmuştur (Sarıncı, 2000: 860-861). Ancak bu anlayış Türk dış politikasının belini Sovyetlere bağladığı anlamını taşımamaktadır. Çünkü Atatürk dönemi dış politikasının bir niteliği de çok yönlü olmasıdır. Dolayısıyla ilk olarak Lozan sonrası sorunların çözümüne odaklanılmışsa da sonrasında dönemin, başat güçleri ve bölgedeki devletlerle işbirliği ve güvenlik müzakereleri yapılmış bu minvalde karşılıklı anlaşmalar imzalanmıştır. Atatürk dış politikanın bu niteliği ile ülkeyi olabildiğince sorunlardan uzak tutmak ve aynı zamanda uluslararası kamuoyunda saygın bir devlet olarak görülmesini amaçlanmıştır (Balcı, 2017: 68). Dönemin dış politikasında izlenen bu strateji neticesinde 1930'lara gelindiğinde Türkiye iç ve dış sorunlarının çoğunluğunu çözüme kavuşturabilmeyi başarmıştır. Dolayısıyla bundan sonraki süreçte Türkiye için uluslararası arenada daha aktif bir dış politika izlediğinden bahsedebilmekteyiz. Öte yandan dönemin konjonktürüne bakıldığında gerginliklerin ve sorunların arttığı ve buna bağlı olarak da işbirliğine gidilmesinin önünde setlerin yükseldiği bir dönemle karşılaşmaktadır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 458-459). Türk dış politikası ise konjonktürden bu noktada ayrılarak “barışçı” bir karakterde olup Atatürk’ün “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” sözünden hareketle politikalar geliştirip uyguluyordu. Oysaki dönemin uluslararası siyasi alanında bir revizyonizm-statüko çekişmesi doğup büyümekteydi.

Revizyonist grup Lozan sonrasındaki düzene yani “*Status Quo*” ’ya karşıydı. Aslında Türkiye açısından baktığımızda I. Dünya Savaşı sonrasında mağlup olan tarafta yer almıştı ve Müttefik devletlerce bir sömürgeleştirme mücadelesiyle karşı karşıya kalmış, süreç içerisinde haksızlığa uğramıştı. Ancak yaşanan bu olumsuzluklara rağmen dönemin dış politikası duygular yerine gerçekçilik esastan gücünü almaktaydı. Böylece Türkiye hayalperestlik yapıp yeni maceralara atılmaktansa olası kaos ve sorunlardan uzak durup Lozan sonrası oluşan sınırlarını korumaktan yana bir tavır almıştır. Bu tavır Türk dış politikasında “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” düsturuyla açıklanabilir. Bu da Türkiye’nin uluslararası alanda tüm devletlerle işbirliği zemininde tarafsız bir politika izleme gayesinde olduğu sonucunu bizlere göstermektedir (Gönlübol ve Sar, 2014: 92-94). İşbirliği zemininde tarafsızlık politikasının uygulamadaki yansıması uluslararası ve bölgesel güçleri dengeleme ve ittifaklıklar kurmak şeklinde olmuştur. Güçleri dengeleme stratejisinde denge eksenleri olarak; İngiltere-Fransa birinci eksen, İtalya-Almanya ikinci eksen ve son olarak Sovyetler üçüncü eksenidir.

Türk dış politikası her eksene karşı uyguladığı veya uygulamayı amaçladığı bir tutumu vardı. İngiltere-Fransa eksenini Türk dış politikasında diğer aksenlere oranla daha yakın olunması gereken eksen olarak kodlanmıştır. Bunun nedeni özellikle bu eksenin “*Status Quo*” savunusunu yapan eksen olması ve bunun yanında Türkiye’nin Batı medeniyeti ve değerlerini takip ettiği ve bu doğrultuda bir dönüşümün gerçekleştirildiği süreç içerisinde hedeflenen değerlerin en öncül temsilcilerinin bu ülkelerin olması da yapılan tercihte etkili olmuştur.

İtalya-Almanya’nın oluşturduğu ikinci eksen ise revizyonist karakteri sebebiyle uzak durulması gereken eksen olarak belirlenmiştir. Atatürk, çok yönlü bir dış politika izlemiş olsa bu eksenle herhangi bir ittifak ilişkisi kurmayı düşünmemiştir. Zaten ekseninde yer alan İtalya yakın bir süreçte On İki Ada ve Antalya üzerinden sonrasında ise Habeşistan’ı işgali ile Türkiye için bir tehdit unsuruna dönüşecektir. Dolayısıyla bu eksen diğer aksenlere karşı sadece bir denge unsuru olarak öne çıkmaktadır. Üçüncü ekseninde yer alan Sovyetler ile ilişkiler belirli bir seviyede iyiydi ancak bu ilişki Milli Mücadele dönemi ile mukayese edildiğinde bir gerileme olduğu da gerçektir. Bunun sebebini Türkiye’nin o dönem dış alanda Batı’yı önceleyen bir yaklaşımının olmasıdır. Sovyetler ile belirli alanlarda işbirliği dışında hedef olmaktan çok bir dengeleme unsuru olarak görülmekteydi (Oran, 2019: 250-254). Türk dış politikası bu aksenlerden İngiltere-Fransa eksenini müttefik olarak görüp birlikte hareket etme arzusunda olmasıyla beraber İngiltere-Fransa ile Sovyetler eksenleri arasında da bir köprü olma vazifesini gerçekleştirebilmenin de hayallerini kurduğunu belirtmek gerekmektedir.

TDP’nin o dönem ülke sınırlarını korumak adına başvurduğu bir başka strateji ise bölgesel ittifaklar kurarak sınırları güven altında tutma gayesidir. Bu strateji doğrultusunda Türkiye, 1934 tarihinde batısında yer alan devletlerle Balkan Atantı’nı imzalamış ardından da 1937 yılında doğusunda yer alan komşuları ile Sadabad Pakti’nı imzalamıştır. Bu ittifakların sınır güvenliğini sağlamak adına vereceği katkının yanı sıra Lozan’da çözülemeyen Hatay ve Boğazlar konusunda da katkı vereceği ilerleyen süreçte görülecek ve bu sorunlar konjonktürden de yararlanılarak Türkiye lehine olacak şekilde çözülecektir (Balcı, 2017: 66-69).

2.2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI’NIN ANALİZİ

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki süper gücün, ideolojik temelde oluşmuş olan iki kutuplu bir düzen içerisindeki siyasi, askeri ve ekonomi başta

olmak üzere daha birçok alanda rekabet ettiği sürece denmektedir. Bu rekabette ise başrolleri ABD ve SSCB paylaşmıştır (Acar, 2007: 23). II. Dünya Savaşı sonrası oluşan bu yeni durum ile uluslararası sistem köklü bir değişim geçirmiş, güçler dengesi ABD ve SSCB lehine değişmiş, böylelikle uluslararası alan, Batı Bloku lideri ABD'nin demokratik değerler üzerinden, Doğu Bloku lideri olan SSCB'nin ise komünist değerler üzerinden nüfuz alanı elde etme adına çarpıştığı bir mücadele sahasına dönüşmüştür (Göktepe ve Seydi, 2015: 197). Uluslararası arenada meydana gelen güçler dengesindeki dönüşümün sonucunda nüfuz alanı mücadelesinin verildiği coğrafyalardan biri de Avrupa olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan zayıflayarak çıkan Avrupa ülkelerinin güvenlik açısından zafiyeti bu coğrafyayı ABD ve SSCB için bir mücadele alanına çevirmiştir (Baharççek, 2006: 157). Böylelikle Avrupa başat güçlerin coğrafyası olma niteliğini yitirip dünya alt-sistemi kategorisi içerisinde kendini bulmuştur (Oran, 2019: 480). Bundan sonrası için dümene ABD ve SSCB geçmesiyle beraber siyasi, askeri ve ekonomi başta olmak üzere daha birçok alanı kapsayacak iki kutuplu bir yeni dünya nizamı oluşmuştur (Balkaya, 2013: 152). 1990'lara kadar sürecek olan Soğuk Savaş döneminin tüm kalıpları ve alışkanlıkları değiştirme gibi bir yönünün olduğunu altını çizmekle beraber bu dönemin, analizini yapmaya çabaladığımız TDP'ya, onun refleks ve yapısında ne tür değişimleri meydana getirdiğini veya neleri değiştiremediğini ele almaya çalışacağız. Her ne kadar Soğuk Savaş süreci içerisinde TDP'nın ilgi ve çalışma alanını içerisine dâhil olan coğrafya ve konularda konjonktüre paralel olarak genişleme veya daralma olsa da genel olarak TDP'nın merkezinde Sovyet tehdidi, Batı Bloku ile birlikte hareket etme ve bölgede lider bir ülke olma meseleleri yer almıştır (Ateş, 2014: 175).

TDP'nın Soğuk Savaş süreci içerisindeki kimliğine veya karakteristik yapısına baktığımızda önceki dönemlere kıyasla sürekliliklerin ve aynı zamanda da kopuşların olduğunu söylemek mümkündür. TDP'nın sürekliliklerinden biri tıpkı Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında olduğu gibi dış politikanın “güvenlik” olgusu üzerine inşa edilmesi zorunluluğudur. Güvenlik unsuru üzerine bir dış politika mimarisinin oluşumuna neden olan unsur Kurtuluş Mücadelesinde Türkiye ile dayanışma gösteren SSCB faktörüdür, Sovyetler bu kez Doğu bloku lideri olarak Türkiye'nin karşısında pozisyonlanmıştır. Bu tehdidin üst perdeden hissedilmesi Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında izlemiş olduğu “Tarafsızlık” stratejisinin savaş sonlandığında Türkiye'yi uluslararası alanda yalnız bırakmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Böylesi bir tablo yayılmacı emeller besleyen SSCB adına altın değerinde bir fırsat olarak

değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Sovyet tehdidi tanımlaması yerinde ve güvenlik temelinde bir dış politika anlayışı da doğru bir tercihtir (Gönlübol, 2014: 191). Çünkü SSCB geleneksel siyaset olarak hafızasında var olan Çarlık Rusya'sının izlediği politikaları hayata geçirme planlaması ve hazırlığı içerisindeydi. Bu çerçevede SSCB, kendi uydusu haline gelmeleri adına Avrupa coğrafyasının Doğu ve Güney bölgelerini işgal edip kendi ideolojisi olan komünizmi ihraç etmeye başlamıştır (Bağcı, 2001: 4). Doğu bloku liderinin bu yayılma stratejisinin yönü çok geçmeden Türkiye'ye de dönmüştür. Sovyetler, 1945-1946 yılları arasındaki süreçte Avrupa'nın yanı sıra Akdeniz Havzasında da kendi nüfuzu alanını genişletmek adına bölgenin kilit ülkesi Türkiye'den Boğazlarda deniz ve kara üsleri, Montreux Sözleşmesinin revizesi ve 1921 tarihli Türk-SSCB sınırını belirleyen Moskova Antlaşması'nda SSCB lehine bazı düzenlemelerin yapılması taleplerinde bulunmuştur (Gönlübol, 2014: 190-193).

SSCB'nin izlemiş olduğu bu politika direkt olarak Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına açıkça bir tehdit niteliğindedir ve bu tehdit dönemin iki başat gücünden biri tarafındandır. Böylesi bir denge içerisinde Türkiye gibi Orta büyüklükte devlet (OBD) kategorisinde yer alan bir ülkenin tek başına dönemin süper güçlerinden birine karşı koyabilmesi inandırıcılıktan uzak bir hadise olarak görülebilir. OBD kategorisindeki devletler dediğimiz ülkelerin böyle bir durumla karşı karşıya kalması durumunda izleyebilecekleri iki farklı yol, strateji vardır. Bunlardan ilki uluslararası konjonktürden faydalanıp güç dengesine oynamak, ikicisi ise uluslararası alanda yer alan bir ittifakın kanatları altına sığınmaktır (Oran, 2019: 30). Bahsedilen stratejilerden ilki Osmanlı'dan beri dış politikada zaten kullanılan ve belli oranda da sonuç alınmış bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Ancak ne var ki içerisinde bulunulan uluslararası sistemin çift kutuplu bir yapıya sahip olduğu göz önüne alındığında Türkiye gibi OBD'in iki kutubu birbirine karşı kullanabilme ihtimalinin olmadığı görülebilmektedir. Bu nedenle de geleneksel TDP'nin karakterinde olan güç dengesine oynayıp sorunu bertaraf etme politikası veya kendi gücünden kaynaklı bir tarafsız kalma iradesi gösterebilmesi mümkün olamamıştır. Bu kaostan çıkabilmek adına tek yol uluslararası alandaki iki kutuptan birine dâhil olmak şeklinde belirlemiştir (Hale, 2003: 109-110). Türkiye'nin içinde bulunduğu bu durum Aron Paradigması ile teorik düzeyde açıklanabilir. Şöyle ki Aron Paradigması; katı iki kutuplu bir sistemin hâkim olduğu bir ortamda Türkiye ve benzeri büyüklükteki özellikle de Türkiye gibi jeostratejik önemi kutup liderlerinin çıkar ve politikaları için kilit rolde olan bir ülkenin taraflardan

birini seçmesi elzemdir aksi takdirde zaten dış etkenlerle bir tercih yapmak zorunda kalacaktır savunusunu yapmaktadır. Bu nedenle böyle bir ortamda kutuplardan bağımsız bir şekilde politika belirleyip uygulamak ne gerçekçi ne de mümkündür (Oran, 2019: 30). Binaenaleyh Atatürk'ten beri süre gelen çok yönlü, tarafsız dış politikanın Soğuk Savaş dönemi şartlarına bakıldığında artık işlevsel olamayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle de TDP kamplar arasından birini tercih etmiş ve dış politika bu aks üzerinden ilerlemiştir.

Türkiye'nin tercihi Batı'dan yana olmuştur. Türkiye bundan sonrası için sırtını genelde Batı'ya özelde ise ABD'ye yaslamıştır. Türkiye'nin böyle bir tercihte bulunması anlaşılacağı üzere SSCB tehdidine karşı caydırıcı bir güce sığınma istediğinden gelmektedir. Tabii bu Batı tercihinin nedeni tek başına açıklamaya yeterli değildir, bu tercihin farklı sebeplerinin de olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeplerden biri “dış yardım” vasıtasıyla ekonomik kalkınmanın sağlanması iken bir diğeri de Atatürk'ün de hedeflediği ve uyguladığı Batılılaşma çabasından ileri gelmektedir (Gönlübol ve Ülman, 1966: 147). TDP'nin yapmış olduğu bu tercih ile geleneksel TDP'nde ciddi bir sapma veya kökten bir şekilde dönüşümün gerçekleştiği çıkarımını yapabiliriz. Çünkü TDP'nde o güne kadar var olan “tarafsızlık” ve “statüko” gibi iki temel anlayış “aktif-batıcılık” ve “aktif dış politika” ile terk edilmiştir. İçerisinde bulunulan konjonktürün getirmiş olduğu zorunlulukla TDP'si daha aktif ve ABD güdümünde bir yapıya bürünmüştür.

Özellikle Menderes Hükümeti iktidarında Batı'nın Yakın ve Orta Doğu'daki çıkarları Türkiye'nin güvenlik çıkarları ile aynı olduğu şeklinde algılanmış ve Batı politikalarına paralel politikalar tatbik edilirken, Batı'nın Türk yöneticilerine verdiği telkin ve öğütler sorgulanmamıştır (Bağcı, 2001: 37). Yukarıda da değinildiği gibi Soğuk Savaş durumu içerisinde yeniden yapılanma mecburiyeti ile karşılaşan TDP, II. Dünya Savaşı sürecindeki “tarafsızlık” hüviyetinden Aktif-Amerikancı bir hüviyete dönüşmüştür. Artık ABD çıkarları, eşittir Türkiye çıkarları formülasyonu Türk yöneticilerinin zihnine ve TDP'nin ruhuna işlemiştir. ABD'nin gözünden bakıldığında ise Türkiye, Soğuk Savaş mantığı içerisinde Sovyet yayılcılığına karşın Orta Doğu ile Sovyetler arasında konumlandırılan bir Amerikan ileri karakolu rolünden ötesinde olmamıştır (Balcı, 2017: 101-102). ABD'nin Türkiye'ye bu pragmatist bakışı, Batı bloğunun diğer üyelerince de paylaşılmış ve Türkiye bunu ancak ilerleyen süreçte fark edebilmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki TDP'ndeki bu Amerikancı tutum, Menderes

Hükümeti öncesinde 1940'ların ikinci yarısından itibaren konjonktürün getirdiği şartların zorunlulukları nedeniyle tercih edilmiştir.

Washington ile aynı çizgiye oturtulan Soğuk Savaş dönemi TDP'nin Batı paktına dâhil olmasının somutlaştıran ilk adımları İsmet İnönü döneminde gerçekleşen Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı içerisinde yer almasıyla beraber atılmıştır. Ardından Türkiye'nin kurumsal anlamda Batı'ya kabulü ise Menderes döneminde NATO üyeliğiyle gerçekleşmiştir. Türkiye'nin bu adımları atabilmesi ve kendini Batı'ya kabulü kolay olmamıştır. Truman Doktrini kapsamına dâhil edilebilmesi için önce Doğu'sunda Sovyetlerin İran üzerinden bir tehdidi olurken yine Batı'sında Bulgaristan üzerinden tehdit altına alınmış, NATO üyeliği içinse Kore Savaşı'na asker göndermiş ve şehitler verilmiştir (Hale, 2003: 117-119). TDP, 1950'lerin başlarında Batı bloğu menşeli tüm kurumlara üye olmayı kendisine dış politik alanda bir hedef olarak koymuştur. Böyle bir algı ve zihin yapısıyla yoğrulan TDP'nin kendi çıkarını, güvenliğini ve geleceğini Batı'dan farklı bir yerde veya onsuz görebilmesi pek mümkün olmamıştır. Soğuk Savaşın ilk yıllarından 1960'lara kadar olan süreçte Türkiye'nin, uluslararası arenada izlemiş olduğu dış politik serüveni değerlendirildiğinde bu çıkarımı yapabiliriz. Batı'ya özellikle de ABD'ye endeksli olan politik tutum, Türkiye'nin Orta Doğu politikasına ve iki kutuplu dünyada farklı bir ses ve hareket olarak öne çıkan Bağlantısızlar Hareketine (3. Dünya devletleri) karşı tutumu ve politikalarına da sirayet etmiştir (Duran ve Karaca, 2013: 122). Türkiye'nin Orta Doğu ve Bağlantısızlara karşı izlemiş olduğu politikaların analizi Soğuk Savaş dönemi TDP'nin yapısını ve reflekslerini anlamak adına son derece önemlidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye bu dönem aktif bir dış politika izlemiş ve bu aktif yapısını ABD'nin de telkinleri ile daha çok Orta Doğu coğrafyası üzerinde gerçekleştirme fırsatı yakalayabilmiştir. Türkiye'nin neden bu coğrafyada aktif olduğunu ve Batı'nın neden bu durumu desteklediğini anlamak çok da güç olmasa gerek, reel politik zeminden hareketle amaç SSCB'nin bu coğrafya üzerinde nüfuz alanının genişletmesini engellemek ve sıcak denizlerden uzak tutmaktır.

TDP'nin, Orta Doğu'ya ve Bağlantısızlara karşı izlemiş olduğu politika kendi çıkarları üzerinden kurgulanan bir politika olma niteliğinden çok Batı ve NATO perspektifinden hazırlanan bir niteliğine sahip olmuştur diyebiliriz. Öte yandan Demokrat Parti yöneticileri ise Orta Doğu'ya yönelik stratejilerin kendileri tarafından belirlendiği savunusunu yapmıştır. Buna göre kendilerinden önce CHP yönetiminin bu coğrafyayı ihmal ettikleri düşüncesini savunmakla beraber kendilerinin yönetiminde bu ihmalin

telafi edileceğini ileri sürmüşlerdir. Bölgeye yönelik stratejileri ise bölgede var olan zayıf ülkelerin ağabeyliğine soyunarak izlenilecek “Big Brother” politikası üzerinden hazırlanmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı F. Rüştü Zorlu Türkiye’nin Orta Doğu politikasının niteliğini Arap ülkelerine karşı gizli emeller beslemeyen, samimi ve sıkı bir dostluk gayesinde olan ve karşılıklı çıkarlar ekseninde olduğu tanımlanmasında bulunmuştur (Bağcı, 2001: 42). Bu dostluğun sağlanması adına gerekli olan huzur ve istikrar ortamının tesisi için Türkiye, bölgede aktif bir rol üstlenerek savunma örgütü veya paktları için öncülük etmiştir. Ancak Türkiye’nin bu çabaları sırasında antiemperyalist Arap ülkeleri ile Batı’ya entegre temelinde politikalar izleyen Türkiye ikileminin varlığı bölge ülkeleri gözündeki Türkiye imajını zedelemiştir. Bundan sonrasındaki süreçte Arap ülkeleri, Türkiye’ye “Batı’nın gözü kapalı müttefik” etiketini yapıştırmış ve bölge ülkeleriyle ilişkiler bir nevi türbülans sürecine girmiştir (Balcı, 2017: 117). Özellikle Bağdat Paketi, Süveyş Krizi ve Suriye bulanımı gibi sorunlar karşısında Eisenhower Doktrini çerçevesinde SSCB’nin çevrelenmesinde başrolü kapalı Türkiye’nin tutum ve politikaları ters tepmiş ve SSCB’nin bölgeye girişi kolaylaşmıştır. Böylelikle de TDP’nin Orta Doğu politikası başarısız olmuş ve SSCB’nin Orta Doğu coğrafyasında nüfuz alanı elde etmesiyle sonuçlanmıştır (Duran ve Karaca, 2013: 125). Aynı dönemde TDP’nin ilgilenmesi gereken bir başka konu ise Türkiye’nin Bağlantısızlara karşı nasıl bir şekilde pozisyonlanacağıdır. Burada TDP yine tek yönlü tutumundan vazgeçmemiş ve dış politik yelpazesini genişletme fırsatını elinden kaçırmıştır.

Bağlantısızlar Hareketi, II. Dünya Savaşı sonrasındaki ortamdan faydalanıp bağımsızlıklarını elde eden genç devletler tarafından yürütülmekte, misyonları ise iki kutuplu düzene rağmen henüz yeni kazanmış oldukları bağımsızlıklarını taraflardan hiçbirine teslim etmeme inancı çerçevesinde oluşmuştur. Bağlantısızların bu tutumuna karşı kutupların tepkileri farklı olmuştur. Batı bloku eski sömürgelerden oluşan bu harekete olumsuz bir pencereden bakmış, Doğu bloku lideri olarak SSCB ise bu harekete destekçi olarak görülmüştür. Türkiye’nin tutumu ise beklendiği üzere Batı’nın çizgisinde olmuştur. TDP’nin Bağlantısızlara karşı bakışının somutlaştığı ana örnek olarak 1955 tarihli Bandung Konferansı’nı gösterebiliriz (Gönlübol ve Ülman, 1966: 169). Aslında Türkiye bu konferansa Batı’nın konferansa yönelik “barış cephesi” nin güç kazanmasına mâni olmak amacıyla Sovyetler tarafından tasarlanan bir propaganda ürünü olduğu etiketinin gölgesinde katılmış ve konferansta da bir nevi Batı’nın sözcülüğüne soyunmuştur. Böylelikle TDP, konferansta göstermiş olduğu performans ve tarafsızlığa

karşıt görüşleri ile olası Bağlantısızlar Hareketi'nin liderliği fırsatını elinden kaçırmış, bu nedenle de birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Türkiye, konferansta özellikle tarafsızlığın böyle bir konjonktürde eşittir tehlike olduğunu ve bağılılığın eşittir güvenlidir formülizasyonun altını çizmiştir. Oysa Bağlantısızlar tam da bu duruma karşı hareket eden bir birlikteliktir ve bağılılığın bağımsızlığa karşı tehlike olduğunu, her iki kutbunda güven vermediğini öne sürmüştür. Yani bu konferans, Türkiye ve Bağlantısızlar Hareketi arasında tam manasıyla bir fikir, çıkar ve konjonktür okuma noktasında bir çatışmanın olduğunu ortaya koymuştur (Bağcı, 2001: 58-59). Belki de bu durumun en büyük nedeni olarak iki aktör arasında var olan jeopolitik ve jeostratejik farklılıklar gösterilebilir. Sonuç olarak Türkiye, dış politikada elindeki enstrümanları arttırma fırsatını Batı'ya sadık müttefik resmini verebilmek adına kaçırmıştır.

TDP, Soğuk Savaş sürecinin bütününde böylesine stratejik boyunduruk altında olmamış ve stratejik körlükten uyanıp kendini sorguladığı bir süreci de yaşamıştır. Bu sorgulamaların başlangıcı Aktif-Amerikancı anlayışı benimseyen Demokrat Parti iktidarının son dönemlerine denk düşmektedir. Dolayısıyla 1959 yılına gelindiğinde TDP'nin gözle görülür bir biçimde yeni arayışlar içinde olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir arayışın olduğunu dönemin Dışişleri Bakanı'nın Soğuk Savaş mantığının dışında vermiş olduğu demeçler marifetiyle belirginleşirken yine Türkiye resmi kanallar aracılığıyla ilk kez bu çerçevede bir açıklama yapmıştır. Yapılan açıklamaların mahiyetini uluslararası alanda Batı dışındaki diğer etkin aktörler olan SSCB ve Bağlantısızlara yakılan yeşil ışık oluşturmuştur. Aslında yapılan açıklamaların zamanlaması özelinde değerlendirme yapmak gerekirse verilen mesajlar gayet yerindeydi çünkü konjonktür, uluslararası camiaya olası bir yumuşamanın sinyallerini vermiştir. Türk tarafı da iki kutuplu dünyanın ötesinde bir konjonktürün oluşabileceğini idrak edebilmiş ve böylelikle kendi algı duvarlarını aşmıştır. TDP bu çerçevede, bir aks değişikliği yapmadan çok yönlü bir dış politika yürütebilmek üzere SSCB ve Bağlantısızlara doğru bir açılım çabasına girişmiştir. Bu açılımlarından nihayete erme potansiyelini en çok SSCB ile kurulan temaslar göstermiştir. Türkiye'nin SSCB'ye yönelik olan açılımının temelinde ABD'den istenilen seviyelerde alınamayan ekonomik yardımın SSCB ile istenilen seviyelere çıkartmak arzu yatmıştır (Seydi, 2011: 5-7). Türkiye Dışişleri Bakanı F. Rüştü Zorlu'nun da Menderes'e ifade ettiği gibi "*Amerika'nın neredeyse uydusu durumuna düşmüş durumdayız*" gerçeğinin fark edilmesiyle başlatılan SSCB açılımı, Washington'u rahatsız etmiş ve ABD engeline takılmıştır. Ne hikmetse

SSCB açılışının nihai aşamasını temsil edecek olan Menderes'in SSCB'yi ziyareti gerçekleşmeden Menderes, 27 Mayıs Darbesi ile iktidardan indirilmiştir. Darbe sonrasında TDP, konjonktürün de müsait olmasıyla daha dengeli bir görünüm sergilemeye başlamıştır. Bu durumun birkaç nedeni olmakla beraber belki de en önemlisi Johnson Mektubu hadisesidir. Türkiye'nin bu hadiseyle ABD'yle yaşamış olduğu sorunla beraber dış politika yapımcıları, uluslararası alanda Türkiye'nin yalnızlaştığını görmüş ve bu nedenle Batı kampı değerleri ve sınırlarından ayrılmadan çok yönlü bir politika izlenilmesi gerekliliği 1960-1980 dönemi TDP yetkililerince paylaşılan bir görüş olmuştur (Çiftçi, 2010: 279-282).

Menderes dönemin sonlarında konjonktürün vermiş olduğu yumuşama sinyalleri 1960'lara geldiğimizde iyiden iyiye hissedilmeye başlanmış ve bu döneme “*detant*” (yumuşama) dönemi adı verilmiştir. Detant dönemin orta ve küçük ölçekli devletlere sağlamış olduğu “*görelî özerklik*” ortamı TDP'nin 1950'lerin sonlarındaki tek yönlü dış politikanın sorgulanması durumunun devamlılığını sağlamıştır. Yine bu dönem, Batı kampı lideri ABD'nin güç kaybederken SSCB ve Bağlantısızların güç kazandığı bir süreç olarak önümüzde durmaktadır (Oran, 2019: 657-658). Yeni bir dengenin oluştuğu uluslararası alan, Darbe yönetimine dış politika yelpazesini genişletmesi adına somut fırsatlar sunmuştur. Yine bu dönem, ABD ile Küba Krizine bağlı olarak oluşan Jüpiter füzeleri meselesi ve Kıbrıs sorununa bağlı olarak gelişen Johnson Mektubu skandalının cereyan etmesiyle Türkiye nezdinde ABD'nin itibar ve imaj kaybı sonucunu doğurmuş ve Türkiye'yi yeni arayışlara itmiştir. Yaşanan bu sorunlar Türkiye'nin, Batı kampına bağlılığının temelini oluşturan güvenlik unsurunun söz konusu kendi çıkarı olunca bizi Batı tarafından ihlal edildiğini ve Türkiye'nin üvey evlat muamelesi gördüğünü göstermiştir. Böylelikle TDP, Batı sempatanlığını yaptığı hatta yeri geldiğinde kendi ulusal çıkar ve amaçlarını ikinci plana attığı dış politik zihniyetin terkinin gerekliliğini sorgulamıştır (İşyar, 2017: 142-146). Bu minvalde Türkiye, Batı'yla bağlarını koparmadan aynı aks üzerinden dış politikasındaki enstrümanlarını arttırıp SSCB, Bağlantısızlar ve Orta Doğu ülkeleriyle olan düşük seviyedeki ilişkilerini iyileştirme çabası içerisine girmiştir (Gönlübol, 2014: 324).

Bahsedilen zihniyet yapısı yani 1960-1980 yılları arasındaki TDP yaklaşımı, 12 Eylül 1980 Darbesine kadar sürebilmiştir. Çünkü 12 Eylül Darbesi'nin sadece Türkiye'nin sınırları içerisindeki anarşik durumu sona erdiren mahiyetinin yanında aynı zamanda TDP'na balans ayarı veren bir yönünün de olduğu belirtilmelidir. Orta Doğu'da

SSCB'nin işgali ile Afganistan'ı, Humeyni Devrimi ile İran'ı kaybeden ABD'nin, jeopolitik konumu itibarı ile vazgeçilmez müttefiki olan Türkiye'yi de kaybetmesi ABD'nin Orta Doğu'da hezimete uğraması anlamı taşıyacağından dolayı 12 Eylül Hadisesi vuku bulmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin de siyasal, askeri ve ekonomik alanlarda genelde Batı'ya özeldir ABD'ye duyduğu ihtiyaç, Türkiye'yi tekrar aktif-Batıcı yönelime sevk etmiştir (Çiftçi, 2010: 295-296). Bu nedenle 12 Eylül Darbesi ile TDP yeniden ABD eksenine oturmuştur analizi yerinde olacaktır. Bu analizin somut yansımaları adına Türkiye'nin hiçbir talepte bulunmaksızın Yunanistan'ı yeniden NATO'ya dönmesini kabul etmesi ve İsrail-Mısır ilişkisinin normalleşmesi adımı olan Camp David'i desteklenmesi gibi örnekler verilebilir (İşyar, 2017: 162-13).

1980'li yıllardan bahsedildiğinde önemli olan bir diğer gelişme ise dış politikada farklı paradigmlar geliştirecek olan Turgut Özal'ın iktidara gelmesidir denebilir. 1983-1993 yılları arasında Türk siyasal hayatında etkili bir figür olarak ortaya çıkan T. Özal ile birlikte TDP geleneksel kalıpların dışında bir karakter ve yapıya bürünmüştür. Bu döneme değin statükoculuk ve Batıcılık ilkeleri çerçevesinde hareket eden TDP, Özal'ın karizmatik kimliği ve kişiliği ve yine uluslararası konjonktürün sunduğu fırsatlarla beraber geleneksel kalıplarının dışında bir performans sergilemiştir. Bahsedilen dönemsel aralıkta TDP; çok boyutlu, proaktif, ekonomi ağırlıklı ve pragmatik temeller üzerine oturtulmuştur (Ataman, 2003: 53). Böylelikle Özal dönemi TDP ezberler karşısında alternatifler geliştiren ve çok boyutlu stratejiler sunabilen bir yapıda olmuştur. Örneğin Özal döneminde Türkiye hem Batı ile olan ilişkilerini karşılıklı bağımlılık ve çıkar mantığı ile geliştirmeye çalışmış, neo-liberal bir yaklaşım çerçevesinde dış politikada ekonomiyi öncelikle dünyayla ticaret ekseninde bir entegre çabası göstermiş (Balcı, 2017: 183-184) hem de Batı ile olan bağlarını koparmadan yüzünü Doğu'ya da çevirmeye çalışmıştır. Bu çabayla Ankara'nın, Batı ile Doğu arasında bir köprü vazifesini görmesi amaçlanmıştır. Bu noktada özellikle "Yeni Osmanlılık" ilkesi TDP'nde etkili olmuştur. Geleneksel TDP'nden sıyrılışın ve 2002 sonrası TDP'nin bir öncülü olarak addedilebilecek olan Özal dönemi dış politikası, ABD ve NATO bağımlılığına karşı Avrupa Topluluğu (AT) ile ilişki geliştirirken diğer yandan yüzünü Doğu'ya çevirmiş ve Balkanlar, Orta Asya ve Orta Doğu'da etkili olmaya çalışmıştır (Daban, 2017: 84-86). Böylece uluslararası alanda daha etkin ve aktif bir Türkiye görünümü ile daha bağımsız ve Ankara merkezli bir dış politik anlayış inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle Özal

dönemi dış politikası 2002 öncesi hâkim olan geleneksel TDP dönemleri arasında farklı bir konuma sahip olmuştur.

2.3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

II. Dünya Savaşından sonra Doğu-Batı çatışması üzerinden yükselen Soğuk Savaş dönemiyle oluşan uzun soluklu statüko, Sovyetlerin dağılması ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Avrupa'nın bölünmüş ideolojik durumunun da son bulmasıyla geçerliliğini yitirmiştir (Baharçipek, 2006: 68). İki kutuplu dünya konseptinin son bulmasının ardından oluşacak yeni dönem ki bu süreç bir geçiş süreci olarak görülmekle beraber Soğuk Savaş sonrası dönem adıyla anılmıştır. İçerisine yeni girilecek olan bu dönemin şartları, dengesi, getirileri ve götürülerinin ne olacağı ve yine eskinin yerine neyin koyulabileceği sorgulaması sadece dönemin stratejistlerince değil aynı zamanda dış politika yapımındaki aktörlerce de yapılmıştır (Ege, 2008: 322). Örneğin içerisine yeni girilen dönem eskisi gibi ideoloji, tehdit ve rekabet söylemlerinden çok demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve serbest pazar gibi söylemler üzerinden şekillenmekteydi. Artık mücadeleden ziyade küresel ve bölgesel ölçeklerde işbirliği ve karşılıklı bağımlılıklar ön plana çıkmıştır. Bu da dönüşen uluslararası ilişkiler, dolayısıyla da dönüşen dış politikalar demektir (Demirel, 1995: 7). Tabi ki bu sorgulama TDP'nin yapımında rol alan aktörler tarafından da yapılmaktaydı ve uluslararasıdaki değişime nasıl cevap verileceği planlamaları cereyan etmekteydi. Soğuk Savaş mantığı içerisinde Türkiye'yi gerek askeri gerek siyasal sistem olarak Batı'ya bağlanmasının yegâne sebebi olan SSCB dağılmıştır. Bu da yeni oluşan uluslararası ve bölgesel dinamiklerin Türkiye'nin önceden var olan Avro-Atlantik ittifakına bağımlılığının kırılması fırsatını uhdesinde taşıdığı gerçeğini göstermektedir. Dolayısıyla reel politik düzeyde yeni sürecin Türkiye'nin elini rahatlatabilecek nüveleri barındırdığı aşikârdır (Tüysüzöğlü, 2013: 304). Peki, bu yeni dönemde TDP Batı'ya karşı nasıl bir yol, strateji izlemeli veya önceden merkezinde güvenlik olan TDP'nin bu yeni dönemde merkezinde ne olmalı yine Türkiye'nin potansiyel rakibi kim olacak, Türkiye'ye ne tür tehditler yönelebilir? (Ege, 2008: 323)

Bu sorular Soğuk Savaş sonrası ilk yıllarında Türkiye tarafından cevabı aranan sorular olarak öne çıkmaktadır. Sorulan sorular ve bulunan cevaplar ışığında normal olarak TDP'nde birtakım değişiklikler ve süreklilikler meydana gelmiştir. Dış politikadaki dönüşümler daha çok Türkiye'nin yeni coğrafyalara olan açılımları, yöneticilerin konjonktürü okuma, yaklaşım ve davranışları (daha özgüvenli ve Türkiye

eksenli) üzerinden görülmekle beraber süreklilik gösteren hususlarsa Batıcılık yaklaşımının devam etmesi ve güvenlik temelinde yükselen bir dış politika anlayışının yine bu dönemde de devam etmesidir diyebiliriz.

Öncelikle bu sürece gelirken TDP'nin Soğuk Savaş şartları ve mantığı içerisinde, Batı kampının ileri karakolu rolünün sınırlılığında hapis olmuş ve yer aldığı bu kampın kendisi adına çizmiş olduğu stratejik hedefler çerçevesinde politikalar yürütebilen tek yönlü bir yapıda olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Türkiye'nin bu karaktere sahip dış politikasını kendi coğrafi ekseninde bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda Türkiye'nin bölge ülkelerince Batı'nın maşası etiketi ile dışlandığı, görmezden gelindiği bir durumun vuku bulmasıyla beraber bahsi edilen politikalar Türkiye'yi kısır bir döngünün içerisine hapis etmiştir (Tüysüzöğlü, 2013: 303). Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi onun kural ve dengelerinin de sona ermesi demektir ki bu da Türkiye'nin Batı tahakkümündeki tek yönlü dış politikadan kurtulmak adına fırsat ortamının oluşması manasına gelmektedir. Bu hadiseler yeni konjonktürün artılarından, olumlu yönlerinden biri iken yine konjonktürün eksileri, olumsuz yönlerinin de olduğunu hemen belirtmek gerekir. Daha önce de değindiğimiz gibi her ne kadar yeni düzen işbirliği ve uzlaşma pratiğinin önünü açan çok kutuplu veya aktörlü uluslararası ortam meydana getirmişse de birçok coğrafyada da çatışma ve istikrarsızlık sancılarını da doğurduğunu söylemek mümkündür. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse hali hazırda bir çatışma ve istikrarsızlık alanı olan Orta Doğu coğrafyasının yanına SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan yeni devletlerin ortaya çıktığı Balkanlar ve Kafkasya coğrafyaları da eklenmiştir (Külünk, 2017: 21). Olumsuz bir hava veren bu durumu Türkiye perspektifinde okuduğumuzda ise bir fırsat kapısı olduğu çıkarımı yanlış olmayacaktır. Çünkü Soğuk Savaş sonrasında SSCB'nin dağılması her ne kadar Türkiye'nin tehdit algısındaki alarm seviyesinde bir azalmaya neden olsa da Batı'nın güvenliği ekseninde gelişen ve jeopolitik konumundan kaynaklı Türkiye'ye atfedilen stratejik önem Soğuk Savaş sonrasında Batı için eski düzeyinde olmamıştır. Çünkü Türkiye'de rahatlamaya neden olan SSCB'nin bertaraf edilmesi mutluluğu aynı zamanda Batı içinde geçerliydi. Türkiye gibi jeopolitik konumun ekmeğini siyasi ve ekonomik alanlarda yiyebilen yanı sıra bölge politikalarında etkinlik kazanabilme noktasında avantaj sağlayan bir ülke için kendi stratejik konumundan faydalanılmasını zorunlu kılacak gelişmeler bir gerekliliktir (Gerger, 2012: 202).

Yukarıda bahsedilen Balkanlar ve Kafkasya coğrafyalarının yanında Orta Asya da dâhil olmak üzere bağımsızlıklarını kazanan Türkiye ile ortak tarihi hafızaya, etnik kökene, dile ve kültüre mensup devletlerin ortaya çıkması Türkiye için dış politik alanda potansiyel bir nüfuz alanı kazanabilmesi sebebiyle 1990'lı yıllarda yönetici kesimde bir heyecan yaratmıştır. Özellikle Orta Asya'da yer alan Türkî Cumhuriyetlerin dünyayla entegrasyonu sürecinde kendisine bir rol model arayışında olmuş ve ortak değerler temelinde arayışın yönelimi Türkiye lehine olmuştur. Bu husus Türkiye'ye aktif olunabilecek alan sunmanın yanında Türk-Batı ilişkilerine de etkide bulunmuştur. Önceden Avrupa devletleri nezdinde Türkiye güvenlik temelinde ortak ülke sınıflandırması içerisinde çevre ülke kategorisine yerleştirilirken yeni dönemde merkezi bir pozisyona oturtulmuştur (Ege, 2008: 323-324). Türkiye'nin Avrupa açısından merkezi konuma kayması yine Avrasya'nın kalbinde yer almasıyla beraber hem birçok sorumluluk üstlenmek zorunda kalmış hem de bu sorumlulukların üstesinden gelmesiyle kendisine yeni ufuklar açılacağına inanmıştır. Aslında yeni ufuklara açılan bu yolda Türkiye'yi dış müdahalelerden çok içerideki siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik darboğaz zorlamış ve başarısız kılmıştır (Demirel, 1995: 8). Ancak Avrupa'nın gözündeki Türkiye'nin pozisyon değişikliği sadece Ankara'nın potansiyel nüfuz alanları fırsatını yakalamasıyla açıklanabilecek bir gelişme değildir. Nüfuz alanı elde etme şansının yanında Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasıyla çevresinde görece daha güçsüz komşularla baş başa kalmasıyla öne çıkan askeri alandaki kuvvetiyle bölgesel bir güç olarak öne çıkması da Türkiye'ye olan bakışları değiştirmiştir. SSCB'nin dağılması Türkiye'nin stratejik önemini her ne kadar azaltmış olsa da yerine ikame olan devletlerin güçsüz olmaları Türkiye'yi bölgesinde ön plana iten bir sonuca vesile olmuştur (Oran, 2013: 232). Bu da Türkiye'yi bölgesinde istikrar ve huzurun sağlanması isteniliyorsa Ankara'nın bu süreçte etkin bir aktör olmasının gerekliliği mealine karşılık gelirken, Türkiye'nin artık bölge ülkelerince karşısına alınmaması gereken bir ülke sıfatını da kazandırmıştır. Eğer bölge için barış ve huzur kuşağı isteği varsa bunun Türkiyesiz olmayacağı anlaşılmış ve bu durum Türk idarecilerin de öz güvenine yansımıştır (Demirel, 1995: 8-9).

Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla uluslararası alandaki genel beklenti olumlu ve pozitif bir ortamdı ne var ki uluslararası arenada barış, huzur ve istikrar ortamı oluşmamış hatta var olan statükonun sonlanmasıyla dengesiz ve belirsiz bir uluslararası ortam meydana gelmiştir. Özellikle Türkiye'nin çekim sahasına giren alanlara baktığımızda bir

istikrarsızlık kuşağının olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Örneğin Körfez savaşı, Bosna krizi ve Karabağ üzerinden gelişen Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ihtilaf gibi. Dolayısıyla TDP bir süreklilik göstergesi olarak Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde de bölgesel dinamiklerin kendisine dayattığı zorunluluklar neticesinde merkezine savunma ve güvenlik unsurunu almıştır (Koçer, 2002: 148). Bu noktada Türkiye'nin göstermiş olduğu bu refleks herkesçe kabul edileceği üzere jeopolitik konumunun tehlike ve tehditlere olan açıklığından ileri gelmekle beraber TDP'nin her dönemde öncelikleri arasında ilk sıraya güvenlik unsurunu yazması artık dış politikada bir süreklilik unsuru olmasından çok bir gereklilik unsurudur çıkarımı yerinde olacaktır. Türkiye'nin yeni statüko arayışı dönemi içerisinde güvenlik politikasını devam ettirmesi tek yönlü dış politikasını da devam ettireceği anlamını taşımamaktadır. Zaten Türk idarecilerin de ümidi yeni dönemde bu kısır döngüyü kırmak ve Osmanlı bakiyesi topraklara (Orta Doğu, Orta Asya ve Balkanlar) yapılacak olan açılımlarla Batı'ya alternatif oluşturmak şeklindedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Türkiye'nin Batı'ya alternatif oluşturma çabası Batı'dan kopuş niyetini taşımaktan ziyade tahakküm altındaki dış politikanın prangalarından kurtarılması niyetindeydi. Esasen Türkiye yaptığı yeni açılımlarla Batı değerlerinden ayrılmadığını hatta Batı değerlerinin ve sınırlarının yapılan bu açılımlar vasıtasıyla yayılacağı mesajını Batı'ya iletmekteydi (Hale, 2003: 204-206). Dolayısıyla Türkiye'nin bir kimlik sorgulaması veya Batı'dan uzaklaşması söz konusu değildir daha çok dış politikanın revize edilmesi mevzubahistir.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında karşılaştığı fırsatların heyecanı ile dış politikada aktif bir yapıyla giriştiği açılımlar sürecinin temelinde “*Yirmi birinci yüzyılın Türklere ait olacağı*” veya “*Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası*” gibi iddialı vizyonlar yatmaktadır. Böylelikle TDP için bu dönemde geçirdiği değişimlerden birinin zihin yapısı olduğunu ve geleneksel kalıplarından sıyrıldığı çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Türk idarecilerin bu dönemki genel görüşü uluslararası ama daha çok bölgesel ölçekte ortaya çıkan boşlukların veya fırsatların Türkiye tarafından değerlendirilmesi yönünde olmuştur. Özellikle bu boşlukların Balkanlar ve Orta Asya'da oluşmuş olması ve Türkiye'nin bölgeye olan ilgisinin tarihsel gerçekliklerle desteklenmesi, Türkiye'nin bölgedeki aktif politikası doğal bir hak, görev olarak yorumlanmıştır (Gönlübol ve Bingün, 2014: 650-652). Belki de o dönemin yöneticileri TDP'nin önüne konulan hedefler ve bu doğrultuda yapılan açılımlarla Türkiye'nin uzunca süredir uzak kaldığı tarihi nüfuz alanına geri dönüşünü hedefleyen ümitleri içten içe

taşıymaktaydılar ne var ki bu hayaller gerçekteşememiştir. Buna rağmen Soğuk Savaş sonrasında TDP en azından Soğuk Savaş dönemindeki edilgen yapısından kurtulmuş aktif, çok yönlü ve kendine güvenen bir grafik çizmiştir (Oran, 2013: 237). Özellikle 1990'ların başlarında Türkiye'nin belirsizlik ortamında almış olduğu açılım kararları, risk taşısa da dönemin dış politikasının aktif olmakla beraber temkinli ve uluslararası örgüt ve koalisyonlarla hareket eden bir yapıda olması, (örneğin Barış İçin Ortaklık (BİÖ) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) gibi) dönemin dış politikasının belli oranda başarılı olduğuna dair çıkarım yapmamıza neden olmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi TDP'nda her ne kadar bahsettiğimiz ölçekte değişimlere sebebiyet verdiyse de Türkiye'nin geçmişten gelen Batı'ya yönelişinde bir süreklilik arz etmiş ve dış politika bu yönüyle istikrarlı bir grafik çizmiştir. Uluslararası alanda iki kutuplu sistemin çökmesinin akabinde Ankara'nın yapmış olduğu açılımlar Batı'dan kopuş, kimlik değiştirme veya bir aks değişiminden ziyade konjonktürün getirilerine bir cevap niteliğinde okunulması gerekmektedir (Ege, 2008: 330). Nitekim Soğuk Savaş'ın bitmesine karşın Türkiye, NATO miadını doldurdu ayrılmak istiyorum veya SSCB'siz bir ortamda NATO'ya ne gerek var gibi söylemlerden ziyade bu kurumu Batı ile arasında ideolojik bir köprü olarak görmüş yine Soğuk Savaş süreci içerisinde ve sonrasında Avrupa Birliği' ne olan üyelik istek ve iddiasından vazgeçmemiştir. Türkiye, dışarıda Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan ile sürtüşmeler yaşarken içeride de her ne kadar Kürt problemi ve insan hakları noktasında kötü karnesi olsa dahi Avrupa Birliği' ne üyelik bağlamında demokrasi ve liberalleşme eğiliminden yana bir tavır takınmıştır (Hale, 2003: 202-204). Bu dönem için Türkiye-Avrupa arasındaki ilişki daha çok bahsedilen eksikliklerini gidermekle beraber Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin üyesi olabilmesi adına atılacak adımlar kapsamında yer alan Gümrük Birliği'nin sağlanması üzerinden şekillenmiştir (Balcı, 2017: 239-240). Oysaki Türkiye ekonomik ve teknolojik yönden kendisini geliştirebilseydi Orta Asya, Kafkasya, Orta Doğu ve Balkanlar coğrafyalarıyla Batı arasında bir köprü vazifesi görebilir ve klasman atlayabilirdi. Ancak Türkiye Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yıllarda birçok fırsatı kaçırdığı gibi bu şans da değerlendirememiştir. Öte yandan Türkiye-ABD ilişkileri daha olumlu bir şekilde ilerlemiştir. ABD, Türkiye'yi 1990'lar sürecindeki yapmış olduğu açılımlar politikasını bağlamında desteklemiştir. Bu desteğin arkasındaki sebep Türkiye'nin açılım yaptığı toprakların dağılmadan önce SSCB'nin yaşam alanı olan coğrafyalardan ileri gelmesi vesilesiyle Batı yanlısı olan Türkiye'nin bu bölgelerde aktif olması ABD'nin dolaylı

yoldan bölgeyi denetimi ve Rusya'nın bu nüfuz alanlarında tekrardan etkin olma ihtimalini engelleme isteğidir diyebiliriz. Yine Türkiye'nin Orta Doğu'da “*Barış süreci*” kapsamında İsrail ile yakın ilişkiler geliştirmesi de ABD tarafından desteklenmiştir (Oran, 2013: 230-240).

TDP, Soğuk Savaş sonrasındaki fırsatlarla beraber getirdiği belirsizlik ve tehditlerin var olduğu bir konjonktüre kendisinde birtakım dönüşümler göstererek ve aynı zamanda süreklilikler barındırmak suretiyle refleks göstermiştir. TDP'nin bu dönemki en büyük hedefi Soğuk Savaş sonrası bozulan statükonun yeniden sağlanması sürecinde eskisinden daha iyi bir pozisyonda yer almasıdır çıkarımı yerinde olacaktır. Bu nedenle de Türkiye aktif, çok yönlü, çevre bölgelere duyarlı olmakla beraber Batı ile olan bağlarını koparmayan aksine bağları güçlendirmek adına gayret gösteren bir dış politikayı takip etmiştir.

3. YENİ (DÖNÜŞEN) TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Yazımızın önceki bölümleri de göz önüne alındığında TDP'nin tipik bir yapısını veya fotoğrafını ortaya koymak gerekirse “statükocu” ve “batıcı” yönlerinin baskın olduğu rahatlıkla söylenebilir. Her ne kadar da Soğuk Savaş sonrasındaki süreçte geçmişteki muktedir anılarına atıfla beraber TDP bu yapısını ve “kurtuluş” mücadelesi verip sonrasında bir devlet oluşturulabildiği algısının ürünü olan “kurtuldum” psikolojisinin kalıpları içerisinde oluşan dış politik vizyonunu revize etme girişiminde bulunmuşsa da o dönem için Türkiye'nin konjonktüre hazırlıksız yakalanması, stratejik yetersizliğinin ve bunların yanında siyasi istikrarsızlık ve ekonomik imkânsızlık nedenleriyle bu çabalar bir sonuç doğuramamıştır. Ancak bu durumun üzerinden çok geçmeden 2000'li yılların başında TDP'nin kabuk değiştiren, yeni perspektif ve paradigmlar ışığında şekillenen bir sürece girdiğini söyleyebiliriz.

Bu yenilenmenin zamanlaması elbette ki bir rastlantı veya Türk yöneticilerinin haydi yapalım deyip te sıfırdan inşa ettikleri bir dış politika olmamıştır. Hali hazırda XXI. Yüzyılın başlarında küresel siyasetin merkezinde zaten “*değişim*” ve “*dönüşüm*” kavramları yer almaktaydı. Üstelik bu kavramlar sadece küçük ve orta ölçekli veya az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik değildi aynı zamanda gelişmiş ve büyük güçleri de kapsayan küresel çapta etkisi hissedilen kavramlar olmuştur. Türkiye gibi dünya jeopolitiğinin göbeğinde yer alan bir ülkenin dış politikasının bu süreçte bir değişime, dönüşüme gitmesi de kaçınılmaz olmuştur (Güder ve Mercan, 2012: 58). Bu

değişimden önceki TDP (geleneksel TDP), yeni TDP'nin stratejik temellerini atan Ahmet Davutoğlu tarafından şu şekilde yorumlanmaktaydı; bugüne kadarki TDP'sı Kemalist değerler üzerinden yükselmekle beraber “*Osmanlı Devleti'nin siyasi idealleri ve kurumları konusunda redd-i mirasta bulunan*”, dağılan imparatorluğun geniş medeniyet havzasında etkisiz bir merkezi konuma sahip olmaksızın bu havzaya sırt çevirip dönemin hâkim gücü olan Batı medeniyetinin havzasına sığınıp ve onun önderliğinde dolayısıyla da onun iznine tabi olarak bölgesel bir güç olma tercihinde bulunan zihniyet üzerinden şekillene gelmiştir (Davutoğlu, 2016: 70). Bahsi edilen zihniyet yapısının yıllar içerisinde ortaya koymuş olduğu kötü performansın izlerinin silinmesi adına TDP'nin belleğinde kodlanan kabullerin veya teamüllerin revize edilmesi 2000'li yıllarda elzem bir husus olarak öne çıkmıştır. Bu çerçevede 2002 yılı itibarıyla TDP'nde değişimler ve dönüşümler görülmüştür. Bu tarih sonrasında TDP, Mavi Marmara hadisesi ile 2010, 15 Temmuz Darbe girişimi, güneyinde terör koridoru tehdidinin oluşması ve uluslararası ve bölgesel konjonktür gibi etkenlerle 2016 sonrasında tekrardan bir dönüşüm geçirmiştir. Böylelikle 2000 sonrasındaki dönem için kullanılan yeni TDP kavramının üç evreden oluştuğunu söyleyebiliriz. Birinci evre; 2002-2010 yılları arasını, ikinci evre; 2010-2016 yılları arasını üçüncü evre ise 2016'dan günümüze uzanan süreci kapsamaktadır.

Peki, bu revize dış politikadaki hangi tanımlamalar, olgular, teamüller veya alışkanlıklar üzerinde olacaktır? İşte bu noktada “*Türkiye'nin kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşası*” ile bir dönüşümün olabileceği savunulmuştur (Balcı, 2017: 287-288). Çünkü hali hazırda içerisinde bulunulan durum Türkiye'yi uluslararası arenada “*pasifize eden ve defansif tavra sürükleyen psikolojik bir eziklik duygusu*” içerisine hapsedmiştir. Bu yüzden Türkiye gibi jeopolitik ve jeostratejik konumuyla, tarihiyle ve kültürüyle büyük bir potansiyeli uhdesinde taşıyan bir ülke, reel politik düzeye bu potansiyeli yansıtabilme noktasında etkisiz kalmıştır. Böylelikle mirasçısı olunan Osmanlı'nın *Nizam-ı Âlem* iddiasından çok uzak kalınmış, Soğuk Savaş döneminde tek-eksenli bir tehdit üzerinden şekillenen dış politika algısı, Soğuk Savaş sonrasında ise tarihi ve coğrafi temelde derinlikli bir strateji yerine kendi iç çekişmelerine saplanması zaman içerisinde TDP'nin geldiği sığılığı ve vizyon darlığını gözler önüne sermiştir (Davutoğlu, 2016: 61-63).

Sözü edilen tablonun değişimi 2002 yılında iktidara gelen AKP ile siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanmasının özgüveniyle mümkün olabilmektedir. Bu özgüven yeni dönemin siyasi elitlerine onlar üzerinden de dış politikadaki vizyon, hedef ve söylemlere

yansımıştır. AKP döneminde Türkiye'nin, uluslararası arenadaki konumu, tarihi ve hinterlandı (etki alanı) medeniyet perspektifinde yeniden tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar yapılırken Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında oluşan yeni konjonktüre cevap verebilmesi ve entegre olabilmesi maksimum seviyede dikkate alınan kıstaslar olmuştur (Duran, 2011: 19-20). AKP ile ortaya çıkan bu yeni dış politikanın anlaşılabilmesi adına iki soru yöneltebiliriz: ilk olarak yeni TDP ile hedeflenen nedir? İkinci olarak bu hedeflere ulaşmak adına izlenecek yol ve araçlar nelerdir?

Öncelikle ilk soruya cevap vermek gerekirse Türkiye'nin sadece kendi bölgesine odaklanmış bakış açısını genişletmek yani ülkeye vizyon katmaktır. Bu vizyonun genişletilmesinde ise devletin tüm kurumlarına ve düşünce biçimine sirayet etmiş olan Kemalizm ideolojisinin tasfiyesiyle geçmişten miras alınan bir misyon temelinde İslam medeniyetinin canlandırılması suretiyle genişleyecek olan nüfuz alanıyla beraber Türkiye'yi bölgesel güçten ziyade küresel bir güç olma iddiası bulunan bir ülke konumuna getirmek öncelikli hedef olarak belirlenmiştir (Ateş, 2014: 4-5). Böyle bir hedef, Türkiye'nin en azından kendi bölgesinde düzen kurucu ve merkez ülke olmasını gerekli kılmıştır. Türkiye de bu doğrultuda 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler saldırısı sonrası ABD'nin küresel ölçekte başlattığı terörizme karşı savaşın Orta Doğu'da yoğunlaşması ve bu bölgede yeni bir düzen inşası periyodunun oluşumunu bir fırsat olarak okumuştur. Dolayısıyla Orta Doğu yeni TDP'nin hedeflerini gerçekleştirebilme adına uygun bir saha olarak billurlaşmıştır (Telatar, 2015: 493). Görüldüğü üzere Orta Doğu'da olduğu gibi 11 Eylül 2001 saldırısı sonrasında ABD'nin terör karşıtı politikası uluslararası düzeni yeniden inşası süreci birçok devlet için olduğu gibi Türkiye için de fırsatlar silsilesi manasına karşılık gelmektedir. Bu noktada önemli olan husus Türkiye'nin uluslararası alanda izleyeceği politikanın niteliği olmuştur. Çünkü Türkiye'nin önüne çıkacak olan fırsatlardan yararlanabilmesi izleyeceği dış politika ile sıkı sıkıya bağlıdır. İkinci sorunun cevabını da burada vermemiz uygun olacaktır. Türkiye'nin böyle bir konjonktürde yeni hedeflerine ulaşırken çok yönlü/boyutlu diplomasi, komşu ülkelerle "Sıfır Sorun", "Model" ülkeden "Merkez" ülkeye geçiş, proaktif dış politika, yumuşak güç (*soft power*), ekonomi merkezli dış politika ve güvenlik-özgürlük dengesi gibi ilkeler 2002-2010 yılları arasındaki TDP mimarisinin taşıma sütunları olarak belirlenmiştir. Bu dönemsel aralıkta uygulanan dış politik paradigma aynı zamanda geleneksel TDP'ndan kopuşu simgeleyen Özal dönemi dış politikasıyla da benzerlik göstermiştir.

Bu ilkelerden çok yönlü diplomasi ile geleneksel TDP'nın izlemiş olduğu tek yönlü dış politikanın, Türkiye gibi gerek Doğu-Batı gerekse Kuzey-Güney bölgelerinin jeokültürel havzasının merkezinde bulunan bir ülke için avantaj sağlayan veya getirisi olan bir tercih olmayacağını altı çizilmelidir. Türkiye gibi merkezi konuma sahip bir ülkenin ilişkilerini tek bir ülkeye veya eksene endekslememesinin gerekliliği yeni dış politik vizyonla beraber idrak edilmiş ve izlenecek çok yönlü dış politikayla geçmişin tafisiyle beraber ülkeyi mevcut konjonktüre adapte edilmesi arzulanmıştır (Tarcan, vd., 2018: 256). İçerisinde bulunulan yüzyılda, iki kutuplu dönemde kabul gören devletlerarası ilişkiler öğretisinin yerine küreselleşme olgusunun öne çıkması ve bu doğrultuda uluslararası alanın grift bir hal almasını göz önünde bulundurduğumuzda TDP'nın günün gereklerine cevap verdiğini söyleyebiliriz. Bu uzamda Türkiye uluslararası alandaki mevcut ilişkilerini geliştirmekle beraber mevcut ilişki yelpazesini de genişletmeyi ihmal etmemiştir. Ankara, özellikle enerji ve kaynak tedarikçilerini çeşitlendirmekle işe başlamıştır. Küresel ölçekte bir güç iddiasında olan bir ülke olarak ABD, AB Orta Doğu, Balkanlar, Orta Asya, Afrika, Kafkaslar, Latin Amerika ve Rusya'ya yönelik açılımlar yapılmış ve sürekli iletişim kanallarının açık kalmasına özen gösterilmiştir. Yapılan bu açılımlar neticesindeki ilişkiler “kazan-kazan” mantığı üzerinden inşa edilmekle beraber önceki dönemlerin aksine hiçbir ikili ilişki bir diğerinin alternatifi olarak değil tamamlayıcısı olarak görülmüştür (Güder ve Mercan, 2012: 59-60). Bu ilkenin, TDP'na etkisi, önceden sınırlı ve küçük ölçekteki bir ulusal gündeme sahip olan Türkiye, artık bölgesel ve uluslararası gündem ile ilgilenmek zorunda kalmıştır ki bu da dönemi dış politika yapımcılarının çizdiği vizyonla bağdaşır bir durumdur. Uluslararası alanda ortaya konan bu pratik ile Davutoğlu'nun değinmiş olduğu TDP'ndaki sıklık ve vizyon darlığı telafi edilmeye çalışılmıştır.

Yeni TDP'nın bir diğer önemli ilkesi olan “komşularla sıfır sorun” ilkesi, dış politikanın revizesi sırasında yeniden tanımlanacak hususlar arasında olan tarihi ve kültürel değerlerin ve bölgesinde merkez ülke olduğu anlayışının somut olarak politik alana yansımadır diyebiliriz. Aslında bu ilke yeniden bir keşiften ziyade 1990'lı yılların Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in dış politika anlayışının gelişmiş bir versiyonu niteliğindedir. İsmail Cem görev yaptığı 1990'lar Türkiye'sinin istikrarsızlık sarmalından kurtulabilmesi adına bölgesinde huzur ve istikrar ikliminin oluşturulmasının gerektiğine inanmıştır. Cem, yaptığı bir analizle Türkiye'nin çoğu komşusuyla kötü ilişkilere sahip olduğunu gözlemlemiştir. Bu noktada ise huzur ve istikrar adına komşularla geliştirilecek

iyi ilişkilerin Türkiye’yi bölgesinde daha güçlü kılacağı çıkarımını yapmıştır (Tuğtan, 2016: 12). 2002 sonrasında da Türkiye bu görüşlere paralel hareket etmiş ve çevresinde huzurun ve istikrarın hâkim olacağı bir kuşağı oluşturmak ve yine küresel bazda enerji, ticaret ve insan hareketliliğinin yoğun olduğu bu bölgedeki merkezi konumunu sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. Bu ilkenin pratikte işlenebilir olabilmesi adına ilk olarak önceki dış politik zihniyetin “*etrafımız düşmanlarla çevrili*” algısı yıkılmış sonrasında ise komşu ülkelerle ekonomik ve kültürel zeminde ilişkiler geliştirilmiştir (Balcı, 2017: 288).

Komşularla sıfır sorun ilkesi bağlamında kurulan bu ilişkiler işbirliği temelinde ve çıkar esasına yönelik ilişki biçimleri idi. Böylelikle retorik düzeyde Türkiye bu ülkelere demokrasi ve insan hakları konusunda öneriler vermekle beraber “*Westphalian*” düzeni mantığına benzer şekilde iç işlere karışmama olgusu da ilişkilerin merkezinde yer almaktaydı. Türkiye’nin bu tutumu da uluslararası arenanın realist bir zemin olduğunu kabul edecek olursak gayet yerindedir ve realist olduğu kadar pragmatik de bir yaklaşımdır diyebiliriz (Oğuzlu, 2012: 11). Uzun süre tutarlılık ve başarı içerisinde yürütülen bu politika Orta Doğu’da patlak veren Arap Baharı süreciyle ömrünü tamamlamış ve bölge ülkeleriyle ikili ilişkiler kriz aşamasına gelmiştir. Orta Doğu halklarının demokratik taleplerini niteleyen “Bahar” süreci bölgesel alanda yarattığı parametre değişiklikleriyle TDP’nda sarsıntılar meydana getirmiştir. Yaşanan sarsıntılardan ilki komşularla sıfır sorun politikası pratiğinin işlevsizleşmesi iken ikincisi ise bölgenin savaş alanına dönmesidir. Bölge konjonktürünün Türkiye’nin önene çıkardığı bu tabloya paralel TDP’nın bölgeye yönelik ilgi düzeyi, üslup ve yaklaşımı ve tercih ettiği politik ilkelere de bir değişim yaşanmıştır (Duran ve Özdemir, 2012: 185-187). Bahsedilen bu değişimleri, günümüzde geçerli olan TDP yapısına yönelik atılan adımların başlangıcı olarak addedebiliriz.

Türkiye’nin vizyonunu gerçekleştirebilmek için izlemiş olduğu süreçte etkin olan bir diğer ilke ise proaktif dış politika anlayışıdır. Proaktif dış politika anlayışı özellikle 2000’li yılların küreselleşen dünyasında uluslararası alanda iddia sahibi olan ülkeler için vazgeçilmez bir dış politika ilkesi olarak öne çıkmıştır. Küreselleşme ile devletlerarasında giriftleşen ilişkiler ağının oluşması ülkelerin birbirilerine temasının artması sonucunu doğurmuştur. Bu durum her ne kadar işbirliği ve karşılıklı bağımlılık durumlarının önüne açsa da potansiyel sorunların da oluşabilmesi ve bu sorunların çıktıkları noktadan hızla dünyanın diğer bölgelerine de etkide bulunabilmelerini mümkün hale getirmiştir (Oran,

2013: 140). İşte bu noktada TDP'nın yeni formunun ilkelerinden proaktif dış politika anlayışı devreye girmektedir. Bu ilkeye göre Türkiye uluslararası arenayı çok iyi takip etmeli ve yaşanan veya yaşanabilecek gelişmeler karşısında önceden bir fikir, tutum veya duruş ortaya koyabilmelidir. Bunun mümkün olabilmesi devletin sürekli konjonktürü analizi, analizleri okuması ve yapılan okuma sürecinin akabinde bir iradeye varılabilmesinden geçmektedir (Tarca vd., 2018: 255). Böylelikle dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelmiş veya gelme potansiyeli taşıyan bir sorun olduğunda Türkiye de orada olacak ve kendi fikrini dile getirdikten sonra sorunun taraflarını aynı paydada buluşturma çabası sergileyecektir. Bu durumu Davutoğlu şöyle yorumlamaktadır: *“nerede bir sorun var ise orada bir Türk görüşü olsun istiyoruz, bir Türk duruşu, bir Türk görüşü. Mademki biz Nizam-ı Âlem, bir dünya nizamı geleneği içerisinden geliyoruz, bizim bu bölgesel düzenler dışında küresel düzenle ilgili de söyleyeceğimiz temel düşüncelerimiz olmalı”* (Davutoğlu, 2014'ten akt. Güder ve Mercan: 2012: 61).

Dönemin dış politika yapımcılarından birisi olan Davutoğlu'nun açıklamasından da anlaşılacağı üzere yeni TDP geçmiş dönemlerle kıyaslandığında bir dönüşümün, değişim olduğunu anlamak çok da zor değildir. Geleneksel TDP anlayışındaki Batı'nın kanatları altında olan, onun çizdiği sınırlar çerçevesinde politika ve söylem geliştiren bir Türkiye tablosunu göz önüne aldığımızda, 2000 sonrasındaki Türkiye'nin daha bağımsız, geçmişinden güç ve ilham alan bir zihin dünyası üzerinden yükselen dış politika inşasının çabası içerisinde olduğunu görebilmekteyiz.

Bahsedildiği gibi TDP'nın 2000'li yıllarla başlayan dönüşümünü üç evreye ayırarak olursak ilk bölümü 2002-2010, ikinci bölümü 2010-2016 ve üçüncü bölümü 2016'dan günümüze olacak bir şekilde belirleyebiliriz. Dönüşümün ilk döneminde Türkiye işbirliği, arabuluculuk zemininde ABD ve AB ekseninde olmuş ve küresel alanda yıldızı parlayan bir ülke olarak öne çıkmıştır. Ancak TDP'nın 2010 sonrasındaki süreçte Mavi Marmara ve Arap Baharı gibi krizlerle karşılaşması yönetici kesimde, sadece yumuşak güç unsurlarına dayalı bir dış politika anlayışının yetersiz veya işlevsiz olabileceği idrakine neden olmuştur. Bu da 2002 sonrasında Ankara merkezli ve daha bağımsız bir dış politika anlayışı çerçevesinde başlayan dönüşümün ivmelenmesi sonucunu doğurmuştur. Bahsedilen sonuç çerçevesinde TDP 2010-2016 yılları arasında daha ihtiyatlı ve güvenlik ekseninde bir görünüm sergilemiştir. Türkiye'nin Suriye'deki gelişmelere paralel güneyinde oluşan terör koridoru tehlikesi ve 15 Temmuz Darbe girişimi ve Batı'nın bu darbe girişimine karşı verdiği reaksiyon yine Libya ve Doğu

Akdeniz gibi meselelerle karşı karşıya kalması TDP'nı yeniden bir dönüşüm geçirmeye zorlamıştır.

2002-2010 yılları arasında daha çok diplomasi, işbirliği gibi yumuşak güç unsurlarını dış politikada tercih eden Türkiye, 15 Temmuz sonrasındaki süreçte daha realist bir karakter görünümü sergilemiş gerektiğinde sahaya inerek sert güç enstrümanını kullanmış, gerektiğinde geçmişten süre gelen Batı ile sıkı ilişkilerini sorgulayan, daha milli ve daha bağımsız hareket edebilen bir performans sergilemiştir. 15 Temmuz ile Türk devlet mekanizmasının varoluşuna yönelik yapılan darbe girişimi Ankara'nın daha çok güvenlik ve savunma ekseninde hareket etme refleksi göstermesine neden olmuştur (Köse, 2020). Bu refleks uzamında dış politikada daha önceki kalıpların dışında bir yapı ortaya çıkmış ve ulusal çıkar ve güvenlik adına gerekirse sınır dışı alanlarda da hem diplomatik hem de operasyonel varlık gösterilmiştir. TDP'nın bu en güncel versiyonunun yapısı Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı operasyonları, Libya İç Savaşı, Doğu Akdeniz ve Karabağ krizinde izlenen politikalar üzerinden anlaşılabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN NEDENLERİ

1. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN İÇSEL NEDENLERİ

Türkiye'nin dış politikada yerli ve milli değerlerin yoğun olduğu bir dönüşüm geçirebilmesi için elbette ki bazı içsel yeterliliklere veya şartlara sahip olması gerekmiştir. Bu başlık altında ise TDP'nin geleneksel kalıplarından sıyrılıp dönüşümüne imkân veren siyasi, ekonomik ve teknolojik nedenler ele alınmaya çalışılmıştır.

1.1. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN SİYASİ NEDENLERİ

Bir devletin dış politikasında belirlemiş olduğu ilkelerin sürdürülmesiyle artık hedeflenen kazanımları elde edemeyecek olması veya devletin mevcut güç denklemindeki güç girdileri ve güç çıktılarında değişimin meydana gelmesi doğal olarak devletin dış alandaki çıkar ve hedeflerinin yeniden şekillendirmesini gerekli kılmaktadır. Değişen bu güç denkleminin bileşenlerinin ışığında yeni hedefler belirlenir ki bu da beraberinde yeni çıkarların oluşması sonucunu doğurmaktadır. Bir devletin anlatılan bu süreci yaşaması dış politikaya “*değişim*” olarak yansımaktadır (Sümer, 2010:81). Türkiye bu süreci 2002 yılı sonrasında AKP iktidarı döneminde yaşamıştır. AKP iktidarını dış politika alanından okuduğumuzda Türkiye adına bir dönüşümün veya geçmişten bir sıyrılışın olduğunu söylemek gayet mümkündür. Öyle ki AKP dönemi dış politikası, literatürde Yeni TDP şeklinde yer almıştır. Bunun nedeni gerek ülkenin kapasitesi ve potansiyeli gerekse uluslararası konumunun yeniden tanımlanıp yeni vizyon ve paradigmanın geliştirilmesidir (Aslan, 2017: 32-33). Peki dış politikadaki bu kırılma neden 2002 dönemine veya AKP iktidarı sürecine denk gelmiştir? Dış politikada değişim veya dönüşüm çabaları önceki dönemlerde var mıdır varsa neden gerçekleşmemiştir? Türk siyasal hayatına baktığımızda bu suale verilebilecek en doğru cevap herhalde değişim gayesinin bazı dönemlerde dillendirilmiş olmasına rağmen Türkiye'nin yaşamış olduğu siyasi istikrarsızlıklar ve dönem dönem gerçekleşen askeri müdahaleler nedeniyle gerçekleştirilemediği cevabı olacaktır.

AKP, Kasım 2002'de devralmış olduğu iktidarı günümüze değin kesintisiz bir şekilde tek başına devam ettirmiştir. Bu tablonun hafızalarımızı yokladığımızda Türk siyasal yaşamı içerisinde geçmişten bu yana sürdürüldüğünü söylemek oldukça güçtür. Çünkü Türk siyasal hayatına bakıldığında Türkiye'nin 2002 yılı evvelinde gerçekten

hatırı sayılır miktarda koalisyon hükümetleri kurduğu görülecektir. Üstelik kurulan bu koalisyon hükümetlerinin çoğunun ömürlerinin çok da uzun olamadığı, hatta bugüne kadar kurulan 15 koalisyon hükümeti arasından 7 tanesinin ömrünün bir yıldan kısa olduğu göze çarpmaktadır (Sobacı, 2015: 2-3). Oysa koalisyon hükümetinin tanımlaması kâğıt üzerinde tek başına iktidarın elde edilememesi sebebiyle ortak çıkar ve paydada buluşan, bu ortak çıkara yürürken güçlü şekilde iletişim halinde olup senkronize hareket eden, iki veya daha fazla siyasi partinin veya grubun bir araya gelerek işbirliğine gitmesi şeklinde yapılmıştır. Bu tanımlamayı Avrupa coğrafyası üzerinden bir teste tabi tutarsak gayet yerinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Avrupa coğrafyasında koalisyon hükümetlerine ve politikalarına bakış toplumdaki farklı düşüncelerin siyasi alana bir yansıması şeklinde olmuştur. Dolayısıyla da Avrupa siyasal kültüründe koalisyon oluşturmak, parlamenter sistemin zenginlik ve büyüleyiciliğinin bir tezahürü olagelmıştır (Özkeçeci Taner, 2012: 1-2). Ancak yukarıdaki tanımlamayı Türkiye coğrafyası üzerinden test edecek olursak sonuç değişecektir. Çünkü Türkiye’de koalisyon hükümetleri denince genel bir kesimin aklına farklılıklarını bir kenara bırakıp ortak amaç için birlikte hareket eden siyasi partiler veya demokrasinin zenginliğinin bir yansıması kavramlarından ziyade siyasi belirsizlik, siyasal istikrarsızlık ve darboğaz kelimeleri gelmektedir (Kontacı, 2016: 34-39). Dış politikanın, uluslararası alandaki temel aktör olan devlet tarafından yürütüldüğünü ve devletin de hükümet tarafından idare edildiği göz önüne alındığında, ülke sınırları içerisindeki siyasi istikrarsızlık veya iktidarın sürekli olarak paylaşılması ve buna rağmen istikrarın sağlanamaması ahvali uzun yıllar boyunca uluslararası alanda zayıf ve müdahaleye açık bir Türkiye resmini vermiştir (Sönmezoğlu, 2012: 30-33).

Birçok yerde de değindiğimiz gibi Türkiye’nin jeopolitik konumu stratejik açıdan son derece önemlidir, bu nedenle de Türkiye bölgesel ve küresel ölçekte proaktif olmak zorundadır. Bu zorunluluk, Türkiye’nin büyük bir medeniyetin, tarihin ve nüfuz alanın varisi olması dolayısıyla taşıdığı potansiyel ve misyondan kaynaklanmaktadır. Türkiye, tarihi süreç içerisinde birçok kez uluslararası alanda etkin bir aktör olma fırsatı yakalamıştır. Ne yazık ki yaşanan askeri darbeler ve müdahaleler, koalisyon hükümetleri, terör ve sosyal kargaşa Türkiye’nin sürekli yerinde saymasına adeta patinaj çekerek (Küçüköğlü ve Taş, 2020: 472-473) tüm enerjisini kendi içerisinde harcamasına, ayağına gelen fırsatları kaçırmamasına ve dolayısıyla da dünyayı geriden takip etmesine neden olmuştur. Türkiye’nin sınırları içerisinde istikrar iklimini yakalayamaması uluslararası

alandanda da güçlü ve kararlı bir ülke görünümünün verilmesine engel olmuştur. Bu minvalde Türkiye'nin istikrar iklimini yakalanmasının önünde en büyük iki engel olarak; koalisyon hükümetleri ve askeri müdahaleler öne çıkmıştır denebilir. Türkiye'nin her iki kavramla da tanışıklığına tarihi ölçekte bakıldığında iki kavramın da aynı dönemde Türk siyasal hayatı gündemine dâhil olduğu görülecektir. Hatta denebilir ki her iki kavram birbirini besleyen olgular olmuştur.

Türk siyasal hayatına baktığımızda 1946 yılında çok partili sisteme geçilmiş, ancak iktidar değişimi ilk kez 1950 yılında Demokrat Parti (DP) iktidarıyla gerçekleşmiştir. DP, 1950'de almış olduğu iktidarı, 1960 yılında gerçekleşecek 27 Mayıs darbesine kadar aralıksız sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı olan 1923 yılından 1960 yılına kadar geçen süreçte Türkiye, koalisyonsuz bir şekilde çoğunluk hükümetleriyle idare edilmiştir. Bu tablo, 27 Mayıs 1960 Darbesiyle beraber bozulmuş ve Türkiye koalisyon hükümetleriyle tanışmak zorunda kalmıştır (Aksu, 2018: 81). Değınmiş olduğumuz 27 Mayıs Darbesi haricinde Türkiye'de 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbesiyle de askeri bürokrasi, siyasal yaşama doğrudan müdahalelerde bulunmuştur. Askeri müdahalelerle siyasi alanda bozulan istikrarın neticesinde 1961-1965, 1974-1979 ve 1991-2002 dönemlerinde iktidara gelen kısa süreli koalisyon hükümetlerinin, Türk siyasal yaşamını son derece olumsuz etkilediğı gözlemlenmiştir. Ancak Türkiye'ye hâkim olan bu istikrarsızlık ikliminin istisnalarının da olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türk siyasal yaşamında, 1980'li yıllardaki Özal dönemi ve 2002 sonrasındaki AK Parti iktidarı dönemlerini Türkiye'de siyasal istikrar ikliminin yakalandığı dönemlere örnek olarak gösterebiliriz (Çevik, 2004: 59-60). Ancak bu dönemlerin dışındaki süreçlere göz atıldığında ideolojik açıdan birbirine zıt partilerin bir araya gelip koalisyon hükümetleri kurduğunu bunun da siyasal alanda istikrarsızlığa neden olduğu görülmektedir. 1950'den 2002 yılına değın 58 hükümet kurulduğı göz önüne alındığında, ortalama hükümet süresinin 1 yıldan daha kısa olduğu görülmektedir (Küçüköğlü ve Taş, 2020: 474). Bir de bu tabloya, Türkiye'nin askeri darbe geleneğı eklendiğinde siyasal alandaki siyasilerin etkisizliğı, askeri-sivil bürokrat sınıfı tarafından doldurulmuş böylece Türk siyasal yaşamında çokça duyduğumuz ve sürekli tasfiyesi üzerine tartışmalar dönen “*vesayet demokrasisi*” doğmuştur (Balcı, 2017: 133). İçerideki siyasi otorite boşluğundan doğan bu askeri-sivil sınıf tahakkümü, kendisini dış politika yapımında ve bu alandaki karar alımı sürecinde de defaatle göstermiştir.

Türk siyasal yaşamındaki güçsüz siyasal iktidarlar döneminin nasıl veya neden başladığını anlamak için 1961 Anayasası'nın ve onu hazırlayan kesimin düşün dünyasına bakmak yeterli olacaktır. Koalisyon hükümetlerinin ortaya çıkması noktasında 1961 Anayasası önemlidir çünkü yeni Anayasayı hazırlayan kesim, 1924 Anayasası'nın partilere vermiş olduğu Büyük Millet Meclisi'ni alan sınırsız iktidara erişir formülasyonunu ortadan kaldırmak niyetiyle hareket etmiştir. Yeni Anayasa, bu duruma engel olmak adına Millet Meclisi'nde tek bir partinin ezici bir çoğunluk sağlayamaması için nispi temsil sistemini benimsemiştir. Yine 1961 Anayasası, Büyük Millet Meclisini dengelemek adına, Cumhuriyet Senatosu, Anayasa Mahkemesi ve Milli Güvenlik Kurulu gibi kurumları tekvin etmiştir (Zürcher, 2016:356). 27 Mayıs Darbesi'nin ardından demokratik düzene geçiş sürecine bakıldığında ise 1961 Anayasası hedefine ulaşmış, mecliste çoğunluğun sağlanamaması nedeniyle tek başına hükümet kurabilecek bir parti olmadığından, ilk koalisyon hükümeti, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisi (AP) arasında 1961 yılında kurulmuştur. Ancak kuruluşunun üzerinden henüz bir yıl geçmişken 1962 tarihinde sona ermiştir. İlk koalisyonun bu denli kısa sürmesi Türkiye'nin 2000'li yıllara kadar sürecek olan siyasal istikrarsızlık probleminin habercisi niteliğinde olmuştur. İlk koalisyon macerasının sonlanmasının hemen ardından 1962'de CHP önderliğinde, CHP- Yeni Türkiye Partisi (YTP)- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) koalisyonu kurulmuştur. İkinci koalisyonun ömrü de tıpkı ilk koalisyon hükümetinin olduğu gibi bir yıl sürmüştür. Bu nedenle 1963 yılında üçüncü koalisyon hükümeti kurulmuştur. CHP ve Bağımsızlar arasında kurulan bu hükümet, 1963-1965 yılları arasında görevde kalabilmiştir. Bu koalisyonun diğerlerine oranla uzun sürmesinin nedeni ise Kıbrıs sorunun yaşandığı döneme denk gelen bir hükümet olmasından ileri gelmektedir. Yine 1965 yılına göz attığımızda AP-YTP-CKMP- Millet Partisi (MP) arasında bir koalisyon hükümeti kurulduğu görülecektir (Çakır, 2020: 22).

1961-1965 yılları arasında kurulan tüm bu koalisyon hükümetleri dönemi, literatürde birinci dönem koalisyonlar dönemi olarak adlandırılmıştır. Birinci dönem koalisyonlarından ilki olan CHP- AP koalisyonu, incelendiğinde eski DP'li siyasetçiler için genel af çıkarılması meselesi ile ekonomin, planlı ekonomik model çerçevesinde mi yoksa liberal ekonomik model öğretisi içerisinde mi idare edileceği üzerine yapılan tartışmalar neticesinde sonlanmıştır.

CHP- YTP- CKMP koalisyonuna baktığımızda ise İsmet İnönü'nün desteklediği tarım vergisi düzenlemesinin koalisyon ortaklarınca yeteri derecede desteklenmemesi

neticesinde ikinci koalisyon hükümeti düşmüştür. Birinci koalisyonlar döneminin diğer bir koalisyonu olan CHP- Bağımsızlar ortaklığı da İ. İnönü, bütçesini meclisten geçiremediği için istifa etmek zorunda kalmış ve böylelikle bu koalisyon da kısa bir ömrü olmuştur (Zürcher, 2016: 361-362). Görüldüğü gibi bahsedilen sebeplerin basit olmasına karşın ideolojik temelde yapılan siyasi gelişmeleri okuma ve bu minvaldeki yaklaşımlar, Türkiye’de kurulan koalisyon hükümetlerine yaşam şansı tanımamıştır. Aslında partilerin hem ideolojik açıdan farklılıkları hem de hedefler ve bu hedefe giderken benimseyecekleri yöntemlerin ve politikaların farklılığı siyasi partilerin liderlerince de bilinmekteydi. Ancak buna rağmen her ne kadar güçsüz de olsalar siyasi alanı, askeri vesayet gölgesinde bırakmamak adına koalisyon hükümetleri kurma zorunluluğunu hissetmişlerdir (Ahmad, 2010: 263-285).

1960’ların ilk yarısında kurulan bu zayıf ve güçsüz koalisyonların ardından 1965 yılında yapılan genel seçimlerin ardından nihayet bir siyasi parti mecliste salt çoğunluğu yakalamıştır. AP, milli bakiye sistemin ilk kez uygulandığı 1965 genel seçimlerinde kullanılan oyların %52,9’unu almayı başarabilmiştir. Yine 1969 genel seçimlerinde de oy oranında 6,4 oranında bir düşüş yaşamasına karşın AP, tek başına iktidarı elinde tutmuştur. Dolayısıyla 1960’ların ikinci yarısı, 1960’ların ilk yarısıyla kıyaslandığında Türkiye’deki siyasi yaşam, görece daha istikrarlı bir görünüm sergilemiştir (Zürcher, 2016: 363-364). 1960’ların koalisyon hükümetlerinin görev ifa ettiği süreçteki dış politik gelişmelere bakıldığında ise en çarpıcı gelişmeler için Johnson Mektubu ve Sovyetlerle gerçekleşen ve daha çok ekonomik zeminde yürütülen yakınlaşma misallerini verebiliriz. Bu gelişmelerden 1964 tarihinde olası Kıbrıs Müdahalesi üzerine Türkiye’ye bir uyarı niteliğini taşıyan Johnson Mektubu, TDP açısından bir kırılma noktasını temsil ettiği söylenebilir. Türkiye, bu tarihten itibaren Batı’ya endeksli tek yönlü dış politikasını gözden geçirmiş ve dış politikada çok yönlü bir yaklaşımı benimsemiştir (Gaytancıoğlu, 2013: 69-70). Yine bu yıllar TDP’nin, Türk kamuoyu tarafından da sık sık tartışıldığı, yeni yorumlar ve fikirlerin ortaya atıldığı bir dönem olduğunun da altını çizmek gerekmektedir. Özellikle bu durum kendini Kıbrıs meselesinde ve NATO üyeliği gibi konularda göstermiştir. Kamuoyunun o dönem dış politikaya olan ilgisinin nedeni sorgulandığında ise 1961 Anayasası’nın sağladığı “özgürlük ortamının” etkisi iddiasını ileri sürebiliriz. Bilhassa Türkiye’deki Sol kesim, kamuoyunu dış politika alanında sürekli canlı tutup bilgi aktarımı yapmıştır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2014: 493-495).

Türkiye'nin kısa koalisyonlar dönemine şahitlik yaptığı bir diğer süreç 1974-1979 yılları arasında olmuştur. Aslında Türk siyasal yaşamına bakıldığında, 1965 ve 1969 genel seçimlerini kazanmış ve tek başına iktidar koltuğunda oturan bir AP gerçeği olduğu görülecektir. Ancak 1970'lere yaklaşılana devrede Türkiye'de, Johnson Mektubunun tesiriyle toplum nezdinde yükselen ABD karşıtı reaksiyonlar, yapılan son seçimlerde Sol cenahın temsilcisi Türkiye İşçi Partisi'nin, (TİP) meclise girmesi, DİSK hadisesi ve ülke çapında görülen sol akımdaki yükseliş, sokak ve üniversiteleri birer şiddet ve kaos alanına çevirmiştir. Haliyle bu durum, ülkenin iç siyaseti üzerinde son derece büyük bir baskı oluşturmuştur. Öte yandan dış alanda Türkiye, ABD tarafından uyuşturucu kullanımının artmasının müsebbibi olarak gösterilmesi nedeniyle ortaya çıkan afyon ekimi sorunuyla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Ülkenin içerisinde bulunduğu bu kargaşa manzarasına tepki 27 Mayıs'ta olduğu gibi yine ordu tarafından gelmiştir (Ertem, 2018: 657). Ordu, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu bu ahvelden dönemin politikacılarını sorumlu tutmuş, hükümeti kardeş kavgasına, anarşiye, sosyal ve ekonomik alanlardaki huzursuzluklara karşı yetirince tedbir alamamakla itham etmiştir. Bu noktadan hareketle TSK 12 Mart 1971 tarihinde, III. Demirel Hükümeti'ne bir muhtıra vermiştir (Gülbay, 2019: 334). 12 Mart muhtırası dayanağını, sonraki askeri müdahalelere de yasal bir çerçeve oluşturacak şekilde 211 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu'nun 35. Maddesinde geçen "*Türk yurdunu, Anayasa ile tayin edilmiş Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama*" görevinden almıştır. Bu muhtıra, siyasiler tarafından hükümetin istifaya daveti şeklinde algılanmış, aksi halde ise askeri bir müdahalenin yapılacağı biçiminde yorumlanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2015: 204-206). 12 Mart muhtırasının ardından III. Demirel Hükümeti istifa etmiştir. Böylelikle askeri vesayet, Türk siyasal hayatına ikinci kez müdahalede bulunmuş ve bir zayıf koalisyon hükümetleri sürecine de ön ayak olmuştur.

12 Mart 1971 tarihli muhtıranın ardından ordu kendisinin seçmiş olduğu kişilerden oluşan "partiler üstü" nitelikteki hükümetler, ülkeyi 1971-1973 yılları arasında yönetmiştir. Bu dönemde sırasıyla I. Nihat Erim Hükümeti, II. Nihat Erim Hükümeti, Ferit Melen Hükümeti ve Naim Talu Hükümeti görev ifa etmiştir. Bu döneme kısaca göz atıldığında değinilecek bir nokta varsa herhalde o da Nihat Erim Hükümeti'nin haşhaş ekimine getirmiş olduğu yasaktır. Başarısız geçen ara rejimin sonlanıp, yeniden demokratik yollarla hükümetin seçilmesi 14 Ekim 1973 genel seçimiyle mümkün

olabilmiştir. Yapılan genel seçimlerin ardından hiçbir partinin mecliste çoğunluğu yakalayamaması nedeniyle partilere yeniden koalisyon yolu görünmüştür.

1970'lerde yeniden Türkiye'nin gündemine giren koalisyon hükümetlerinin tümü incelendiğinde bazı özelliklerinin mükerrer ettiği görülecektir. Bu özelliklerin başında koalisyonların tümünün kısa ömürlü olması gelmekle beraber ideolojik açıdan birbirine zıt olan partnerlerin bir araya gelip hükümet oluşturması ve hükümetlerin görevde buldukları süreçte toplumdaki şiddet ve terör olaylarına çözüm üretmemiş olmaları misalleri verilebilir (Gökçen, 2020: 249). 1970'lerin ilk koalisyonu, 14 Ekim 1973 seçimlerinin ardından partiler arasındaki uzun soluklu müzakerelerin ardından Ocak 1974 tarihinde CHP- Milli Selamet Partisi (MSP) arasında kurulan birliktelik oluşturmuştur. Bu koalisyon, ortak fikir ve düşüncelerle kurulmamış, tamamen siyasi fırsatçılık temelindeki bir hükümet olup kırılgan bir yapıya sahip olmuştur (Ahmad, 2011: 255-257). Dolayısıyla da koalisyonun ömrü sadece 8 ay kadar olabilmiştir. Oysa CHP-MSP koalisyonu protokolü incelendiğinde milli bütünlük, istikrar, kalkınma ve huzur gibi temaların işlendiğine şahit olunacaktır. Ne yazık ki koalisyon hükümetinin bu hedefleri yalnızca kâğıt üzerinde kalmış, koalisyon hükümeti 1970'ler Türkiye'sinin acı gerçeklerinden kaçamamıştır (Yalansız, 2002: 208:). Ancak CHP-MSP koalisyonu hükümetinin görevini ifa ettiği süreçte başarılı olduğu konuların da bulunduğu belirtilmelidir. Misal CHP-MSP koalisyonu, 29 Ekim 1971 tarihinde Nihat Erim Hükümetinin haşhaş ekimine koymuş olduğu yasağın kaldırılması, Genel Af Yasası'nın çıkarılması ve TDP tarihinde oldukça önemli bir yer tutan 1974 tarihli Kıbrıs müdahalesinin gerçekleştirilmesi noktasında başarı göstermiştir. Bu başarılarından en önemlisi olan Kıbrıs müdahalesi, Türkiye'nin, Yunan tarafının Kıbrıs Adası'ndaki Türk toplumunu eritme ve ardından da Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması ülküsü olan *Megali İdea*'yı gerçekleştirmek adına Makarios'a karşı yapmış olduğu "*Sampson Darbesi*" sonrasında garantör ülke statüsü çerçevesinde harekete geçmiş ve adaya müdahale etmek zorunda kalmıştır (Gülbay, 2019: 345-346).

Türkiye'nin 1974 tarihinde düzenlemiş olduğu Kıbrıs Barış Harekatı'nın zaferle sonuçlanması, CHP-MSP Hükümeti'nin lideri Bülent Ecevit'i ulusal bir kahramana dönüştürmüş ve halk gözündeki prestijini arttırmıştır. Ecevit ise elde etmiş olduğu bu zaferin güvencesiyle bir erken seçime gidip tek başına bir hükümet kurma ümidiyle istifa etmiştir (Zürcher, 2016: 376). Ancak Ecevit yanılmıştı ve bunu ancak istifasının ardından Demirel'in sağ partileri bir araya toplayıp bir koalisyon hükümeti kurduğunda fark

edebilmiştir. Dönemin sağ partilerini bir araya getiren bu hükümet, "*Milliyetçi Cephe Hükümeti*" adıyla anılmıştır (Ahmad, 2010: 426-428). Milliyetçi Cephe kavramı "sol hükümete karşı sağ hükümet" veya CHP iktidarına karşı kullanılan bir kavramdır. Bahsedilen bu koalisyon, CHP-MSP koalisyonunun sonlamasının ardından 14 öğretim üyesinin ülkenin ekonomik ve toplumsal alanlarında yaşanan bunalımlar karşısında milliyetçi ve sağ partilerin bir araya gelmelerinin altını çizmiştir. Bu talepler karşısında AP-MSP-Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)-MHP birlikte hareket etme kararı almış ve 31 Mart 1975 tarihinde I. Milliyetçi Cephe Hükümeti (MC)'ni kurmuşlardır (Gökçen, 2020: 249). I. MC Hükümeti de tüm enerji ve mesaisini önceki hükümetler gibi çoğunlukla iç politikaya ayırmak zorunda kalmıştır.

I. MC Hükümetinin, iç politik alandaki çalışmaları daha çok terör, anarşi, öğrenci olayları ve koalisyon ortakları arasındaki uyumsuzluk meseleleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Lakin hükümetin çalışmaları sonuç vermemiş toplumdaki kaos ve anarşiye, 1973 Petrol Krizi ve 1974 Kıbrıs müdahalesinin ardından uygulanan ambargolar neticesinde harlanan ekonomik krizin de eklenmesi Türkiye'yi içinden çıkılmaz bir pozisyona sürüklemiştir (Çavuşoğlu, 2019: 125-126). Yine de I. MC Hükümeti 1977 seçimlerine kadar ayakta kalmayı başarabilmiştir. 1977 genel seçimleri %41,4 oyla CHP'nin, %36,9 oy oranıyla da AP'nin öne çıktığı bir seçim olmuştur. CHP'nin bu seçimin ardından herhangi bir ortak bulamaması neticesinde AP liderliğinde AP-MSP-MHP'nin birlikteliğiyle II. MC Hükümeti kurulmuştur. II. MC Hükümeti, I MC Hükümeti ile kıyaslandığında daha kısa süre görevde kalmıştır. Bunun nedeni toplumda hâlihazırda var olan şiddet olayları ve ülkenin içerisine düştüğü ekonomik bunalımın bu dönemde artması hükümetin ömrünü kısaltmıştır. Yine bu koalisyonun ortakları, koalisyonun geleceğinin ellerinde olduğunun farkındalığıyla hareket etmeleri de hükümetin ömrünü kısaltan bir başka sebeptir. Sonuç olarak II. MC Hükümeti de 1970'lerdeki diğer koalisyon hükümetlerinden farklılaşmayarak kısa bir süre için görevde kalmış ve Aralık 1977 tarihinde görevi sonlanmıştır. Bu hükümetin ardından Ecevit ve Bağımsızların Ocak 1978'de kurup, Ekim 1979 tarihine kadar ayakta tutabildiği bir başka koalisyon kurulmuştur. Bu koalisyonda tıpkı diğerleri gibi toplumdaki sorunlara çözüm üretmemesi nedeniyle sonlamıştır. Görüldüğü gibi 1973-1978 dönemindeki koalisyon hükümetlerinin istisnasız hepsi zayıf hükümetler olmuştur. Bahsedilen dönemde güçlü ve istikrarlı çoğunluğa sahip bir hükümetin kurulabilmesi için akla yatan tek yol olası CHP-AP koalisyonudur. Ne var ki ideolojik açıdan birbirine rakip olmaları ve birinin solun

merkezi diğ erinin ise sağın merkezi olmasıyla rekabet hırsının iki tarafta da ağır basması, CHP-AP koalisyonunu m¼mk¼n kılmamıştır (Z¼rcher, 2016: 376-379).

T¼rkiye'nin 1970'li yıllarda içerisinde bulunduğu hiç de i açıcı olmayan siyasi, ekonomik ve toplumsal tablo yine askeri vesayet kesimini hareket geçirmiş, b¼ylelikle TSK 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştirmiştir. 12 Eylül Darbesinin yasal olarak herhangi bir meşruiyet dayanağı olmamasına karşın ¼lkenin içerisinde bulunduğu anarşi ortamından dolayı halk nezdinde bir ¼l¼de meşruiyeti olduğu s¼ylenebilir. D¼nemin T¼rkiye'sine baktığımızda Sağ-Sol atışması alevlenmiş, ideolojik olarak kurtarılmış b¼lgeler ilan edilmiş ve mevcut iktidarlar ise bu sorunlara öz¼m ¼retebilme noktasında etkisiz kalmışlardır. Siyasal alandaki otorite boşluğu orduyu harekete geçirmiş ve b¼ylelikle T¼rk siyasal yaşamına askeri vesayetin ¼¼nc¼ m¼dahalesi gerçekleşmiştir (¼nal, 2010: 109). Bu 1980 Darbesinin i konjonkt¼rden bir okumasıdır.

1980 Darbesi bir de dış konjonkt¼r ¼zerinden okunduğunda SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi, yine aynı yıl Ocak 1979'da İnan'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi gibi ¼nemli hadiselerin yaşandığı g¼r¼lecektir. Yaşanan bu hadiseler T¼rkiye'nin Soğuk Savaş şartları içerisindeki ¼nemini genelde Batı kampına ¼zelde ise ABD'ye bir kez daha g¼stermiřtir. Dolayısıyla 12 Eylül 1980 Darbesinin zamanlaması, bizlere bu darbenin sadece T¼rkiye'nin içerisinde yaşamış olduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunlar neticesinde gerçekleşmediğini de g¼stermektedir (akmak, 2010: 115-116). Darbenin i konjonkt¼r¼ne d¼necek olursak 12 Eylül Darbesine y¼nelik T¼rk siyasetinin tepkisine bakıldığında Sol kesim, darbenin kendisini g¼s¼z kılması nedeniyle eleştirel bir tutum içerisinde olmuş, siyasal İslam kesiminde ise darbe bir fırsat kapısı aralamış ve siyasal İslam'ın y¼kseliři bu darbe sonrasında olmuştur. 28 şubat s¼recine kadar 1990'lı yıllarda siyasal İslam'ın y¼kseliřte olduğu ařık¼rdır. Siyasal İslam'ın bu y¼kseliřinin 28 şubat post-modern darbe olarak adlandırılan s¼rele durdurulması, Sol kesimin, 12 Eylül Darbesi sonrası orduya karşı takındığı tavırda değişiklik meydana getirmiş ve Sol kesim bu defa ordudan yana tavır almıştır (Uzgel, 1998: 314-315). T¼rk siyasal alanında bulunan akt¼rlerin, askeri m¼dahalelere olan bu yaklaşım şekillerinin yanına kendi aralarındaki uzlaşmadan uzak çatışmacı tavırları da eklendiğinde T¼rkiye'nin istikrarsız yılları neden yaşadığı anlaşılacaktır. T¼rkiye'nin siyasal istikrarsızlığı yaşadığı bir başka d¼nem olarak 1991-2002 yılları ¼ne çıkmaktadır. Belirtilen 11 yıllık bu d¼nem içerisinde 7 koalisyon h¼k¼meti kurulmuştur. Buradan da g¼r¼lecektir ki T¼rkiye'de normalin ¼zerinde bir h¼k¼met kurma ve kolayca da

hükümetten çekilme gibi bir eğilimi vardır. Hatta öyle ki bu dönemdeki koalisyonlar içerisinde Tansu Çiller'in kurmuş olduğu Anavatan Partisi (ANAP)-Doğru Yol Partisi (DYP) koalisyonu yalnızca 10 gün ayakta kalabilmiştir. Yine de 1991-2002 arasındaki üçüncü koalisyonlar dönemini, kendinden önce olan 1974-1979 yılları arasındaki ikinci koalisyonlar döneminden ayıran noktalar vardır. Üçüncü koalisyonlar döneminin farkı koalisyonların merkez sağ ve merkez sol partileri arasında kurulmuş olmasıdır (Çakır, 2020: 22-23). Hatırlanacağı üzere 1970'lerde bu durum gerçekleşmemiştir. Ancak 1961 yılında başlayıp 2002 yılına kadar süren üç farklı koalisyon dönemlerinin sahip olduğu ortak bir yön vardır; siyasal istikrarsızlık.

12 Eylül 1980 Darbesinin ardından Türkiye'de demokrasiye geçiş 1983 genel seçimleriyle yaşanmıştır. Yapılan bu seçimle uzun bir aradan sonra Türkiye'de hükümeti tek bir parti kurmuştur. ANAP, Turgut Özal liderliğinde hem 1983 hem de 1987 genel seçimlerinde mecliste salt çoğunluğu sağlayıp tek başına hükümet kurmaya muktedir olmuştur. İlerleyen yıllarda ANAP'ın oy oranlarında düşüşler yaşanmış ve parti lideri Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla parti güç kaybetmiştir (Yılmaz, 2018: 51). Böylelikle 1991 genel seçimleriyle Türkiye yeniden koalisyonlar dönemine merhaba demek zorunda kalmıştır.

Tablo 1. 1991-2002 Yılları Arası Türkiye'de Kurulan Koalisyon Hükümetleri

1991-1993 DYP-SHP Koalisyonu Hükümeti
1993-1995 DYP-CHP Koalisyonu Hükümeti
1995-1996 ANAP-DYP Koalisyonu Hükümeti
1996-1997 REFAH PARTİSİ (RP)-DYP Koalisyonu Hükümeti
1997-1999 ANAP- Demokratik Sol Parti (DSP)- Demokratik Türkiye Partisi (DTP) Koalisyonu Hükümeti
1999-2002 DSP-ANAP-MHP Koalisyonu Hükümeti

Kaynak: Özkeçeci Taner, 2016.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere 1991-2002 yılları arasında ideolojik açıdan birbirinden farklı sekiz siyasi partinin kurmuş olduğu koalisyon hükümetleri görev icra etmişlerdir. Bu da terörün, ekonomik bunalımın, toplumsal alandaki şiddet olaylarının ve faili meçhul cinayetlerin var olduğu 1990'lar Türkiye'sinde her hükümetin farklı politikalar ve yöntemler izlemesi demektir (Özkeçeci Taner, 2016: 4-5). Bu da uzun vadeli bir strateji ve vizyondan uzak kayıp bir Türkiye sonucunu doğurmuştur. Kısa süreli koalisyon hükümetlerinin tutarsız manevralarının yansıdığı bir başka alanda dış politika

olmuştur. Türkiye, Soğuk Savaş'ın bitimine denk gelen ve yeni bir dünya nizamının şekillendiği 1990'lı yıllarda siyasal alanda ortak strateji, vizyon ve bakış eksiklerden mütevellit fırsatlar kaçıran bir ülke olmuştur. TDP, bu dönemde bir yandan “*Ya gireceğiz, ya gireceğiz*” tavrıyla başlanan AB serüvenini “*Girmesek de olur, bizim tek alternatifimiz AB değildir; onlar düşünsün*” restiyle çalkantılı bir hale büründürürken, bir yandan da geçmişine olan özlemlerle beraber yeni uluslararası konjonktürün de etkisiyle “*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası*” sloganı arasında gidip gelmiştir. TDP'nin bu gelgitleri bahsedilen dönemdeki sürekli hükümet değişimiyle doğru orantılıdır. Davutoğlu'nun “*Doksanlı yıllarda Türkiye'nin dış ilişkilerinde süreklilik arz eden tek unsur, dışişleri bakanlarının sürekli değişimidir*” tespiti doksanlı yıllardaki Türkiye'nin ahvali anlatabilme noktasında değerlidir (Davutoğlu, 2016: 45-47).

XXI. Yüzyıla girilmeden önceki son on yıl olan 1990'lar incelendiğinde, uluslararası alanda doğan yeni dinamiklerin Türkiye'ye pek çok imkân ve fırsatlar sunduğu bir gerçektir. Soğuk Savaş'ın sona erdiği, küreselleşme dalgasıyla beraber ulusalcılığın ve ulusal sınırların kutsallığını yitirdiği bir dönem olan doksanlar, Türkiye'ye dış politik alanda geleneksel kalıplarından kurtulma fırsatını vermiştir. Özellikle tarihi misyonu gereği nüfuz alanı sınırları içerisinde bulunan Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar bölgelerinde etkin olma, lider olma şansının doğması Türkiye adına bir dönüm noktası olabilirdi (Kalaycıoğlu, 2004: 974-978). Ancak hem Türkiye'nin karşılaştığı stratejik, ekonomik olanaklardan nasıl faydalanacağı hususunda ortaya bir yol haritası koyamaması, hem de içeride karşı karşıya olduğu sorunlara çözüm üretmemesi Türkiye'nin yakaladığı fırsatları kaçırmalarına neden olmuştur.

Özellikle doksanlı yıllarda, Türkiye tüm enerjisini, bir yandan içeride yükselmekte olan PKK ve siyasal İslam üzerine, bir yandan da bu tehditlere karşın Kemalist değerlerin sağlamlaştırılması adına harcamıştır. PKK saldırılarının doksanlı yıllarda kontrolden çıkması ve önce 1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara belediyelerini alan ardından da 1995 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Refah Partisinin (RP) siyasal alanda dizginleri ele alması sonrasında Türkiye'deki askeri-sivil bürokrasi harekete geçmiştir. Doksanlı yıllarda Türkiye, siyasal istikrarsızlık, ekonomik bunalım ve toplumsal alandaki sorunlara çözüm üretmek yerine devletin sahibi olduğunu ileri süren askeri-sivil vesayet, devletin kuruluş aşamasında kendisine tehdit olarak kodlanmış olduğu iki aktörün canlanmasına karşı mücadeleyi birinci sıraya almıştır (Balcı, 2017: 233-235). Böylece doksanların iç ve dış siyaseti bu dinamikler üzerinden inşa edilmiştir. İç siyasette 28 Şubat

süreciyle siyasal İslam'ın dizginlenmesi hatta tasfiyesi politikası yürütülürken, dış siyasette ise Kemalist değerlerle Misak-ı Milli sınırlarının korunması adına güvenliğin öne alındığı ve dış politikada askeri vesayetin etkili olduğu bir süreç yaşanmıştır. Yaşanan bu olaylar bize göstermektedir ki; 1990'larda yaşanan siyasal istikrarsızlıkla oluşan otorite boşluğu, cumhuriyetin temel ilkelerinin tehdit altında olduğu düşüncesi ileri sürülerek kendilerini cumhuriyet rejiminin ve değerlerinin savunucusu olarak addeden askeri-sivil vesayet tarafından doldurulmuştur. Bu nedenle de doksanlı yılların siyasi alanı, siyasiler ile vesayetçiler arasındaki kimlik, kamusal alandaki hâkimiyet meseleleri üzerinden gelişen çatışmalar çerçevesinde şekillenmiştir. Bunun en somut örneği de hiç şüphesiz 28 Şubat sürecidir. 28 Şubat süreciyle kendisini devletin bekçisi ve cumhuriyetin modernleşme misyonunun motoru olarak gören ordu, siyasi alan bir kez daha müdahalede bulunmuş ve kendi görüşü etrafında siyasi alana format atmıştır (Tunahan, 2015: 30-35).

Türkiye'nin 1960 sonrasında başlayıp 2002 sürecine kadar gelen siyasi istikrarsızlığı yukarıda da değindiğimiz gibi 2002 yılının Kasım ayında son bulmuştur. Siyasi alanda, sivil siyasilerle yakalanan bu istikrar Türkiye'nin denizde dalgalara göre hareket eden bir kayık durumundan kurtarmıştır. Öyle ki siyasi alanda yakalanan istikrar ülkenin dış politikasından ekonomisine, toplumsal yaşamından ülkenin kendisini uluslararası alanda konumlandığı yere kadar birçok köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

1.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİK NEDENLERİ

Bir ülkenin güçlü bir dış politika yürütebilmesi için hesaplanması elzem olan bazı sabit ve potansiyel verileri vardır. Bunlardan kısa ve orta vadede değişmesi mümkün olan potansiyel veriler, teknoloji, askeri kapasite ve ekonomi gibi alanlardan elde edilen verilerin toplamıyla oluşmaktadır. Bu verilerin, ülkenin yönetici kadroları tarafından koordineli kullanımı halinde ise o ülkenin, uluslararası alanda varlığı da duruşu da sağlam bir görünüm sergiler. Bu durumun tam tersini yaşandığını varsayarsak yani bahsedilen potansiyel verilerin koordineli şekilde yürütülememesi halinde ise ülkenin uluslararası alanda zaafının ortaya çıktığı görülecektir (Davutoğlu, 2016: 24). İçerisinde bulunduğumuz XXI. Yüzyılda Türkiye'nin uluslararası alandaki performansı incelenecek olursa günümüz TDP'nin, birçok defa değindiğimiz gibi geçmiş dönemlerden farklı olduğunu görebilmekteyiz. TDP'nin geçmişten farklılığı, 2000 sonrasındaki aktif ve çok boyutlu niteliklerinin öne çıkarılmasıyla daha iyi anlatılabilir. Türkiye bu dönemde gerek sert güç gerekse yumuşak güç enstrümanlarını kullanmış, böylelikle hem sahada hem de

masada rol alan bir aktör olarak uluslararası alandaki uzmanların ve medyanın dikkatini çeken bir ülke olmuştur. Böyle bir performans için elbette birçok bileşenin bir araya gelip işlenmesi gereklidir. Bu bileşenlerden biri de hiç kuşkusuz Türkiye'nin daha birçok alanda olduğu gibi ekonomik alanda geçirdiği dönüşümdür diyebiliriz (Kutluay, 2012: 102-103).

Türkiye'nin ekonomik dönüşümüne göz atmak gerekirse; öncelikle feneri ülkenin kuruluş dönemine doğru tutmak faydalı olacaktır. Evvela belirtmeliyiz ki Türkiye, ekonomik yapısını Osmanlı Devleti'nden miras almıştır. Devralınan ekonomik yapıya bakıldığında tarım ağırlıklı bir yapının hâkim olmasıyla birlikte bu ekonomik yapı, döneminin teknolojik gerekliliklerinin gerisinde daha çok insan ve hayvan gücü marifetiyle idame ettirilmiştir. Yine Osmanlı'dan Türkiye'ye birçok dış borç kaldığının da altı çizilmelidir. Türkiye böyle bir ekonomik yapıyı miras almış, bu nedenle de ülkenin yöneticilerinin ilk işlerden biri olarak ulusal sermaye temelleri üzerinden ülkenin ekonomik yapısını yeniden yapılandırma çalışmaları başlatılmıştır (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 49-50). Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayıp 1929 Ekonomik Buhranına kadar olan süreçte devlet, ekonomik alanda liberal değerler üzerinden yükselen ekonomik mimari ve vizyon ortaya koymuştur. Özel girişimciliğe dayanan bu ekonomik yapıda, devlet sınırlı bir şekilde aktif olmakla beraber esas görevi, ekonominin fiziksel ve kurumsal altyapısını oluşturmak şeklinde belirlemiştir. Yine devlet miras alınan ekonomik yapının sorunlarından olan sermayenin az kişinin elinde toplanması nedeniyle oluşan girişimci sayısındaki olumsuz vaziyeti aşabilmek adına milli burjuvazi oluşturma çabasına da girişmiştir. Yürütülen bu politikalar, sanayi alanda istenilen verimi vermemiş ve Türk ekonomisi tarım ağırlıklı bir ekonomi olma niteliğini değiştirememiştir. Bu nedenle de ekonomik alanda istenilen ilerleme sağlanamamıştır (Alpay ve Alkin, 2017: 13-14). 1929 yılına gelindiğinde ise dünya çapında etki uyandıran Büyük Buhran hadisesiyle birlikte dünya üzerindeki pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de liberal değerlerin hâkim olduğu ekonomik yapıdan devletin müdahaleci olarak görevlendirildiği bir ekonomik yapıya doğru geçiş yaşanmıştır. Dolayısıyla 1930'dan 1950'lerin başına kadar olan süreçte Türk ekonomisi, içe dönük ithal ikameci bir yapı içerisinde olmuştur (Çiçen, 2019: 426). Bu ekonomik model; özel mülkiyetin reddini içeren sosyalist ekonomik modeli benimseyen Sovyetler ile özel mülkiyet üzerine inşa edilen Batıcı liberal ekonomik modelin harmanlanması sonucunda oluşmuştur.

“Devletçi” model diyebileceğimiz bu ekonomik yapıyla beraber önceki döneme kıyasla devlet ekonomik yaşam içerisinde daha çok dâhil olmuştur. Bu modelle birlikte devlet, büyük yatırımların ve istihdamın yegâne belirleyicisi olmuş özel sektöre ise kısıtlı harekât alanı tanınmıştır. Bu durumun somutlaştığı kurumlar kamu iktisadi teşebbüsleridir (KİT) diyebiliriz. Pek çoğu 1980’ler itibariyle özelleştirilecek olan ulaştırma ve nakliye, temel tüketim ürünleri (tuz, şekeri yağ, alkol, sigara gibi), madencilik, büyük tarım ve sanayi işletmeleri alanlarında kurulan KİT’ler, devletin ekonomik yaşamın her alanından olduğunun birer kanıtı niteliğinde olmuştur. İzlenen bu ekonomik politika neticesinde Ankara, 1950’lere kadar daha çok dışa kapalı bir ekonomik sistem görünümü vermiştir (Ateş, 2014: 122-124). Türkiye’nin 1930 yılı itibariyle ekonomik alandaki içe kapanışı ve devletin korumacılık ve devletçilik gibi politikaları benimsemesiyle Türkiye’ye ulusal bir sanayileşme imkânı doğmuştur. Devlet bu dönemde, kendisini en çok sanayi alanında göstermeye çalışmıştır. Bunu da belirli bir plan çerçevesinde gerçekleştirmek adına “sanayi planları” hazırlanmıştır. Sanayi planı olarak adlandırılan bu fikir, aslında sanayi alanını kalkındırmaya yönelik hazırlanmış bir dizi projeden olmaktadır. Bu projelerde özellikle devletin üç beyaz (un, şeker ve pamuk) ve üç siyah (petrol, kömür ve demir) üretimini yurtiçinde yapılması üzerinde durulmuştur. Böylece temel tüketim alanında dışa bağımlılık azaltılacak ve ülkenin içerisinde olduğu ekonomik sıkıntılara karşın döviz tasarrufunda bulunulacaktır. Bu misyon çevresinde yukarıdaki üretim alanlarının dışında çimento, cam ve şişe, tekstil, demir-çelik, kimya ve kükürt gibi alanlarda üretim yapılabilmesi için ülkenin değişik lokasyonlarında fabrikalar kurulmuştur. Tüm bu çabaların sonucunda Türk sanayisi 1929-1950 yılları arasında bir dönüşüm ve gelişim kaydetmesi yapılan planların tezahürü niteliğindedir (Alpay ve Alkin, 2017: 51-65).

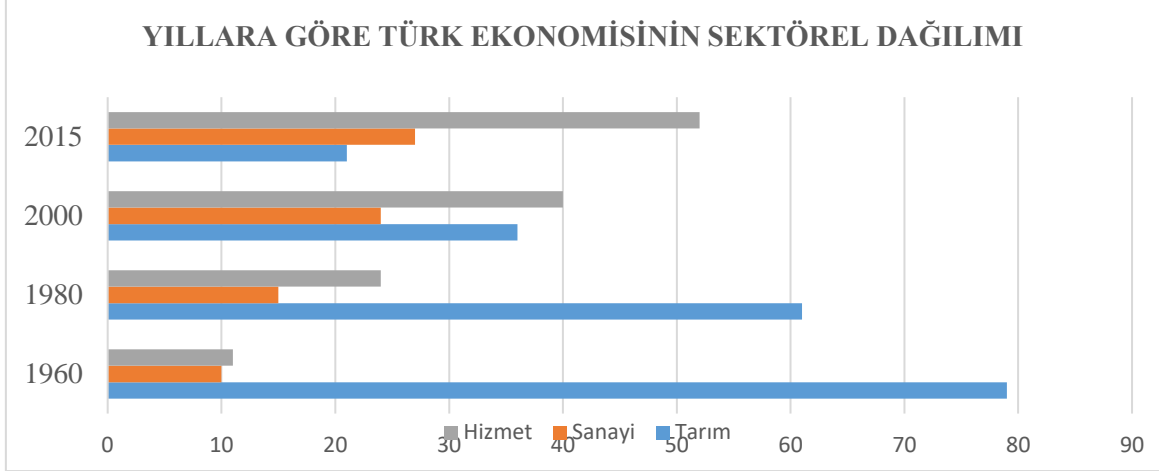
Türk ekonomisine 1950’li yıllardan bakıldığında ise liberal değerleri benimseyen bir parti olan iktidarda bulunan DP’nin, bu görüşlerini ekonomi alana da yansıttığı görülecektir. DP iktidarıyla beraber Türkiye serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmış ve böylece devletin ekonomik yaşamdaki kuvvetli rolünün yerine daha çok özel sektörün ağırlığının hissedildiği bir düzene geçilmiştir. Bu dönemde de önceki dönemde olduğu gibi tarım ağırlıklı ekonomik yapı sürdürülmüş, devlet ise bu alana destek veren bir aktör konumunda olmuştur (Baytal, 2007: 550-552). Ekonomik alandaki bu politika ve görüşlerin temeli, *Barker Raporu* adıyla bilenen ve DP ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası arasındaki işbirliği sonucu hazırlanan rapora dayanmaktaydı. Ancak

dönemin şartları gereği ülke içerisinde birikmiş bir sermaye söz konusu değildi, bu yüzden özel sektörden ekonomik alanda bir atak beklemek gerçekçi olmayacaktı. Bu noktada Türk ekonomisi gözünü yabancı sermaye ve dış yardımlara çevirmiştir. Dış yardım konusunda istekli olan ülkeler ise Türkiye'ye sanayileşme arzusundan vazgeçmesi ve tarım ağırlıklı bir ekonomik kalkınma modeline yönelmesi konusunda telkinlerde bulunmuştur. Hatta II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Avrupa'nın toparlanması adına yürüttüğü *Marshall Planı*'ndan yararlanan Türkiye'ye alınan yardımları sadece tarım ve askeri alanlarda kullanması yönünde telkinlerde bulunmuştur (Takım, 2012: 166-169). Türkiye'de bu plan kapsamında almış olduğu yardımı tarım alanına yatırım olarak değerlendirmiş ve ülkeye o dönem için yüksek miktarda traktör ve pulluk girişi gerçekleştirmiştir. Yine kırsal alana yönelik düşük faizli krediler de sağlanmıştır. Böylelikle Türk ekonomisi bu yıllarda sırtını tarımsal üretime dayamıştır. DP'nin, ekonomi politikaları 1950'lerin ilk yarısında başarı sağlarken, 1950'lerin ikinci yarısında dış yardımların azalmasıyla ekonomik alanda sıkıntılar baş göstermiş ve dış borçlanmalarda artış yaşanmıştır (Emiroğlu vd., 2012: 87-88). 1950'lerde ekonomik alanda oluşan bu tablo, Türkiye'yi yeniden planlı ekonomik yapıya dönmeye zorlamıştır. Dolayısıyla 1960-1980 arasındaki dönemde Türk ekonomisi ithal ikameci bir yapı çerçevesinde şekillenmiştir. Yine bu dönemde ilki 1963 yılında olmakla beraber Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlanmış ve sanayileşmeye ağırlık verilmiştir (Çelebi, 2002: 36).

Bu kalkınma planları doğrultusunda ülke genelinde ithalat kısıtlanmış, yabancı sermayenin yanında yerli sermayeye de destek verilmiştir. Bu sayede ülkeye yapılacak teknoloji transferleriyle sanayi alanında yerli nitelikte bir gelişim trendi yakalanması amaçlanmıştır. Yerli sanayi alanında planlanan gelişimle yakalanacak olası ekonomik özgürlükle Türkiye'nin, dış alandaki bağımlılığın asgari düzeye düşürülmesi de bu ekonomi politikalarının benimsenmesinde önemli bir etkidir. Çünkü 1950'lilerde Türkiye'nin ekonomik alanda dış yardım ve yabancı sermayeye olan bağımlılığı, aynı oranda Türkiye'nin dış politikasını belirlemesi ve uluslararası arenada uygulayacağı manevralarda da özgürlüğünü kısıtlamış ve bağımlı bir ülke görünümünü sergilemesine neden olmuştur (Ateş, 2014: 134). Bu durumun yönetici kesim tarafından fark edilmesi ve ardından sorgulanmasıyla geçmiş bölümlerde de değindiğimiz gibi dış politikadaki tutumda bir dönüşümün gerçekleştiği gibi ekonomik tutum ve politikalara da bu dönüşüm sirayet etmiştir.

1980'ler perspektifinden Türk ekonomisine bakıldığında köklü ve yapısal dönüşümlerin yaşandığı yönünde bir çıkarımın yapılması çok da güç değildir. 1980 tarihinde alınan 24 Ocak Kararlarıyla beraber Türk ekonomisi hem bir değişim geçirmiş hem de bugünkü ekonomik yapısının temelleri atılmıştır. Bu kararların alınmasından önce Türkiye daha çok dışa kapalı bir ekonomik yapılanma içerisinde olmuştur. Ancak 1970'lerde küresel siyaset sahnesinde var olan bloklaşmanın çözülme sürecine girmesiyle beraber liberal ideolojinin, yayılmak için kendisine uygun bir konjonktür bulması çoğu ülkede siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümleri kaçınılmaz kılmıştır. Bahsedilen dönüşümlerden olan ekonomik dönüşüm iç ve dış ticaretin serbestleşmesi, ticaret ve sermaye üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, sermaye kesiminin korunmasına yönelik tedbirlerin alınması ve uluslararası alanda know-how, patent ve lisans gibi yüksek teknoloji üreticilerinin korunması şeklindeki gelişmeler üzerinden okunabilir (Toprak, 1996: 1-6). Ekonomik alandaki bu gelişmeler küreselleşmenin de etkisiyle pek çok ülkede yoğun bir biçimde kendisine uygulama alanı bulmuştur. Bunun neticesinde de küresel ekonomi olgusu denen bir geçeklik doğmuştur. Yeni oluşan bu düzende, bir ülkenin başarılı olması için nitelikli insan gücü, teknolojik yetenek, yenilikçilik, yatırım ve kurumsal kalite gibi son derece komplike bir ağı koordineli bir şekilde yürütmesi gerekmektedir. Küresel ekonomik düzen, bu nitelikleriyle birlikte fırsatlar sunmasının yanında birçok tehdidi de beraberinde getirmiştir. Olaya Türkiye'nin merceğinden bakacak olursak 24 Ocak Kararlarıyla Batılı kapitalist ekonomiye entegre olan Türkiye ekonomisi, tasarruf, üretim, yatırım, cari denge gibi çeşitli alanlarda sorunlarla karşı karşıyadır (Adıgüzel, 2011: 1-6). Öte yandan 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa açılan ve liberal öğretisi çerçevesinde bir ekonomik yapı inşa eden Türkiye'nin, doğal olarak ekonomik yapısı da değişime uğramıştır. Gelişmekte olan ekonomi sınıfına giren Türkiye, kuruluşundan itibaren ağırlıklı olarak tarım ekonomisi kimliği taşıyan ekonomik yapıya bir ülke olmuştur. Ancak 1960'lar itibariyle devletin sanayileşmeyi destekleme stratejisi ve yine 1980 sonrasında Türkiye'nin küresel alanda ekonomik rekabet politikasıyla birlikte Türkiye ekonomisinde yapısal bir dönüşüm meydana gelmiştir. Önceleri tarımsal nitelikli bir ekonomi olan Türkiye ekonomisi, artık hizmet ve sanayi sektörü ağırlıklı bir ekonominin yansıması olmuştur (Yıldız, 2018: 206-207).

Şekil 1. Yıllara Göre Türk Ekonomisinin Sektörel Dağılımı

Kaynak: Yıldız, 2018.

Türkiye'nin küresel konjonktürü izleyip ekonomik alanda dönüşüm geçirmesi her ne kadar olumlu bir gelişme olarak okunsa da bu dönüşümün nitelikli insan ve teknolojik yetenek gibi kritik değerlerle doldurulamaması özgür bir ekonomik yapı inşa edilmesine mâni olmuştur. Bu da ekonomik alanda Batı pazarına mecbur olan bir Türkiye'yi meydana getirmiştir. Çünkü dinamikleri ve prensipleri itibariyle serbest piyasa ekonomisi Batılı bir ekonomik sistemdir. Böylelikle gelişmekte olan ülkeler için ana ihraç pazarı olarak ABD ve Avrupa bölgeleri önce çıkmaktadır. Bu noktadan bakıldığında Türkiye'nin ekonomik alanda yüzünü tekrardan Batı'ya dönmesinin nedeni anlaşılabilir. Ekonomik alandaki bu bağımlılık ilişkisi, Türkiye'ye, dış politikada Batı'yla uyumlu hareket etme gerekliliğini de sürekli hissettirmiştir. Bu gerekliliğin yerine getirmesi halinde, Türkiye'nin Batı'dan yabancı yatırımcı çekmeyi ve Batı'ya olan ihracatını arttırmak suretiyle ekonomisini büyütebileceği gerçekliği yönetici kesim tarafından çok geçmeden idrak edilmiştir. Bu düşünceye somut bir örnek verecek olursak Türkiye ile AB arasında 1995'de imzalanıp 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Kararı'nı gösterebiliriz. Türkiye'nin bazı noktalarda dezavantajları olmasına rağmen gerek ekonomik alanda gerekse dış politika alanında orta ve uzun vadeli çıkarları ve yine Batı dünyasından yana bir duruş sergilemek adına bu kararı imzalamıştır. Yine Gümrük Birliği'yle Türk piyasasına teknoloji transferinin yapılması ve küresel alandaki rekabet gücünün artırılması gibi hedefler de bu kararın imzalanmasının ana fikirlerindedir. Türk ekonomisinin bağımlılığını gözler önüne seren bir başka örnek de 2001 krizi sonrasında IMF (International Monetary Fund) ile yapılan anlaşma ve sonrasında izlenen dış politik tutum üzerinden verilebilir. Türkiye 2001 ekonomik krizi sonrasında IMF'yle vardığı stand-by anlaşmasının ardından ABD'yle son derece uyumlu bir dış politik tavrı takınmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bu çarkı kırması ve kısır döngüden çıkması, 2000'lerin

başından özellikle de AK Parti döneminde ihracat için alternatif pazar arayışları ve yine son dönemdeki yerli savunma sanayi atağı sonucunda mümkün olmuştur (Ateş, 2014: 134-137). Bu alternatif pazar arayışlarıyla Türkiye'nin ekonomik alanda özgür olabilme çabası, yerli savunma sanayiyle de güvenlik ve teknolojik alandaki prangalarından kurtulması anlatılmaktadır.

Türkiye'nin, Batı'ya alternatif pazar arayışlarına bakıldığında ilk olarak, 1960'larda Batı'ya entegre olan dış politikanın oluşturduğu zaafaların fark edilmesi neticesinde olmuştur. İlk yakınlaşma ise Orta Doğu ülkeleriyle yaşanmıştır. Sonrasında 24 Ocak Kararlarıyla dışa açılan Türk piyasasının ihraç ve faaliyette bulunmak üzere pazar arayışları çerçevesinde Orta Doğu ülkeleriyle kurulu olan bağlantılar, ticari temeller üzerinden daha da güçlendirilmiştir. Yine 1990'larda Türkiye'nin Balkanlar ve Karadeniz bölgesi üzerinden de ekonomik pazar arayışları olmuştur. Türkiye'nin ekonomik dönüşümü 2000'li yılların ardından daha da hızlanmıştır. Özellikle 2002'de iktidara gelen AK Parti'nin dış politika ilkelerinden biri olan çok yönlü dış politika yaklaşımının esaslarından olan ekonomik alanda işbirliği ve karşılıklı bağımlılık hedefi ekonomik alandaki dönüşüme itici bir güç olmuştur (Erhan ve Embel, 2015: 150-151). XXI. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren Türkiye Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika gibi coğrafyalara açılmıştır. Aslında bu durum, Türkiye'nin sadece ekonomik alandaki dönüşümünü değil, aynı zamanda küresel alanı okuma ve yorumlama becerisiyle beraber stratejik vizyonundaki dönüşümünü de ortaya koymaktadır. Nitekim daha önceden de değindiğimiz gibi Türkiye'nin, 2000 sonrasındaki dış politikasını anlatmak için kullanılan yeni TDP kavramının temel mantığı *“nerede bir sorun var ise orada bir Türk görüşü olsun istiyoruz, bir Türk duruşu, bir Türk görüşü. Mademki biz Nizam-ı Âlem, bir dünya nizamı geleneği içerisinden geliyoruz, bizim bu bölgesel düzenler dışında küresel düzenle ilgili de söyleyeceğimiz temel düşüncelerimiz olmalı”* gibi iddialı bir misyon üzerine kurulmuştur (Davutoğlu, 2014'den akt. Güder ve Mercan: 2012: 61). Bu iddianın gerçekleşmesi ise ekonomi ve savunma alanlarında bağımsızlığın sağlanmasıyla mümkündür. Bir ülkenin bahsedilen alanlarda bağımsızlığa erişebilmesi ise ancak uzun ve sancılı bir sürecin sonunda gerçekleşebilir. 2002 sonrasında AK Parti iktidarıyla Türkiye böyle bir sürece girişmiş ve “Yeni Türkiye” parolasıyla yola çıkmıştır. Bu doğrultuda ekonomik alan da dâhil olmak üzere birçok reform gerçekleştirilmiştir.

Bu çerçevede ekonomik alanda bankacılık sektöründe yeni düzenlemeler yapılmış, sıkı maliye politikası izlenmiş ve özelleştirmeler hızlandırılmıştır. Böylece

geçmişten gelen kırılğan Türkiye ekonomisi algısı yıkılmış ve Türkiye sürekli gelişme trendini yakalayan bir ekonomi olmuştur (Karagöl, 2013: 21-22). Bu da Türkiye'nin uluslararası mecrada daha özgür ve özgün hareket etmesine olanak sağlamıştır. Binaenaleyh Türkiye'nin 2000 sonrasındaki proaktif bir ülke imajını sergilemesi mümkün olmuştur. Bu noktada ekonomik alanda özgürlük sağlanmaksızın dış alanda özgür hareket edilemeyeceği çıkarımı yapılabilir. Ancak 24 Ocak Kararları ile dışa açık ekonomik sistemi benimseyen Türkiye ile ekonomik özgürlük kavramının arasına cari açık problemi girmiştir.

İthalat-ihracat dengesizliğinin bir sonucu olan cari açık kavramı, yaklaşık kırk yılı aşan deneyimlerle görülmüştür ki Türk ekonomisinin yumuşak karnını oluşturmaktadır. Cari açığın hareket biçimi gözlemlendiğinde bir ülkenin görece geliştiği döneme paralel olacak şekilde artış yönlü hareketlendiği görülecektir. Bu nedenle de çeşitli uzmanlar, 2000 sonrasında Türk ekonomisinin karşısında beliren en önemli problemin cari açık olduğu savunusunu yapmaktadır. Uzmanların bu yaklaşımının doğruluğunu Cari Açık/GSMH oranına bakarak sorgularsak iddialarının su götürmez bir gerçek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 2000-2014 döneminde Cari Açık/GSMH oranı birkaç yılın dışında %4,5 olarak gerçekleşmekle beraber 2010 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir (Kaya, 2016: 56-57). Bu durumun önüne geçebilmek adına ihracat oranının arttırılırken ithalat oranının ise azaltılması gerekmektedir. Bu da ancak üretim ile mümkün olacaktır. Üretim söz konusu olduğunda ise akıllara normal olarak enerji faktörü gelmektedir. Türkiye'nin üretim için enerjiye olan ihtiyacı hali hazırda ithalat oranı içerisindeki en büyük paya sahip unsur olagelmiştir. Çünkü Türkiye ne yazık ki enerji noktasında kendi kendine yetebilen bir ülke konumunda değildir (Sarıtaş vd., 2018: 183-184).

Bu fotoğraf temelinde Türkiye'nin, ekonomik alandaki bağımlılığını her ne kadar tam manasıyla sona erdiremese de 2000 sonrasında gerçekleştirilen ekonomik dönüşümle Batı'ya olan bağımlılığını hafifletilmesi kendini bilhassa 2010 sonrasında iyice hissettirmiştir. Türkiye, geçmişten farklı bir şekilde gerektiğinde söylem gerektiğinde eylem düzeyinde Batı'yı karşısına alabilmiştir. Özellikle bu pratiği, ekonomik dönüşümün yumuşak karnı olan cari açık olgusunun kapanma ihtimalini gündeme getiren Doğu Akdeniz jeopolitiği üzerinden açık bir biçimde görebiliriz.

1.3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN TEKNOLOJİK NEDENLERİ

Abraham Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göz atıldığında ilk sıradaki fizyolojik gereksinimlerin ardından güvenlik gereksinimlerinin geldiği görülmektedir. İnsanların güvenlik gereksinimlerinin karşılanması kamu hizmeti sınıflandırmasına dâhil olması nedeniyle bu gereksinim, insanların zor veya rızayla bağlı oldukları organizasyon olan devlet tarafından giderilmektedir. Bu nedenle devlet, vatandaşlarının ve ulusal çıkarlarının güvenliğini sağlamak adına lüzum gören tüm tedbirleri almakla yükümlüdür (Baran, 2018: 58). Ancak bu iradeyi yalnızca güçlü devletlerin gösterebildiği de günümüz dünyasının bir gerçeği olarak önümüzde durmaktadır. Unutulmamalıdır ki uluslararası alandaki temel aktör olan devletin, bu arenadaki yerini ve ağırlığını sahip olduğu “güç” unsuruyla açıklayabiliriz. Bu çerçevede, bir devletin sahip olduğu savunma sanayi, o ülkenin “güç” kavramının formülize edilmesi durumunda formülün hem önemli bir sonucu hem de önemli bir parametresidir. Yani savunma sanayi, bir ülkenin gücüne ve uluslararası alandaki etkinliğine doğrudan etkide bulunmaktadır. Bu nedenle savunma sanayi stratejisi ve yapılması, gelişigüzel hareketle günün gereklerine göre yapılan manevralardan ziyade ülkenin sabit ve değişken verileri üzerine imar edilen uzun soluklu zaruri bir süreçtir. Burada sabit veriler olarak devletlerin tarihleri, coğrafyaları ve nüfusları gibi olgular ön plana çıkmakta iken güçlü savunma sanayi için asıl belirleyici olan husus değişken verilerdir. Değişken veriler; ekonomik, teknolojik ve askeri kapasitelerin mevcut durumuyla oluşan verilerdir (Davutoğlu, 2016: 37-39).

Bir devletin ulusal güvenliğini koruyabilmesi veya dış politikada koymuş olduğu hedefleri gerçekleştirebilmesi adına sürekli kendisini modernize edebilen ve güçlü bir silahlı kuvvetlere ihtiyaç duymaktadır. Bahsedilen nitelikte bir silahlı kuvvetlere sahip olabilmek için her devletin mümkünse yerli ve milli, kendi kendisine yetebilen bir ulusal savunma sanayi inşa edip geliştirmesi zaruridir (Pınar, 2018: 2346). Yani bir ulusun mevcudiyetini devam ettirebilmesi, geleceğe güvenle bakabilmesi ve de refah içinde bir yaşam sürebilmesi güçlü bir savunma sanayi gerektirmektedir (Söylerkaya, 1975: 78). Dolayısıyla Davutoğlu'nun “askeri ittifaklar geçici, teknolojik üstünlük kalıcıdır” çıkarımı, bir devlet için savunma sanayinin ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir (Davutoğlu, 2016: 26). Savunma sanayi kavramının tanımlanması dahi bir devlet için bu alanın ne kadar mühim olduğunu ortaya koymaktadır. Savunma sanayi kavramı tanımına bakıldığında; bir devletin gerek taktik ve stratejik açıdan gerekse savunma ve saldırı açısından gereksinim duyduğu silah sistemlerini tasarlayıp, geliştirip

ve üretim faaliyetlerini yaparken, aynı zamanda da farklı sanayi ve ekonomik faaliyet kollarıyla da etkileşim halinde olan özel veya kamuya ait işletmeler topluluğuna karşılık geldiği görülmektedir (Özlu, 2006: 1).

Yukarıda bahsedildiği şekilde savunma sanayinin taşıdığı bu önem, uluslararası alandaki büyük devletlerce anlaşılmış ve savunma sanayi alanında yapılacak Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) çalışmalarıyla çeşitli ürünlerin üretimi marifetiyle en üst seviyede pozisyonlanmak gibi hedefler devletlerin temel stratejik misyonu haline gelmiştir. Çünkü bağımsız ve teknolojik yönden gelişmiş bir savunma sanayi demek bir ülkenin geleceğe yönelik karar alırken bağımsız ve hür bir şekilde hareket etmesi demektir (Yeşilyurt ve Yeşilyurt, 2019: 2-3). Türkiye gibi coğrafyasının tabiatı gereği oluşan ve oluşması muhtemel problemlerle karşılaşma potansiyeliniz bir hayli yüksek ise ve bölgede sizden caydırıcı bir güç unsuru olup istikrarı sağlayan bir aktör olarak öne çıkmanız beklentileri var ise savunma sanayinizi ve silahlı kuvvetlerinizi güçlü ve modern şekilde tutmanız bir zorunluluktur (TOBB, 2008: 1).

Bu perspektiften yaklaştığımızda Türkiye'nin, bahsedilen iddialara sahip olduğunu ve bu iddiaları gerçekleştirebilmek için yeterli kapasite ve manevra kabiliyetini kazanmak adına özellikle son yıllarda savunma sanayi alanında bir atılım trendi içerisinde olduğu bir gerçekliktir. 2000 yıllarla başlayan bu atılımın evvelinde Türkiye, ihtiyaç duymuş olduğu savunma sistemlerini kendi ulusal savunma sanayi imkânları dâhilinde giderememiş, bu nedenle de ihtiyaçlar daha çok dış kaynaklı askeri yardımlar, hibeler ve satın alımlar yoluyla giderilmiştir. Savunma alanındaki ihtiyaçların bu şekilde giderilmesi zamanla Türkiye'nin ulusal güvenlik stratejilerinde ve dış politikasında büyük zafiyetler doğurmuştur. Türk idarecilerinin dış politik alanda yaşanan zafiyetleri fark etmesiyle birlikte milli savunma sanayinin yapılandırılması ve geliştirilmesi hedefleri devletin temel öncelikleri arasında kendine yer bulmuştur (Pınar, 2018: 2346-2347). Türkiye'nin savunma alanındaki zafiyetinin, dış politik alanda devletin bağımsız hareket etmesine ket vurduğu idrakiyle savunma sanayide başlatılan dönüşüm hareketine günümüzden bakıldığında bu dönüşüm hareketinin, başarıya ulaştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle son dönemdeki Libya İç Savaşı ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışmalarda ve terörle mücadelede Türk savunma sanayi ürünlerinin denge değiştirici nitelikte olduğu hem uluslararası siyasilerce hem de uluslararası kamuoyunca çokça kez vurgulanmıştır.

Türk savunma sanayisinin bugün ki seviyeye ulaşmasından evvel tarihsel süreç içerisindeki gelişimine ışık tutmak gerekirse bunu tarihsel bir dönemselleştirmeyle yapmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Türk savunma sanayisini 1923-1952, 1952-1974, 1974-1998 ve 1998 sonrası olmak üzere dört döneme ayırmak mümkündür. Aslında yapılan dönemselleştirme içerisinde her ne kadar yer almasa da Türk savunma sanayinin temelleri Osmanlı Devleti döneminde atılmıştır. Türk savunma sanayinin temelleri Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilen Tophane-i Hümayun ile atılmış, bu tesis imparatorluk silah sanayisinin temelini oluşturmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yine bu tesiste yurt dışından getirilen uzmanlar yardımıyla yivsiz top imalleri yapılmıştır. Osmanlı'daki bu üretimlerin dışında daha modern sayılacak silah ve mühimmat üretimi 1863 yılında Tophane Müşirliği görevini ifa eden Halil Paşa döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde İngiltere'den getirilen tezgâh ve makinelerle ufak çaplı dağ ve sahra toplarıyla obüs üretimi yapılmıştır (Söylerkaya, 1975: 76). Ancak Osmanlı'nın XVIII. Yüzyıl itibariyle savunma sanayi, Avrupa'daki teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmıştır (Alınak, 1997: VI). Amerikalı tarihçi Bernard Lewis'e göre ise Türkler, II. Viyana Kuşatmasındaki başarısızlıktan sonra askeri ve teknolojik anlamda Avrupa'nın gerisinde kaldığını görmüş ve o tarihten itibaren de savunma sanayisini ve ordusunu modernize etmekle meşgul olmuştur. Milli savunma sanayinin bu ahvali, I. Dünya Savaşı'nın ardından daha da kötüleşmiş ve neredeyse tamamen etkinliği yitirmiştir. Cumhuriyet dönemine geçildiğinde herhangi bir savunma sanayi altyapısı devir alınamamıştır. Buna karşın M. Kemal Atatürk'ün askeri zaferlerin ekonomik zaferlerle taçlandırılmadığı müddetçe anlam ifade etmeyeceği görüşü uzamında devletçilik ilkesi devletin uzun yıllar boyunca uygulayacağı bir politika olmuştur. Devlet, birçok alanda olduğu gibi sanayileşme alanında da öncü aktör olmuş, bu durumdan savunma sanayi de nasibini almıştır (Ziylan, 2001: 1-3).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında savunma sanayi, topyekûn modernleşme ve kalkınma başlığı altında başlatılan dönüşüm hareketinin önemli sacayaklarından biri olmuş, savunma sanayine temel teşkil edecek tesislerin açılışları da yine bu dönemde yapılmıştır. İlk olarak 1921 tarihinde Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü olmak üzere silah-mühimmat ve havacılık sektöründe önemli girişimlerde bulunmuştur. 1924 yılına gelindiğinde ise Ankara'da hafif silah ve top tamir atölyeleriyle beraber fişek fabrikaları ve yine aynı dönemde Gölcük Tersanesi kurulmuştur. Bu gelişmelerin üzerinden henüz bir yıl geçmişken Türkiye'nin tamamı yerli sermaye tarafından finanse edilen ilk ve en

büyük özel savunma sanayi fabrikası Şakir Zümre tarafından İstanbul'da faaliyete alınmıştır. 1926 yılına gelindiğinde ise Tayyare ve Motor Türk A.Ş.'nin (TamTAŞ) kurulmuş ve bu kurum, Türkiye'deki havacılık sanayine öncülük etmiş, havacılık alanındaki bu atılım meyvelerini 1940 yılında Nuri Demirağ'ın kurmuş olduğu uçak fabrikasında üretilen NUD-36 eğitim uçağı ve 1944 yılında üretilen NUD-38 yolcu uçağıyla vermiştir. Havacılık sektöründeki bu gelişmeler, Türk Hava Kurumu'nun Ankara'da kurmuş olduğu fabrikada üretilen uçaklarla devam etmiştir. Yerli savunma sanayinin gelişimi, II. Dünya Savaşı'nın cereyan etmesiyle birlikte henüz emekle aşamasındayken durmuştur. II. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında İngiltere ve ABD tarafından yapılan askeri yardım ve hibeler savunma sanayinin gelişimini sekteye uğratmıştır (SSB, bt). Özellikle de 1952 yılındaki NATO üyeliğıyle daha da yoğunlaşan dış yardımlarla görünürde savunma sanayide istatikselsel zeminde gelişmelerin olduğu gözlemlense de milli savunma sanayide o güne kadar biriktirilmiş olan silah sistemleri teknolojileri ve bu teknolojileri yönetebilme kabiliyeti zaman içerisinde gerilemiş ve savunma alanında bağımlı bir Türkiye tablosu oluşmuştur. Avrupa devletleri ise Türkiye'nin tersine o dönemlerde bağımsız dış politika adına yerli ve bağımsız savunma sanayinin önemini idrak edebilmiş ve Türkiye'nin aksine bir tutum sergileyerek savunma sanayi ürünlerinin yerli menşeli olmasına azami ölçüde dikkat göstermiştir (Köseoğlu, 2010: 58-59).

Türkiye'nin 1950-1974 arası dönemdeki çizmiş olduğu savunma sanayi performansı irdelendiğinde ise bu performansın aslında tercihten ziyade bir zorunluluk olduğu görülecektir. Çünkü bahsedilen dönemin konjonktürü göz önüne alındığında Soğuk Savaş konseptinin hâkim olduğu bir siyasal iklimin olduğu görülecektir. Kurallarının iki süper güç tarafından belirlendiğı bu konseptte Türkiye gibi OBD'e düşen davranış biçimi taraflardan birini seçmekten ibarettir. Söz gelimi bu konseptte Türkiye perspektifinden bakıldığında Türkiye, liberal olan kutba dâhil olmuş siyasal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi askeri alanda da Batı'ya entegre olma çabası ve iradesi göstermiştir. Gösterilen bu iradeye karşın Türkiye'nin iç siyasal iklimindeki on yılda bir gerçekleşen ve kronik bir hal alan askeri müdahaleler, istikrarsız koalisyon hükümetleri ve ekonomik dar boğaz durumu, Türkiye'nin dünyayı yakalamak ve huzurlu yaşamak adına kendisini Batı'ya bırakma refleksi göstermesini tetiklemiştir. Bu refleks, 1950-1974 yılları arasındaki savunma ve güvenlik politikalarının, NATO sınırları içerisinde Batı'ya bırakılması üzerinden somutlaşmıştır. Ankara'nın kendi elleriyle savunma ve dış politika

alanlarında doğurmuş olduğu bu zafiyeti fark edişi ancak 1964 Johnson Mektubu ve ardından 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında karşılaştığı ambargo sonrasında mümkün olmuştur. Ankara'nın Soğuk Savaş süresince, Sovyet tehdidine karşı yetersiz savunma teknolojisine sahip olması nedeniyle yanaşmak zorunda olduğu Washington'un, Türkiye'yi savunma alanında kendisine mahkûm ettiği ve Türkiye'de yerli savunma sanayiye neredeyse tamamen bitirdiği de yine bu harekâtın ardından Türk yöneticileri tarafından yapılan analizler sonucunda ortaya çıkmıştır (Seren, 2018). Mevzubahis olan bu analiz çıktıları, Türk güvenlik ve dış politikalarında değişim yaşanmasını tetiklemiş ve Türkiye tarafında bir uyanışa vesile olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye yeniden savunma sanayiye geliştirmek adına kolları sıvamıştır. Öncelikli olarak Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakıfları tesis edilmiştir. Ardından bu vakıfların tekelinde yürütülen çalışmalar ve de devletin finansörlüğü vasıtasıyla ASELSAN, HEVELSAN ve PİLSAN gibi yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Savunma sanayinin gelişmesine yönelik atılan adımların somut örneklerinden biri de daha sonra adı Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) olacak olan, 1985 yılında savunma sanayinin geliştirilmesi ve TSK'nın ihtiyaçlarına cevap vermek adına savunma sanayinin modernizasyonunu sağlamak misyonuyla kurulmuş Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB)'dir.

1970'lerde Türk savunma sanayinin kendi kendine yetebilmesi misyonuyla başlatılan bu düzenlemeler meyvelerini 1990'larda vermeye başlamıştır. 1990'lara bakıldığında ise TSK'nın ihtiyaçlarının belli bir bölümünü yurt içinden karşıladığı görülecektir (Özgen, 2016: 196-197). Türkiye, 1974-1998 yılları arasında savunma sanayi alanında yakalanan ivme ve tecrübeden istifade ederek 1998 yılı sonrasında savunma alanı rekabetinde uluslararası arenaya “ben de varım” dedirtecek bir dönemin kapısını aralamıştır. 1998 tarihli ve 98/11173 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Türk savunma sanayinin yönünü ve hedeflerini tayin eden “*Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejik Esasları*” (TSSPSE) adlı bu belge, uygulanması halinde Türk savunma sanayisine yerli ve milli imkânını, dolayısıyla da dış alanda daha bağımsız ve daha güçlü bir Türkiye fotoğrafını vaat etmektedir (Ziylan, 2001: 4-6). Bu vaadin, 2000 sonrasındaki Türkiye'ye bakıldığında gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Türkiye'nin savunma alanındaki yerli ve milli duruşu yakalaması, Batı tarafından hibeler ve dış yardımlar vasıtasıyla ağzına çalınan balın aslında kendisine verilen bir afyon olduğunu ve özünde kendisini Batı'ya mecbur kıldığını fark edip mevcut tavrını,

pozisyonunu ve zihniyetini değiştirmesiyle birlikte mümkün olmuştur. Türkiye'nin savunma alanındaki politika ve zihniyet dönüşümünün fitili 1964 Johnson Mektubu sonrası Batı'yla olan ilişkilerin sorgulanmasıyla ateşlenmiş, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası uygulanan silah ambargosuyla ise gerek dış politik alanda gerekse savunma ve güvenlik politikaları alanında köklü değişimler yaşanmıştır (Pınar, 2018: 2348-2353). O dönem Ankara'nın savunma ve güvenlik politikaları alanlarında yapmış olduğu tercihlerin haklılığı yakın zamandaki Türkiye'nin ulusal güvenliğini sağlamak adına Rus yapımı S-400'leri alması nedeniyle karşılaştığı "ABD'nin Hasımlarına Yaptırım Yoluyla Karşı Koyma Yasası" (CAATSA) ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışmalarda Türk yapımı İHA'ların kullanılmasıyla sebebiyle Kanada'nın uygulamış olduğu ambargolarla tekrar görülmüştür.

Strateji kavramı, tam manasıyla askeri, ekonomik veya siyasi alanlarda atılacak olan adımların arzulan sonuca götürecek şekilde atılması sanatıdır. Türkiye de 1974-1985 yılları arasındaki savunma sanayi alanında başlatmış olduğu yerli ve milli sanayi atılımı stratejisi, bugün kendi ulusal varlığına hanel getiren PKK, PYD, DEAş gibi terör örgütlerine karşı etkin olmasının yanı sıra Doğu Akdeniz'de, Libya ve Suriye İş Savaşları'nda ve Azerbaycan-Ermenistan arasında cereyan eden çatışmalar karşısında söz söyleyebilen, oyun kurabilen bir Türkiye'nin inşasına vesile olmuştur. Böylelikle Türkiye, uluslararası alanda daha bağımsız ve gcl dış politika inşa edip uygulama imkânı bulmasına oranla bölgesinde ve uluslararası ölçekte bağımsız bir oyuncu olarak politika ve manevralar geliştirebilmiştir. Türkiye'nin son yıllarda ulusal çıkarı ve bekası doğrultusunda geliştirdiği bağımsız politika ve manevralar, aynı zamanda kendisinden rahatsız olan kesimlerin de oluşmasına neden olmuştur (İleri, 2021: 46-49).

Türkiye, uzun soluklu savunma sanayi macerasının ardından İHA ve SİHA, ATAK helikopteri, SOM Füzeleri, MİLGEM projesi (Milli Gemi) ve TCG Anadolu gibi yerli ve milli imkanlar dahilinde geliştirilen savunma ürünlerine sahip olması marifetiyle Eski Türkiye'nin statkoculuğu ve defansif tavrından sıyrılabilmiş ve karşı cephesinde yer alan devletlere gerek masada gerekse sahada cevap verebilme iradesini gösterebilmiştir. 2010-2020 yılları arasında Türkiye'nin realist ve aktif bir dış politika yürütmesinde savunma sanayi alanında yaşanan dönüşümün itici bir kuvvet olduğunun anlaşılması çok da güç değildir. Türk savunma sanayi ürünlerinin farklı coğrafyalarda göstermiş olduğu başarılı performans birçok ülkenin Türk savunma sanayi ürünlerine rağbet etmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında yerli ve milli

savunma sanayi inşası, Türkiye'ye sadece bağımsız dış politika kazanımı sağlamasıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda Türk ekonomisine de bir girdi, bir kazanım olarak yansıtacaktır.

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN ULUSLARARASI NEDENLERİ

Bir devletin dış politikasını belirlerken göz ardı edemeyeceği birçok unsur bulunmaktadır. Bunlardan biri de hiç şüphesiz uluslararası konjonktürdür. Çünkü uluslararası alanda ulusal çıkar ve güvenliğini maksimize etmeye çalışan her devlet konjonktürün gerçekleriyle hareket etmek ve ona uyum sağlamak zorundadır. Bu çerçevede biz de bu başlık altında TDP'nin dönüşümüne etki eden uluslararası konjonktürü ve gelişmeleri ele almaya çalışacağız.

2.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI GELİŞMELER

Dünyayı etkisi altına almış, ülkeleri ve ülke sınırları içerisinde yaşamlarını idame ettiren insanları etkileyen hegemonya mücadelesini yansıtan bir süreç olarak tamamlayabileceğimiz Soğuk Savaş da kendinden önceki savaş veya siyasi süreçler gibi miladını doldurmuş ve tarih sahnesinden çekilmiştir. İdeolojik kamplaşma üzerine kurulu olan bu düzen, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Uluslararası her türden yapılanmalara etkide bulunan bu tarihsel dönem, iki kutuplu bir yapıyı meydana getirmiştir. ABD ve SSCB'nin çekiştiği bu mücadelede SSCB mağlup olan taraf olmuştur. SSCB'nin, topluma karşın kurmak istediği hegemonya adına kullandığı enstrümanlar ile aynı amaç uğruna ABD'nin kullanmış olduğu enstrümanları karşılaştırınca bu mücadeleyi ABD'nin kazanması gayet doğal karşılanabilir. Serbest piyasa, özgürlük ve birey gibi liberal değerlerin büyüdü sözleri toplumları cezbetmiş, bunun yanında SSCB'nin savunduğu değerler onu ve toplumu yaratıcılıktan uzaklaştırmış ve aynı oranda kırılğan bir yapıya itmiştir. Tüm bu anlatılanlara bağlı olarak kaçınılmaz son gerçekleşmiş ve Soğuk Savaş'ın büyük güçlerinden biri olan Kızıl güç (SSCB) dağılma sürecine girmiştir. Tarihin her döneminde olduğu gibi güçlü ve köklü bir devletin dağılması tüm uluslararası ve bölgesel dengeleri bozmuş ve güç oyununun oynanması için yeni bir uluslararası sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Bu yeni sistem ihtiyacını tek kutuplu sistem gidermiştir. Yeni kurulan sistemde ABD, eski sistem olan Soğuk Savaş'ın galibi olarak tek süper güç olarak belirlemiştir. ABD çok kapsamlı bir mücadelede SSCB'yi ideolojik, ekonomik, siyasi gibi alanlarda yenerek kendini kanıtlamıştır. Doğu-Batı cephesi olarak görülen bu mücadelede zafere giderken Batı kampının değerleri olan

liberal değerler ise küreselleşme olgusunun etkisiyle evrensel değerler halini almıştır (İpek, 2015: 105-106).

Soğuk savaş ardından oluşan uluslararası düzende ağırlık ABD’de olmuştur. Oluşan yeni küresel siyaset dengesini anlatmak adına akademik camiada S. Huntington, F. Fukuyama ve Z. Brzezinski gibi isimler bir takım tez ve teoriler öne sürmüştür. Yeni düzende ABD’nin tek hegemon güç olduğu ve taşıdığı liberal ekonomi, demokrasi ve kapitalizm gibi değerleri ise yeni sistemde yerini almak isteyen veya varlığını sürdürmek isteyen modern devletler için uyulması gereken kurallar olduğunu belirtmişlerdir. Buradan yola çıkarak SSCB’nin dağılması ile Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri de dâhil olmak üzere liberal değerleri paylaşan ülkelerle sınırdaş olmalarına rağmen komünizm ideolojisi ile harmanlanmış Orta ve Doğu Avrupa bölgesindeki devletlerin bağımsızlık hayalleri, bahsi geçen değerleri benimseyip benimsemeyeceklerine bağlanmıştır (Şahbaz, 2018: 7-8). Görüldüğü üzere yeni sistemin kodları veya kuralları Soğuk Savaş’ın bitiminde süper güç olan ABD tarafından ve onun değer kalıpları çerçevesinde belirlenmiştir. Buradan hareketle S. Huntington ve F. Fukuyama yeni sistemin hangi zeminde ve neye karşı kurulduğuna dair tezler ileri sürmüşlerdir. S. Huntington “Medeniyetler Çatışması” teziyle SSCB’nin dağılması ve buna bağlı olarak eski SSCB sınırları içerisinde birçok ülkenin kurulması ve Berlin Duvarı gibi Soğuk Savaş’ın sembolik göstergesinin yıkılmasının ardından oluşan yeni uluslararası konjonktürde Batı’nın karşısına kızıl düşman yerine yeşil düşmanı ikame etmiştir. Böylelikle Soğuk Savaş döneminde, ideolojik, politik ve ekonomik farklılıklar üzerinden yürütülen mücadele kuralları varlık nedenlerini yitirmiştir. Huntington’a göre eski mücadele şartlarının yerini yeni dönemde din ve kültür gibi farklılıklar alacaktır (Huntington, 2015: 24). Bu düşünce temelinde İslam ve Batı medeniyetleri Soğuk Savaş sonrasındaki düzende asıl rakipler olacağı siyaset adamları, akademisyenler ve stratejistler arasında genel kabul gören bir gerçeklik olmuştur. Keza bahsedilen düşünceleri öne süren siyaset bilimci olan Huntington’a göre zaten çatışmasız bir tarih veya toplum düşünülemez. Bu çatışma doğal bir sürecin yansımaları göstermektedir. Yeni dünya düzeninde İslam’a karşı topyekûn birleşmiş ve kuracakları birliktelikten güç devşiren bir Batı tasarrufu kurulmuştur (Kedikli ve Akça, 2017: 63). Soğuk Savaş sonrasında ortaya atılan bir başka tez ise “Tarihin Sonu” tezidir. Amerikan siyaset bilimci olan F. Fukuyama tarafından ortaya atılan bu tezde II. Dünya Savaşı’nın ardından 1990’lara değin süren Liberalizm-Komünizm mücadelesinin Liberalizm lehinde sonuçlandığına değinmiştir. Dolayısıyla

dünya çapında liberalizme doğru bir evrilmenin yaşandığını öne sürmüştür. Yine Fukuyama bu evrilmenin küreselleşme unsurunun da etkisiyle küresel ölçekte gerçekleştiğini bunun da liberalizmin nihai zaferini getireceğini savunmuştur (Sanlı, 2012: 2-4). Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin düşman ve değerler tanımlamasının Huntington ve Fukuyama'nın ortaya attığı bu tezler üzerinden yapıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Soğuk Savaş'ın ardından ortaya atılan bir başka teori olan “Büyük Satranç Tahtası” ise kurtlar sofrası olan uluslararası alanı jeopolitik ve jeostratejik bir bakış açısıyla ele almıştır. Sözü edilen bu tezde 1990'lar sonrasında ortaya çıkacak olan yeni uluslararası konjonktürde ülkelerin vereceği üstünlük mücadelesi oyuncuların satranç tahtası üzerindeki stratejik hamlelerine benzetilerek anlatılmıştır. Brzezinski'nin ortaya attığı bu teoride satranç tahtası Avrasya bölgesi üzerine kurulmuş ve Soğuk Savaş sonrasında rakipsiz kalan ABD'nin küresel alandaki bu üstünlüğünü sürdürmesinin bu bölgedeki hamlelerine bağlı olduğunun altı kalın çizgilerle çizilmiştir. Brzezinski bu teorisiyle, ABD'ye, Avrasya bölgesinde kendi gücüne rakip olacak herhangi bir unsurun veya gücün oluşmasını engelleme misyonunu yüklemiştir (Brzezinski, 2017: 17-26). Brzezinski'nin Avrasya bölgesine yerleştirdiği satranç tahtasının üzerinde farklı güçlere, nitelik ve özelliklere sahip ülkeler vardır. Bu ülkeler satranç tahtasını dörde bölecek olursak Batıda, Doğuda, Güneyde ve ortasında bulunurlar. Bu oyuncular jeostratejik aktör ve jeopolitik eksen olmak üzere ikiye ayrılır. Brzezinski'ye göre jeostratejik aktörler; Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'dır. Ukrayna, Azerbaycan, Türkiye, İran ve Güney Kore ise jeopolitik eksenlerdir. Bu ülkeler ABD'nin süper güç unvanına tehdit oluşturabilecek potansiyeldeki ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Jeostratejik aktör ve jeopolitik eksen ayrımını açıklamak gerekirse jeostratejik aktörler ABD'nin politikalarını ve çıkarlarını etkileyebilme yeteneği ve kapasitesi bulunduran ve ulusal güce sahip devletlerdir. Jeopolitik eksenler ise önemini güç ve motivasyondan ziyade sahip oldukları toprakların stratejik değerine bağlı olan devletlerdir bir nevi gayrimenkul devletleridir denebilir. Brzezinski'ye göre jeopolitik eksen olan Türkiye ve İran jeostratejik aktör olarak da sayılabilirler çünkü Türkiye, Orta Doğuda istikrarı sağlarken, Karadeniz'e ulaşımı da Akdeniz'den kontrol etmekte, Kafkasya'da Rusya'yı dengelerken askeri örgüt olan NATO'nun da Güneydeki sigortasıdır (Brzezinski, 2017: 51-66). Türkiye'nin bahsedilen jeostratejik ve jeopolitik önemi göz önüne alındığında ABD'nin küresel

hegemonyası adına, Türkiye'nin kontrol altında tutulması gereken bir ülke olduğu aşikârdır diyebiliriz.

Soğuk Savaş sonrasında oluşan yeni küresel alanda yukarıda bahsedilen teori ve tezler temel alındığında Batı'nın Türkiye'ye olan bakışı herhalde az çok anlaşılacaktır. Huntington'un tezinden bakıldığında Türkiye karşı kutupta yani düşman safına, Fukuyama'nın bakış açısına göre dönüşmesi ve liberalleşmesi gereken bir ülke iken Brzezinski'nin teorisine göreyse Türkiye, ABD'nin küresel hegemonyasının devamlılığı için kontrol altında tutulması gereken bir ülke olarak kodlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası döneme Türkiye perspektifinden bakıldığında ise Türkiye Soğuk Savaş dönemi reflekslerini devam ettiren ve yeni döneme hazırlıklı olmamasının yanı sıra dünyanın dönüşüm geçirdiği evreye korku, şüphe ve kaygıyla yaklaştığı görülecektir. Yeni konjonktürel sürece girilirken Türkiye tarafında akıllara gelen ilk soru Soğuk Savaş sürecinde yadsınamaz olan coğrafi konumun öneminin yeni dönemde ne değerde olacağı olmuştur. Ancak bu kaygı, Sovyetlerin dağılması sonucu Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu coğrafyalarına istikrarsızlık ikliminin hâkim olmasının ardından Türkiye coğrafyasının önemini yeniden ispatlanmasıyla giderilmiştir (Ateş, 2014: 218).

1990'larla birlikte uluslararası düzende ve mevcut jeopolitik ve jeostratejik kalıplarda değişimin yaşandığı çok açık bir biçimde görülebilmektedir. Bu görüşü somut bir örnekle kuvvetlendirmek gerekirse ABD Başkanı Bush'un 1990 yılında yaşanan Körfez Krizi sırasında kullandığı "yeni dünya düzeni" söyleminin altını çizmek yeterli olacaktır. Bu söylemle beraber geçmiş düzen bir yana atılmış ve dünyanın yeni bir düzen arayışı içerisinde olduğu küresel ölçekte olacak bir biçimde duyurulmuştur. Bu duyuru özellikle OBD'ler için son derece mühim bir hadisedir. OBD'ler yeni dünya konsepti arayışı sırasında olası jeopolitik ve jeostratejik alanlardaki açılımlardan faydalanarak uluslararası alandaki etkili aktörler arasına girebilme fırsatına erişmişlerdir. Dünya siyasetinin kalbi olan Avrasya'nın, çoğunluğunu kaplayan SSCB gibi bir gücün dağılmasıyla oluşan güç boşluğu, dönemine göre OBD olan Türkiye için ileriye sıçrama şansı manasını taşımaktaydı (Şöhret, 2011: 85-86). Türkiye'deki yönetici kesim de bu şansın farkına varmış ve Soğuk Savaş sonrası TDP'ni bu çerçevede oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri sürdürülen statükoculuk politikasının en azından böyle bir fırsat zamanında değiştirilmesinden yana bir tavır takınılmıştır. 1990'lara girilirken T. Özal'ın "*1 koyup 3 almak*" ve "*Hacet kapıları Türkiye için açıldı; bu 300-500 senede bir olur*" gibi söylemleriyle yeni dönemin, Türkiye için fırsatlar

barındırdığı ana fikrini kamuoyuna empoze etmiştir (Oran, 2012: 239). Bu fikriyatın rüzgârıyla beraber Türkiye 1990’larda dış politikasını Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya coğrafyalarında proaktif bir politika izleyecek bir biçimde yapılandırılmaya çalışılmıştır. Ancak yönetici kesimin dış politika üzerine kurduğu bu planlar uygulamada gerçekleştirilememiş, TDP geleneksel kalıplarından kurtulamamıştır.

Türkiye, Soğuk Savaş’ın ardından Batı’nın da desteğini alarak SSCB’den bağımsızlıklarını kazanarak kurulan yeni ülkelerin oluşturduğu coğrafyalarda, kültürel ve tarihsel ortak birikimlerine atıfta bulunarak model ülke olma iddiasıyla hareket etmiştir (Oran, 2013: 195). Bu iddianın sloganlaşmış hali olan “*Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Türk Dünyası*” söylemi, XXI. Yüzyıla girilirken Türk siyaset adamları tarafından iç kamuoyuna yönelik sık sık kullanılan popülist bir söylem olmuştur. Ancak reel politik zeminde Türkiye bu iddiaları gerçekleştirebilecek ne stratejik vizyona ne ekonomik yeterliliğe ne de insan kaynağına sahip olabilmıştır. Nitekim Türkiye’nin ortak kültürel ve tarihsel değerleri paylaştığı coğrafyalara model olma yaklaşımı da henüz SSCB yönetiminden kurtulmuş olan Orta Asya ülkelerince ters karşılanmış ve Türkiye’nin bu politikası karşılıksız kalmıştır. Dış alanda alınan başarısız sonuçlara Türkiye’nin iç alandaki sorunlar da eklenince Türkiye XXI. Yüzyıla hayallerinin çok uzağında girmiştir (Tamtürk, 2019: 170).

Daha önce de değinildiği gibi yeni dünya düzenindeki tek süper güç olan ABD’nin hegemonyasını sürdürebilmesi adına jeopolitik ve jeostratejik açıdan son derece önemli bir aktör olan Türkiye’nin kontrol altında tutulması ABD açısından elzemdir. Soğuk Savaş sırasında Batı’nın ileri karakolu olması hasebiyle önemli bir aktör olan Türkiye, XXI. Yüzyıl küresel denkleminin merkezinde olan Avrasya’nın kilit noktasında yer almakla beraber dünya enerji kaynaklarının neredeyse %70’ine yakını barındıran Kafkaslar, Orta Doğu ve Orta Asya bölgelerinin tam kesişim noktası olması nedeniyle öne çıkmaktadır (Yıldız, 2018: 18-19). Türkiye’nin bu konumu, ABD tarafında Türkiye ile işbirliğini zorunlu kılan bir unsur olmuştur. ABD’nin yeni dünya formatlaması sürecinde Türkiye’ye Yugoslavya’dan Çin’in batısına kadar olan coğrafi alanda etkin olma şansı görülmekteydi. Türkiye’nin bu şansı yakalaması ABD’nin yeni dünya düzeninde vazgeçilmez unsur olan liberal değerleri, benimsemesine bağlı olmuştur. Türkiye’nin bu değerleri benimsemesinin ardından ABD, Türkiye’ye, etnik ve dini birlikteliği olduğu Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarında model ülke olarak bölge ülkelerinin dünyayla entegrasyonunu kolaylaştırması misyonunu yüklemiştir

(Oran, 2012: 252). Özellikle ABD'nin imajının son derece sıkıntılı olduğu Orta Doğu gibi bir bölgede Türkiye'nin partnerliği son derece mühim olmuştur. Ancak Türkiye ile ABD arasındaki ilişki eşitler arasındaki bir ilişkiden ziyade ast üst ilişkisi çerçevesinde olmuştur. 1990'lardaki siyasi istikrarsızlık, ekonomik kriz ve terör ikliminin hâkim olduğu Türkiye'de dönemin süper gücü ABD'ye entegre dış politika yönetmek bir tercihten ziyade zorunluluk olmuştur (Oran, 2013: 195). Çünkü yıllarca birçok örnek üzerinden görüldü ki ABD çizgisinden çıkmış bir Türkiye ya ekonomik kriz ya askeri müdahale ya da terör üzerinden terbiye edilmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin tek süper güç olarak kalması ve kendi değerleri ve vizyonu çerçevesinde ortaya koymak istediği yeni dünya düzeni isteği Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. ABD hegemonyası ve ona giderken uygulaması gereken politikaların merkezinde yer alan Türkiye, kendi iradesine bırakılması mümkün olmayan bir ülke olarak kodlanmıştır. Aslında bu durum tıpkı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Türkiye'nin başka bir zorunluluk kalıbı içerisine konması olarak da değerlendirilebilir. Sonuç olarak Türkiye, içeride yaşadığı siyasi istikrarsızlık ve ekonomik bunalım nedeniyle XXI. Yüzyıla girerken kendi önüne koyduğu güçlü ve bölgesinde etkin ülke misyonunu gerçekleştirememiştir. 1990'lar Türkiye'si enerjisini kendi içerisindeki sorunlara harcayan, bocalayan ve ABD çizgisine mahkûm bir ülke görünümü sergilemiştir.

2.2. ULUSLARARASI TERÖR VE VEKÂLET SAVAŞLARI

Son yıllarda gerek küresel gerekse yerel kamuoyunda en çok duyduğumuz kavramlardan biri terör bir diğeri de vekâlet savaşlarıdır diyebiliriz. Her iki kavramda XXI. Yüzyıl küresel siyasetini biçimlendiren olgular olarak öne plana çıkmaktadır. Biz de bu başlık altında her iki kavram üzerinde durup ardından bu olguların Türkiye'ye olan etkilerine kısaca bakmaya çalışacağız.

Günlük hayatımızın birçok alanında karşılaştığımız terör kavramı nedir, ne demektir? Bu soru hakkında herkesin az yada çok bir cevabı vardır. Tam da bu nedenle terör kavramının tanımlaması bir yandan basit iken bir yandan da zordur. Basittir çünkü herkesin bu konu hakkında bir yorumu vardır. Ancak belirli bir tarihi ve küresel çaptaki etkisi göz önüne alındığında bu kavramın nesnel bir çerçevede tanımlanması zorlaşmaktadır (Ayhan, 2015: 119). Biz yine de terör kavramını tanımı ve niteliği açısından işlemeye çalışacağız.

Terör kavramı, Latince kökenli “*terre*” sözcüğünden türemiş olmakla birlikte “*korkudan titreme*” yada “*titremeye sebep olma*” anlamlarına karşılık gelmektedir. Terör kelimesine akademik literatürden bakıldığında siyasal şiddet, şiddet ve anarşi kelimelerinin yerine de kullanıldığı görülecektir. Terör kavramının modern dönemdekine paralel manada kullanımına bakıldığında ise ilk kez Fransız Devrimi sonrasındaki döneme denk düştüğü bilinmektedir. İlk kez kavram olarak *Dictionnaire de l’Academia Française*’da yer alan terör kavramı “terör sistemi rejimi” şeklinde tanımlanmıştır. Hatta Fransa’da 1793-1794 yılları arasındaki dönem “*Terör Dönemi*” olarak adlandırılmıştır. *Encyclopadia Britannica*’da ise “*Siyasal bir amaçla ‘bombalama, öldürme ve adam kaçırmaya gibi’ güç kullanılması*” terör olarak ele alınmıştır (TBB, 2006: 4-5). Kavramın Türkçe karşılığı incelendiğinde ise “*korku*”, “*tedhişçilik*” ve “*yıldırıcılık*” ile aynı anlamları taşımaktadır (Yayla, 1990: 335). Terör kavramının niteliğini de ele almak gerekirse; halkı, toplumu veya hedefindeki unsuru korkutmak, yerleşik olan otoriteyi ortadan kaldırmak veya tahrip etmek, yerleşik düzene karşı olan kitleleri ve kurumları harekete geçirmek, kamuoyunu mevcut düzenin aleyhine kendisinin ise lehine olacak şekilde yönlendirmek, mevcut düzendeki güç odaklarını ele geçirmek gibi amaç ve hedefler çevresinde düzenlenen şiddet faaliyetleri bütünüdür diyebiliriz (Ergil, 1992: 140). Terör kavramının tarihine ışık tutmaya çalışıldığında “*korku ve dehşet*” ana fikri temelinde ilerlenmesi halinde kavramın geçmişi, çok eski zamanlara kadar götürülebilir. Bu çerçevede, teröre Habil’in Kabil’i öldürmesi, Alamut Kalesi’nde kurduğu sistemle terör saçan Hasan Sabbah’ın yürüttüğü faaliyetler ve sonucu itibariyle bir dünya savaşına neden olan Avusturya İmparatorluğu veliaht Arşidük Franz Ferdinand’a yapılan suikast örnekleri verilebilir (Başeren, 2006: 7). Ancak olaya etki ve stratejik temelden bakıldığı takdirde terör kavramının modern çağın bir mamulü olduğu aşikârdır (Bal, 2006: 7-8). Biz de bu yazıda modern çağ içerisinde gerçekleşen ve küresel çapta etkide bulunma noktasına ulaşan terör kavramını ele almaya çalışacağız.

Bahsedilen ölçekte etkiye sahip olan terör, uluslararası terör veya uluslararası terörizm şeklinde adlandırılmıştır. Günümüz küresel siyasetinin en önemli gündem maddelerinden olan uluslararası terör; birden fazla ülkenin toprak ve vatandaşlarını hedef alan, uluslararası arenada organize olabilme ve etkili faaliyetlerde bulunabilme marifetini gösteren, bu faaliyetlerle uluslararası sonuçlar doğurabilen, ulusal sınırlara dışarıdan yöneltilen şiddet veya şiddet sosuyla harmanlanmış tehditler bütünü şeklinde tanımlanabilir (Topal, 2005: 77).

Terörün bu nitelikleri temelinde uluslararası çapta kamusal bir sorun olarak algılanması ise 1980'lere dayanmaktadır. ABD Başkanı Reagan'ın, yönetimde olduğu dönemde "terörizm musibeti" şeklinde değindiği ve dönemin Dışişleri Bakanı George Shultz'un ise "modern çağda barbarlığa bir dönüş" olarak lanse edip "uygarlığın yoldan çıkmış karşıtları" biçiminde tanımladığı terörü kendi yönetimlerinde hedef tahtasına koymuştur. Özellikle bu dönemde terörün "uluslararası" boyutuna atıflar yapılmış ve terörün bu boyutuna yayılmakta olan veba benzetmesi yapılmıştır. Yapılan tanımlama ve benzetmeleri yeni terörbilim disiplinin kurucu belgesi olarak adlandırılan *The Terror Network* adlı kitapta yazar Clarie Sterling, uluslararası alanda yayılan terör hastalığının mesuliyetini, "demokratik Batı toplumunu istikrarsızlaştırmayı amaçlayan dünya çapında bir terör ağı" nı kurma pratiği içerisindeki SSCB'ye dayandırmıştır. Sterling, bu iddiasını, terörün "neredeyse salt demokratik ya da görece demokratik toplumlar" da yaşandığı savını ileri sürerek destekleme çabası içerisinde olmuştur (Chomsky, 2002: 218). Aslında terörün uluslararası alanda nüvelerinin görülmesi II. Dünya Savaşı'nın sonrasındaki düzende bazı devletlerin kendi çıkar ve menfaatlerini gerçekleştirebilmesi adına terörü desteklemesiyle görülmüştür. Ancak döneme iki kutuplu sistemin hâkim olması hasebiyle bunun tam manada uluslararası teröre evrilmesi mümkün olmamıştır. Buna rağmen Soğuk Savaş döneminde terör ve terör olayları yaşanmamıştır şeklinde bir yorum yapılamaz. Soğuk Savaş gibi nükleer tehditler gölgesinde sıcak çatışmalardan uzak kalma zorunluluğunun olduğu bir sistemde devletlerin veya bir takım siyasi amaçlar güden grupların, teröre başvurması son derece realist ve pragmatist bir yaklaşım olmuştur. Çünkü modern terörün, asimetrik ve düşük yoğunluklu olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Soğuk Savaş gibi bir düzen içerisinde gayet kullanışlı bir enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır (Özcan, 2011: 452-453).

Daha önce de değindiğimiz gibi terörün varlığı her ne kadar nüvelerini II. Dünya Savaşı'ndan sonra gösterse de uluslararası alandaki varlığını ve etkinliği 1990'lı yılların ardından göstermiştir. Uluslararası terörizmin alevlenmesinin XX. Yüzyılın son on yılına rastlanması, uluslararası gibi kurtlar sofrası olan bir arena için rastlantı sözcüğüyle açıklanması oldukça sığ bir bakış olacaktır. Uluslararası terörizm çokça duyulmasının ardında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte iki kutuplu sistemin son bulması ve küreselleşme olgusunun ulus devlet sınırlarını aşındırması gibi sebepler yatmaktadır. Eski sistemin yani Doğu-Batı temellindeki dünya dizaynının hükmünü yitirmesinin ertesinde doğal olarak yeni sistem arayışları gerçekleşmiştir. Yeni düzen arayışı sırasında uluslararası

konjonktürde gözle görünür biçimde güç boşlukları meydana gelmiştir (Urul, 2008: 108-123). Uluslararası alanda oluşan bu güç boşlukları küresel siyasete istikrarsızlık ve güvenlik tehdidi olarak yansımıştır. XXI. Yüzyıla girilirken oluşan bu reel politik zemin terör yapılanmaları, odakları veya örgütleri artık adı her ne olursa, bu aktörler için mevcut konjonktür oldukça elverişli olmuştur. Küresel alanda henüz yenice olan bu konjonktürel gerçekliğe bir de 1990'larda hızlanan küreselleşme olgusu da eklenince terör artık sınırlı bölgeler için geçerli olan bir tehdit olmaktan çıkıp küresel çapta bir tehdit potansiyeline erişmiştir.

Terör odakları sahip oldukları bu potansiyeli yansıtabilmek adına bir dönüşüm ve evrim süreci yaşamıştır. Uluslararası çapta etki gösterebilmek için terör; asimetrik mantıkta, daha büyük çapta eylem hedefiyle, hedef unsurlarını yeri geldiğinde sembolik noktalar yeri geldiğinde sivil vatandaşlar olacak şekilde belirleyen küresel tehdit haline gelmiştir. Terörü bu denli etkin kılan faktörler için konvansiyonel ve kitle imha silahlarına kolay şekilde ulaşım ve küresel ölçekte gelişen bilişim teknolojisi öne çıkarılabilir (Erhan, 2003: 4-5). Artık terör uluslararası ölçekte olmanın yanı sıra hem sahada faaliyet göstererek hem de yeri geldiğinde sahaya ineksizin sanal ortamda yapılabilmektedir. Devlet-dışı aktörlerin bu denli güçlenmesine karşın Westfalya Sistemi'nin eseri olan ulus devletlerde yeni konjonktürde oluşan güç boşluklarını kendi çıkar ve menfaatleri lehinde kullanmaya gayret göstermiştir. Örneğin ABD, hegemonyasını kullanarak yeni konjonktürdeki boşluklarını, kendi değerleri çerçevesinde *“ya bizim değerlerimizi paylaşırsınız ya da ...”* kararlığıyla doldurmaya girişmiştir. Bunun uzantısı olarak da uluslararası alanda Soğuk Savaş kalıplarına dayanan ideolojik çatışmalar üzerinden kodlanan mücadele yapısı, yerini etnik ve dinsel temeldeki çatışmalara bırakmıştır. Bu bakış açısının literatürdeki yansıması ise *“Batı'ya karşı terör/terörizm”* şeklinde olmuştur. Bu doğrultuda uluslararası kamuoyunda oryantalist perspektifte terör karşısında mağdur olan Batı imajı çizilmiştir (Yalçiner, 2006: 103-105). Bu imajı, dünya kamuoyuna kabul ettiren olay ise küresel alanda tam bir şok etkisi yaratan 11 Eylül 2001 Dünya Ticaret merkezi saldırısıyla olmuştur. Böylelikle 1990'lar sonrası akademik çevrelerde ve dünya kamuoyunda dolaşan uluslararası terörizm tehdidinde dair söylentiler kendisini gerçekleştirmiştir. Dünya Ticaret merkezi saldırısı, terör tarihi ve ülkelerin dış politika prensiplerini belirlemesi noktasında milat sayılabilecek bir terör faaliyeti olarak tarihte yer tutmaktadır. Hatta pek çok kesim bu saldırıdan sonra XXI. Yüzyıl için *“süper terörizm”* çağı benzetmesini yapmıştır. Tüm bu yaşananlar alt alta

toplandığında güvenlik ve savunma yaklaşımı, devletlerin dış politikasını belirlerken göz ardı edemeyecekleri bir ilke olarak öne çıkmıştır (Abdurrahmanlı, 2019: 111-112). Haliyle de daha gergin ve realist prensiplerin hâkim olduğu bir uluslararası yapı meydana gelmiştir. Paul Wilkinson, Walter Laqueur ve Yonah Alexander gibi uzmanların öncülük ettiği kesimlere göre dinamikleri bu denli hassas olan reel politiğin oluşmasında, devlet-dışı aktörlerin gerçekleştirdikleri terör faaliyetleriyle, Soğuk Savaş düzeni sonrasında kendilerini “öteki” koltuğunun yeni varisleri olarak ilan etmesi aslan payını oluşturmaktadır.

Uluslararası terörün, “Batı’ya karşı” olduğu yorumlanmasına karşın literatürde Noam Chomsky, Alexander George, Michael Mcclintock ve Richard Falk’ın öncülük ettiği farklı bir tez daha bulunmaktadır. Bu teze göre uluslararası alanda gerçekleşmekte olan terörü devlet-dışı aktörler değil bilakis devletin ta kendisi yapmaktadır. “Devlet terörü” veya “devlet destekli terör” denen bu yaklaşım çerçevesinde devletler, kamu düzeni sağlamak ve ülkelerinin uluslararası alandaki menfaatlerini korumak doğrultusunda, hukuki güvenlik güçlerinin dışındaki askeri kuvvetleri kullanmak suretiyle farklı coğrafyalarda iç savaş, devrim ve darbe gibi stratejik yöntemlere başvurabilmektedirler (Yalçınar, 2006: 102-105). Örneğin daha önce değindiğimiz gibi milenyuma girilirken uluslararası alandaki güç boşlukları birçok devlet için yeni fırsat ve çıkarlar manasını taşımıştır. Tabi ki bu fırsatlar, ancak bu fırsatlar penceresinden bakabilmeye muktedir devletler için geçerli olmuştur. Örneğin İngiltere, ABD, Çin, SSCB’nin veliahtı olan Rusya ve İsrail gibi birçok yönden güçlü hatta süper güç olan devletler için XXI. Yüzyıla girilirken zayıf ülke veya bölgelerde etkili olabilme adına terörün bahane edilmesi veya devlet terörü aracılığıyla bölgelere etkide bulunabilmeyi mümkün kılan bir konjonktür meydana gelmiştir (Abdurrahmanlı, 2019: 108). Devlet sponsorluğunda terör olarak da adlandırılan uluslararası terörizmin bu yorumu perspektifinden bakıldığında, ulus devletler, devlet-dışı aktörlere ateş gücü yüksek silahlar, istihbarat, eğitim imkânı ve para gibi birçok destek sağlaması nedeniyle uluslararası alandaki istikrar ve güven için her daim bir tehdit oluşturmaktadır (Başeren, 2006: 14-16). Daha düşük maliyetlerle daha etkili sonuçlar vermesi gibi yönü olması günümüzde terörü birçok devlet için dış politikada gayet kullanışlı bir enstrüman olarak öne çıkarmıştır. Bahsi edilen enstrümanın, Türkiye coğrafyası üzerine yansımalarına örnek verilmesi gerekirse hiç kuşku yok ki bu PKK terörü olacaktır (Çitlioğlu, 2005: 177). PKK terörünün ortaya çıkış nedeni bir yana bu terörün, Türkiye’yi köşeye sıkıştırmak veya

kendi çıkarlarına paralel hareket etmesini sağlamak adına Brzezinski'nin deyimiyle uluslararası alandaki “*jeostratejik ülkeler*” tarafından kullanılmış ve kullanılmaktadır. Şüphesiz ki uluslararası mecradan açık veya örtülü destek alamayan PKK'nın varlığını sürdürebilmesi mümkün olmayacağı bir gerçekliktir.

Türkiye, geçmişi ve günümüzü bir bütünlük içinde ele aldığımızda ASALA, PKK, Hizbullah, DEAŞ, PYD/YPG ve FETÖ gibi ideolojik, etnik ve dini temellerden filizlenen terörün çeşitli fraksiyonlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Görüşleri veya hedeflerinde farklılıklar olmasına karşın bu örgütlerin tümü, Türkiye karşısında, üstü örtülü veya açık uluslararası aktörlerden destek almışlardır. XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası alanda ama özellikle de Orta Doğu gibi çok kültürlü ve etnik kökenli yapıya sahip olan bir coğrafyada etnik terör unsuru, gündelik yaşamın hakikatlerinden biri olmuştur. Türkiye'nin de Orta Doğu sınırları dâhilinde olması bu hakikatten kaçamayacağı manasını taşımaktadır. Türkiye hudutları içerisinde hatta komşu ülke sınırları içerisinde dahi kümelenen PKK'nın misyonu, Türkiye'nin ulusal bütünlüğünü tehdit ederek Türkiye topraklarının da dâhil olduğu bölgede Kürt etnik temelinde olacak şekilde bir devlet kurma iddiasıdır (Baharçipek, 2000: 12-17). Türkiye gibi jeostratejik ve jeopolitik açıdan önemli bir ülkenin içerisinde terör ile oluşan bu yara, uluslararası alanda kendi çıkar ve menfaatlerini maksimize etmeye çalışan aktörlerce, Türkiye ile ters düşülmesi veya Türkiye'nin kendi menfaatleriyle harekete geçmesi esnasında kaşınmıştır. Bu da PKK terörünün Türkiye için sadece iç politikada değil aynı zamanda dış politikada da sorunlardan biri haline dönüşmesine neden olmuştur. PKK, 1990'ların başlarından bu yana TDP'ni özgürlük-güvenlik ikliminde güvenlikçi karakterde olmaya zorlamakta, uluslararası alanda imajını olumsuz etkilemekte ve komşu ülkelerle de ikili ilişkilerinde ters düşmesine neden olmaktadır (Kurubaş, 2009: 41-42). Soğuk Savaş'ın bitimiyle Türkiye için fırsat kapılarının açılacağı bir dönemde PKK terörünün artması ve TDP'na ipotek koyması herhalde bir tesadüften ibaret değildir. Uluslararası alanda güç denklemini kuran akıl, terör olayları ile Türkiye'nin insan ve ekonomi kaynağının onca yıl heba edilmesine neden olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'de terörün etkin olduğu yıllar için Türkiye'nin kayıp yılları yorumu yerinde olacaktır. Ancak son on yıl içerisinde Türkiye güçlenen siyasi yapısı, gelişen ekonomisi ve teknolojik alt yapısıyla geçirdiği kabuk değişimiyle rüzgâr tersine dönmüştür. Bilhassa PKK terörüne PYD/YPG'nin de eklenmesiyle Türkiye'nin beka sorunsalının büyümesi Türkiye'yi harekete geçirmiş ve

terör aktörlerini Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylemiyle “inlerinde vuruyoruz” stratejisine geçilmiş ve bu stratejiden verim alınmıştır.

XXI. yüzyılın küresel siyasi kaderini belirleyen bir başka kavram da küreselleşme ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen savaş formatının literatüre yansımaları olan vekâlet savaşları (Proxy wars) veya diğer tabir biçimiyle hibrit, melez veya dördüncü nesil savaşlar kavramıdır. Aslında dikkatlice incelendiğinde terör ve vekâlet savaşları kavramlarının iç içe geçmiş olgular olduğu görülecektir. Özellikle de “devlet terörü” teorisiyle karakteristik olarak oldukça benzerdir. Zaten vekâlet savaşlarını da terörü de içinde bulunduğumuz çağda etkin kılan ve tercih edilen mücadele yöntemleri olmasının temelinde hemen hemen aynı sebepler yatmaktadır. Hatta iki mücadele şeklinin aktörleri dahi aynıdır denebilir. Sadece aktörlerin mücadele ettikleri sahada bir farklılık söz konusudur. Vekâlet savaşlarının, terörden farklı olarak mücadele alanı daha çok cephe hatları olarak gözlemlenmektedir. Bizde tezimizin bu kısmında son on yıllarda uluslararası ilişkiler alanında revaçta olan çalışma konularından vekâlet savaşlarını ele alınmaya çalışacağız.

Savaş olgusunu ele aldığımızda geçmişinin insanlık tarihi kadar eski olduğu gerçekliğiyle karşılaşmaktayız. Tarihin tozlu sayfaları karıştırıldığında, insanlığın savaş olgusuna, değer ve inançlarını korumak veya şöhret ve zengin olabilmek adına başvurduğu görülmüştür. Devletler veya toplumlar bahsedilen hedeflerine ulaşabilmek için savaşı, hedefe giderken kullanılacak en etkin araç veya yöntem olarak görmüştür. Bu nedenle de tarih boyunca kronolojik bir düzen içerisinde şehir devletleri, imparatorluklar ve ulus devletler tarafından amaç ve çıkarlara giderken savaş, sık sık kullanılan bir olgu olmuştur (Ölçekçi, 2018: 228). Ancak XX. Yüzyılın ikinci yarısından başlayıp XXI. Yüzyılın başlarına kadar geçen süreçte politik, iktisadi ve teknolojik alanlarda meydana gelen gelişmeler nasıl dünyayı köklü bir değişime tabi tuttuysa aynı değişim savaş olgusu için de geçerli olmuştur. Savaş üzerinde yaşanan değişimin belki de en belirgin tarafı uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan ulus devletinin artık savaş ilan etme konusundaki sorgulanamaz iktidarını yitirmesi olmuştur. Dönemin uluslararası arenasına bakıldığında ulus devletlerinin, bu yetisinin zayıflaması hatta neredeyse tamamen yitirmesinin ardında 1990'larda demokrasi ve insan hakları olgularının uluslararası alandaki artan etkisinin olduğu görülecektir (Alca, 2020: 27-28). O dönem uluslararası arenaya hâkim olan romantizm havasının yerinde bugün ise yeller esmektedir. XXI. Yüzyıla girilirken

demokrasi ve insan hakları söylemleri üzerinden temelleri atılan yeni dünya düzeninin bugün güvenlik ve istikrar arayışı çabası içerisinde olduğu gözlemlenmektedir.

Soğuk Savaş döneminde, nükleer silahların varlığı nedeniyle oluşan dehşet dengesinin zorunluluğu gölgesinde ortaya çıkan vekâlet savaşları; bir devletin, herhangi bir çatışmaya doğrudan bir dahli olmamakla beraber kendi stratejik çıkar ve amaçları doğrultusunda, üçüncü taraf olarak dolaylı yoldan çatışmanın aktörlerine müdahalede bulunma şekli olarak tanımlanabilir. Soğuk Savaş'ın kutup liderleri olan ABD ve SSCB'nin sıcak bir çatışmaya girmesi halinde, dünyanın geleceğinin tehlikeye girecek olması, tarafların, güç çekişmelerini doğrudan değil de farklı ülke ve coğrafyalar üzerinde test etmeye itmiştir. İki kutuplu sistemin küresel alanda geçerli olduğu süreçte yaşanan Kore ve Vietnam Savaşları vekâlet savaşlarına örnek olarak verilebilir. Vekâlet savaşları nasıl ki Soğuk Savaş döneminin şartlarında hegemonya mücadelesinde başvurulabilecek en akıllıca yöntem olduysa yine Soğuk Savaş sonrasında da bu pozisyonunda bir değişim yaşanmamıştır (Babacan, 2020: 53-55). Bilindiği üzere XX. Yüzyılın son on yılı, küresel alandaki düzende tektonik sarsıntılarının yaşandığı bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş'ın kutup liderlerinden olan SSCB'nin çöküşü uluslararası sahnede tek bir süper gücün kalmasıyla sonucunu doğurmuştur. Batı Yarıküre'den yükselen bu güç ABD'den başkası değildir. XXI. Yüzyıla girerken tek kutuplu dünya tasavvuru ile dış politika dizaynı yapan ABD, reel politik zeminde bunu pratiğe dönüştürememiştir (Brzezinski, 2017: 13). Bu da uluslararası alanda tek değil çok kutuplu bir tablonun oluşmasına neden olmuştur. Uluslararası alanda birden fazla küresel gücün ve tabi buna bölgesel güçler de dâhil olmakla birlikte varlığı yoğun çıkar çatışmalarını meydana getirmiştir. Buna bağlı olarak da asil-vekil pratiği üzerinden işleyen vekalet savaşları mekanizması, böyle çıkar çatışmalarının olduğu bir konjonktürde dış politika alanında gayet kullanışlı bir enstrüman olarak öne çıkmıştır.

Bu savaş formunun işlevselliği hem ucuz maliyetlerle iş görmesi hem de bölgeye hâkim olan küçük kuvvetler ve yerel grupların asimetrik biçimde mücadele göstererek karşı tarafı yıldırmasından gelmektedir. İdeolojik veya dini motivasyonlarla bir araya gelen bu küçük kuvvetler, dağınık, şiddetli ve hızlı şekilde mücadele edebilme kabiliyetleriyle ulus devletlerin, savaş ilan etme losyonun aşındığı bir dönemde gayet çekici bir unsur olarak görülmüştür. Doğal olarak bu tablo, bugüne kadarki sahaya hâkim olan ezberlerin bozulması ve savaş mantığında meydana gelen paradigma değişimini yansıtmaktadır. “Yeni bir tür organize şiddet modeli” şeklinde betimleyebileceğimiz

vekâlet savaşları, küresel politikaya ve kamuoyuna yeni aktörler armağan etmekteydi; paralı askerler, özel askeri güvenlik şirketleri ve terörist gruplar (Budak, 2020: 106-107). Esasen tam da bu noktada Soğuk Savaş dönemindeki vekâlet savaşları ile günümüz vekâlet savaşlarının farkı ortaya çıkmaktadır. İki kutuplu düzende üçüncü bir ülke üzerinde çatışma meydana geldiğinde arkasında sadece iki şüpheli aday vardı; ABD ve SSCB. Ancak günümüz konjonktüründe bu durum oldukça bulanık bir hal almıştır. Herhangi bir coğrafyadaki herhangi bir çatışmanın tarafları ve onların ardındaki asil güçlerin sayısında her geçen gün artış gözlemlenmektedir. Buna rağmen bir vekâlet savaşının şeması çıkarılacak olsa hiç kuşkusuz üçüncü ülke, yerel güçler, dış güçler, yerel güç-dış güç iş birliği ve karşılıklı çıkar gibi kavramlar bu şemanın çehresini ve ana fikrini oluşturacaktır. Şemanın ana fikri herhalde en çok yerel güçler-dış güçler iş birliği üzerinde billurlaşmaktadır. Coğrafyaların ve savaş meydanlarının farklılaşmasının aksine yerel ve dış güçlerin işbirliğinin amaçları hiç farklılaşmamaktadır. Eşitler arası olmayan bu ortaklık ilişkisi doğrultusunda ilgili ülkede yerel güçler; kaos ve bunalım ortamında sivililerle iktidar koltuğunu kapmak, dış güçler olarak adlandırılan bölgesel veya küresel aktörler ise; ilgili coğrafyada faaliyet alanlarını genişletmek ve rakiplerinin ellerini zayıflatmak gibi stratejileri gütmektedir (Kurt, 2019: 308-310). Bu ilişki türü, uluslararası alanda yerel unsurları güçlendiren ve sayılarında her geçen gün artışa neden olan ve uluslararası barışın karşısına kendisini konumlandırmış bir çıkar ortaklığı olarak içinde bulunduğumuz çağın stratejik bir geçekliği olmuştur.

Projeksiyonumuzu vekâlet savaşlarının teorik boyutundan pratik boyutuna yani uygulanmasına çevirdiğimizde XXI. Yüzyıldan somut örnekler vermek son derece mümkündür. Özellikle son on yıllarda görülmektedir ki bu savaş türü, Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyalarında yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni bahsedilen coğrafyanın dünya siyasetinin merkezinde bulunmasından ileri gelmektedir. Örneğin; göç meselesi, dünya deniz ticaretinin geçiş güzergâhları, enerji kaynaklarının bu coğrafyalarda yoğunlaşması ve jeostratejik olarak da dünyanın merkezinde oluşu birçok bölgesel ve küresel dış gücün bu coğrafyalara olan ilgisini arttırmıştır. Uluslararası alandaki küresel ve bölgesel güçlerin son dönemde bahsedilen zeminde ilgileri Arap Baharı sürecinden sonra Orta Doğu'da yoğunlaşmıştır. Günümüz konjonktüründe Orta Doğu bölgesi tam bir yangın yeridir denebilir. Çalışmamızın konusu TDP olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu yangın içerisinden konumuzu ilgilendirmesi nedeniyle kısaca

Suriye ve Libya coğrafyaları üzerindeki gelişmelerin TDP'na olan etkisi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Takvimler 18 Aralık 2010 tarihini gösterdiğinde XXI. Yüzyılın en büyük toplumsal ve politik hadiselerinin yaşanacağından kimsenin haberi yoktu. Tunus'ta üniversiteli işsiz bir genç olan Mohammed Bouazizi'nin kendisini yakmasıyla Tunus halkı, otoriter iktidara karşı demokratik ve meşru iktidar sloganları temelinde ayaklanmalar başlatmıştır. İlk başta Tunus'un iç siyasi meselesi olan bu olay kısa süre içerisinde bölge ülkelerine de sıçramıştır. Kuzey Afrika ve bazı Orta Doğu ülkelerini saran bölge halklarının yenilikçi karakterdeki mevcut iktidarlara devirme süreci, dünya kamuoyunca "Arap Baharı" olarak adlandırılmıştır. Arap ülkeleri için bahar havasının eseceği ümit edilerek başlatılan bu ayaklanmalar, Kuzey Afrika coğrafyasında Fas, Cezayir, Libya, Tunus ve Mısır üzerinde; Orta Doğu coğrafyasında ise Suriye, Yemen, Bahreyn, Ürdün ve kısmen de Suudi Arabistan ve İran üzerinde etkili olmuştur. Domino etkisi söylemine örnek olarak verilebilecek Arap Baharı sürecinin tüm mantığı daha demokratik bir yaşam ve ekonomik olarak daha adil paylaşım ile refah bir toplum isteği üzerine inşa edilmiştir. Ancak gelinen süreçte bahsedilen coğrafyalar bahardan ziyade tam bir enkazla karşı karşıya kalmıştır (Deniz, 2013: 68-71). Bahsedilen coğrafyaların jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel açıdan önemi irdelendiğinde buralarda etkin olmak isteyen bölge dışı aktörlerin ilgi ve politikalarını normal olarak bu coğrafyalar üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da toplumsal bazda hâkim olan kaos ikliminin yanında siyasi alanda oluşan istikrarsızlık ortamı bu bölgeleri dışarıdan müdahalelere ve operasyonlara açık bir hale getirmiştir. Bu minvalde TDP'na etkileri boyutuyla Libya ve Suriye coğrafyaları ele alındığında bu iki ülke üzerinde bölgesel güçler olarak; Türkiye, Suudi Arabistan, İran ve Mısır'ın küresel aktörler olarak ise; ABD, Rusya, Avrupa Birliği (AB) ve Çin'in alan kazanma çabaları ve politikalarının olduğunu söylemek mümkündür. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki parçalanmışlık tablosunun, bölge dışı ülkelerde iştah kabarmasına yol açması bahsedilen bölgeleri, vekâlet savaşlarının yeni meydanı olarak belirmesiyle sonuçlanmıştır (Babacan, 2019: 852). Bölgesindeki bu gelişmeler doğal olarak Türkiye'nin dış politik tutumunda ve üslubunda birtakım değişiklikleri tetiklemiştir.

Daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi Türkiye, 2000'li yıllarda uluslararası alanda yıldızı parlayan bir ülke olmuştur. Türkiye bu dönemde, kronik sorunları olan

siyasi istikrar ve ekonomik dar boğaz açmazlarını aşmayı başarmıştır. Bahsedilen iki açmazın çözümü, Türkiye'nin özgüveni ve vizyonuna oldukça pozitif yönde etkiye bulunmuştur. Türkiye, gelişen özgüveni ve vizyonu temelinde dış politikasındaki; ilkeleri, üslubu, faaliyette bulunulacak alanı ve kimlik zemininde kendini yeniden tanımlamasıyla bir dönüşüm sürecini başlatmıştır (Duran, 2011: 19-20). Burada göze çarpan husus Türkiye'nin yeni dış politik yaklaşımı, geleneksel dış politikasının statükocu ve pasifize olan karakteristik yapısının aksine proaktif, çok yönlü ve arabulucu bir yapıda gelişmiş olmasıdır. Böylelikle 2000 öncesindeki ilgisi bölgesiyle sınırlı Türkiye'den, küresel vizyona sahip Türkiye'ye geçiş yaşanmıştır. Ancak Arap Baharı'yla başlayan süreçle birlikte Türkiye'nin uluslararası alandaki parlayan yıldızı ve imajı olumsuz yöne doğru bir gidişat izlemiştir. TDP'nı, Suriye ve Libya coğrafyaları üzerinden teste tabi tuttuğumuzda Türkiye'nin hem değişen dış politik yaklaşımı hem de dünya kamuoyunda imajının neden olumsuz yönde etkilendiği daha net görülecektir. Türkiye'nin Libya'ya olan ilgisi Afrika'nın girişin anahtarı olması, enerji kaynakları göz önünde bulundurulduğunda Afrika'da ilk sırada yer alması ve son dönemdeki Doğu Akdeniz denklemindeki önemi temelinde gelişmiştir. Bu da bölgesel ve küresel güçlerin karşısında yeni bir rakibin oluşması mealine gelmektedir. Dolayısıyla da Türkiye bu coğrafya üzerinde yürüttüğü politikalarla istenmeyen ülke ve hukuk kurallarını çiğneyen ülke olarak ilan edilmiştir. Çalışmamızın ilerleyen bölümünde bu konu daha detaylı ele alınacağından bu bölümde, Türkiye'nin Libya politikasından daha ziyade TDP'ndeki dönüşümü Suriye coğrafyası üzerinden okumaya çalışacağız.

Suriye İç Savaşı, son zamanlardaki konjonktür içerisinde vekalet savaşlarına verilebilecek en güzel örnek olarak gösterilebilir. Tarihin her döneminde küresel ve bölgesel güçlerin ilgisine mazhar olan Orta Doğu günümüzde de halen aynı ilgiyi görmektedir. Bu ilginin 2010 sonrasında somutlaştığı alan ise Suriye olmuştur. Suriye İç Savaşı her ne kadar ulusal bir hadise olsa da etkisi bakımında küresel çapta bir meseledir. Demokratik Batılı ülkeler, Suriye'de karışıklığın başladığı ilk dönemde sadece kınama ve reform çağrılarında bulunmuş ve olayı Suriye'nin iç meselesi olarak görmüştür. Lakin Suriye rejiminin, sivil halka karşı müdahale dozajının artması Batılı ülkeleri harekete geçirmiş ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) çerçevesinde müdahale ihtimalleri sorgulanmıştır. Bu konseyin daimî üyeleri olan Rusya ve Çin'in ret oyları BM koalisyonun müdahalesine engel olmuştur. Dolayısıyla da Suriye'ye müdahale örtülü ve dolaylı yollardan vekiller aracılığıyla yapılmıştır. Vekâlet savaş zemininin oluşmasından

bu yana Suriye’de iki kutuplu bir yapı oluşmuştur. Bu kutuplar muhalif kesim ve rejim yanlısı kesimden teşekkül etmektedir. Rejim yanlısı kesimi yerel kuvvetler olarak Baas Partisi, Suriye Silahlı Kuvvetleri ve Suriyeli milis gruplar oluştururken; Rusya, İran ve Hizbullah gibi Suriyeli olmayan aktörler de bu grubun destekçisi olmuştur. Bu grubun karşısına pozisyonlanan muhalif kesimi yerel aktörler olarak Suriye Ulusal Konseyi, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), Ahrar uş-Şam, El-Nusra Cephesi, IŞİD/DEAŞ ve PYD/YPG gibi silahlı gruplar oluştururken; uluslararası aktörler incelendiğinde ise Türkiye, ABD önderliğindeki koalisyon kuvvetleri, Suudi Arabistan, Fransa ve Ürdün de rejim karşıtı tarafta pozisyonlanmıştır. Görüldüğü gibi Suriye toprakları üzerindeki legal veya illegal, yerel ya da uluslararası kuvvetlerin sayısına bakılacak olursa savaşın çağdaş hali olan asil-vekil ilişkisi çerçevesinde yürütülen vekâlet savaşına somut örnek olduğu anlaşılabacaktır. Sahada bulunan her bir aktörün elbette bir çıkarının ve amacının olduğu bir gerçekliktir. Örneğin Rusya’nın Suriye’de bulunmasının temel motivasyonu, iki ülkenin çok eski stratejik ortak olmasının yanında Rusya’nın geleneksel dış politika ilkesi olan sıcak denizlere inme ideali için hayati önemi olan Tartus Limanı’dır diyebiliriz. Keza İran- Suriye yakınlaşmasının temelinde ise emperyalizm karşıtlığı ve iki ülkenin bölgelerindeki tehditleri birlikte savuşturma motivasyonu yatmaktadır (Bilgin, 2019: 7-10).

Türkiye’nin, Suriye İç Savaşı’na olan bakışı çatışmaların ilk yıllarında model ülke olarak sürece aktif bir şekilde katılım sağlamak şeklinde olmuştur. Türkiye bu süreçte arabulucu ve özgürlük-güvenlik ayırımında özgürlükçü olan yeni dış politik vizyonu doğrultusunda Suriye’ye reform ve tek çatı altında birleşme gibi öğütlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Başbakan Erdoğan’ın “Suriye bizim için bir dış mesele değil, iç meseledir” söylemine paralel olarak Türkiye, iç savaş sürecinin yakinen takipçisi olmuştur. Mamafih geçen süreçte iyiden iyiye alevlenen iç savaş, Türkiye için riskler barındırır hale gelmiştir. Bu doğrultu Türkiye’nin, 2000’lerin başında temelini attığı yeni TDP’nin mottolarından biri olan “oyun kurucu ülke” olma misyonu Suriye topraklarında ciddi bir dirençle karşılaşmıştır. Türkiye’yi bölgesinde öne çıkaran komşularla sıfır sorun politikası temelinde bölge ülkeleriyle politik, ekonomik ve toplumsal alanlarda işbirliği stratejisi de Suriye krizi sonrası yerle bir olmuştur (Ertuğrul, 2012: 1-2). Bundan sonrası için Suriye meselesi, Türk dış politikasında güvenlik kavramı içerisinde ele alınmış ve bir beka sorunu olarak formülize edilmiştir. Yani Türkiye’nin 2002-2010 yılları arasında gayet

dostane ve işbirliği temelindeki Orta Doğu politikası, Suriye kriziyle beraber baharı değil kışı yaşamıştır.

Özellikle ABD'nin Suriye'de Türkiye yerine PYD/YPG ile işbirliğine gitmesi Türkiye'nin beka kaygısını hat safhaya çıkarmıştır. Son zamanlarda birçok kez dillendirilen Türkiye yalnızlaşıyor mu suallerine paralel olarak uluslararası alanda daha bağımsız ve oyun kurucu Türkiye fotoğrafının da verildiği bir geçektir. Türkiye bilhassa ABD tarafından gelen itirazlara rağmen kendi ulusal çıkar ve güvenlik çerçevesinde Suriye'ye Fırat Kalkanı (2016), Zeytin Dalı (2018) ve Barış Pınarı (2019) askerî harekâtlarını düzenlemiştir (Babacan, 2019: 874). Bu da Ankara merkezli dış politika yaklaşımının, karşılaşılabilecek zorluğun derecesi her ne olursa olsun terk edilemeyecek dış politika ilkesi olduğunu uluslararası camiaya göstermektedir. Suriye İç Savaşı'nın, TDP'na olan en büyük etkisi irdelendiğinde ise 2000'lerde başlayan dönüşümle oluşan yeni vizyon ve misyonun gerçekten modern çağın en acımasız yöntem ve krizlerinden biriyle teste tabi tutulmasıdır diyebiliriz. Böylece yeni TDP, en zorlu sınavını Suriye toprakları üzerinde gelişen vekâlet savaşlarına karşı vermiş, süreç içerisinde ise sınırlarını ve zaafalarını görüp düzeltmeye odaklanmıştır. TDP'nın bahsedilen badirelerle karşılaştığı periyotta ortaya koyduğu karakteristik yapısına hem ulusal ve küresel kamuoyu hem de akademik çevrelerce bağımsız, yerli ve milli dış politika çizgisinde Türkiye yorumlarında bulunduğu da altının çizilmesi elzemdir. Türkiye karşı karşıya olduğu krizler ve sorunlar karşısında kullandığı “kendi göbeğimizi kendimiz keseceğiz” söylemi de TDP'na yönelik yapılan bu yorumlamaları haklı çıkarmaktadır diyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA VE DOĞU AKDENİZ BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN YANSIMALARI

1. LİBYA İÇ SAVAŞI SÜRECİNİN ANALİZİ

TDP'nin en güncel versiyonun somut olarak yansıdığı alanlara baktığımızda karşımıza Libya ve Doğu Akdeniz jeopolitiği çıkmaktadır. Biz de bu başlık altında TDP'nin güncel yapısını, ilkelerini ve pratiklerini Libya jeopolitiği üzerinden analiz etmeye çalışacağız.

1.1. LİBYA ÖZELİNDE KUZEY AFRİKA VE DOĞU AKDENİZ: COĞRAFI, TARİHİ VE SİYASİ BİR ANALİZ

Uluslararası politika ile coğrafya arasında sıkı sıkıya bir bağ vardır. Hali hazırda uluslararası ilişkiler trafiği içerisinde baş aktör olan devlet, siyasi rutinlerini ve egemenlik mitini coğrafya denerek tanımlanan kara parçaları üzerinde yürütmektedir. Bu minvalde bir devletin coğrafi nitelikleri, dış politika perspektifinden yorumlanırsa potansiyel gücü tarif edebilmek için yapılan sınıflandırmalardan sabit veriler seçeneğine dâhil edilebilmesi mümkündür (Sönmezoğlu, 2012: 648). Uluslararası arenada bir devletin etkinliğini güç unsuru üzerinden tartabildiğimiz hesap edildiğinde, güç formülünün girdilerinden birinin de coğrafya olması bizleri mekân-güç bağlantısına götürecektir. Mekân kavramı irdelendiğinde, hem “gücün” oluşumuna direkt etki eden hem de oluşumunda dâhili olan güç kavramının etkilerine maruz kalan bir unsur olduğu anlaşılacaktır (Hacısalihoğlu, 2006: 1-2). Uluslararası alandaki her devletin ulusal çıkar ve menfaatlerinin olduğunu varsayarsak bunun gerçekleşmesinin de sahip olduğu güç potansiyeliyle doğru orantılı olduğu söylenebilir. Bu nedendir ki tarih boyunca bazı coğrafyalar, mekânlar her zaman ilginin veya çatışmanın merkezi olmuşlardır. Böylesi tarihi geçeklik ancak stratejik pencereden bakıp coğrafyaların jeopolitik önemini okuyabilmekle açıklanabilir. Jeopolitik önemi bağlamında tarihi süreklilik gösterip her zaman ilgiye mazhar olan mekânlardan biri de hiç şüphesiz Akdeniz Havzası'dır diyebiliriz.

Dünya haritasını önümüze alıp, parmağımızı tam merkezine yerleştirdiğimizde parmağımızın altında Dünya ana karasının merkezi olan bölgeler kalacaktır; bunlar Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'dur. Bahsedilen coğrafi merkezler sadece harita üzerinde değil reel politik zeminde de jeopolitik ve jeostratejik açılardan bakıldığında Dünyanın merkezi

olarak gösterilebilmektedir. Akdeniz Havzası, Akdeniz Coğrafyası, Akdeniz Dünyası, Yakınoğu veya Levant Bölgesi olarak adlandırılan bu eşsiz coğrafyanın, Tunus'taki Bon Burnu ile İtalya'ya bağlı Sicilya Adası'nın batı ucunda kalan Lilibeo Burnu arasında çizilen hattın doğusundaki kısmı Doğu Akdeniz olarak adlandırılmaktadır. Nitekim literatürde Doğu Akdeniz'in bu bölge üzerinden tanımlanması üzerinde genel anlamda mutabık kalınmıştır. Bu tanımlama pratiği çerçevesinde Doğu Akdeniz; İtalya, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye, Suriye Lübnan, İsrail, Filistin, Mısır, Libya ve Tunus ile çevrelenmiş yarı kapalı bir denizdir (Yaycı, 2020a: 17). Bu minvalde Doğu Akdeniz Havzası'nın sınırları Kuzeydoğu'da Kum Kale ile Mehmetçik Burnu'nun kesiştiği nokta, Batı'da Çanakkale Boğazı'nın girişi, Doğu'da Suriye, Filistin (Gazze Şeridi) ve İsrail kıyıları ve Güney'de Süveyş Kanalı'na değin uzanmaktadır. Bu doğrultuda Doğu Akdeniz Havzası; Adriyatik, İyon ve Ege Denizi gibi alt coğrafyaları kapsamakla beraber Çanakkale Boğazı ile Marmara Denizi'ne ve hatta Karadeniz'e ulaşım sağlarken Süveyş Kanalı üzerinden de Kızıldeniz'e erişebilmektedir (Harunoğulları, 2020: 456).

Şekil 2. Doğu Akdeniz ve Kıyıdaş Ülkeler

Kaynak: Kibrismanset, 2021.

Bahsedilen coğrafi sınırlar, tarihi süreklilik göstererek hem dün hem de bugün olacak şekilde her daim jeopolitik ve jeostratejik önem arz etmiştir. Akdeniz Havzası'nı, tarihi perspektiften ele almak gerektiğinde insanlık tarihine fener tutmak doğru bir yaklaşım olacaktır. İnsanlık tarihi mercek altına alındığında ise pek çok medeniyetin, imparatorluğun veya devletin devamlılıklarını sağlayabilmek veya rakiplerine karşı "güç" nosyonunu arttırabilmek adına Akdeniz Havzası'nda varlık gösterip mücadele verdiği görülecektir. Tarihin ilerleyişine paralel gelişen devlet yapısı, ulusal çıkar ve ulusun

bekası kavramları çerçevesinde daha sistematik ve planlı davranış biçimleri sergilemeye başlamıştır. Dolayısıyla devletler, gelişebilmek ve büyüebilmek adına stratejiler geliştirdikleri süreçte çok geçmeden Akdeniz Havzası'nın jeostratejik önemine vakıf olmuşlardır. Zaten tarih kitapları karıştırıldığında siyasi tarihin dönüm noktaları olarak adlandırılabilir çoğu savaşın bu bölgede gerçekleştiği görülecektir (Kedikli ve Çağlayan, 2017: 121).

Akdeniz Havzası, siyasi tarih göz önünde tutulduğunda en fazla sayıda devletin yıkılıp kurulduğu coğrafya olarak nitelenebilir. Tarih boyunca Hititler, Fenikeliler, Mısır Uygarlığı, İyonya medeniyeti, Miken İmparatorluğu, Anadolu medeniyetleri, İskender İmparatorluğu, Persler, Roma İmparatorluğu, Selçuklu ve Anadolu Selçuklu İmparatorlukları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz Havzası'nda hâkimiyet kurdukları bilinmektedir (Özpolat, 2020). Yayıldığı alan ve nüfuz ettiği hinterland temelinde Doğu Akdeniz coğrafyasının Mısır, Mezopotamya ve Anadolu gibi verimli toprakları ve ticari geçiş güzergâhlarını kontrol altında tutabilmesi gibi stratejik boyutu ilk kez Antik Çağ'da Kartacalılar tarafından fark edilmiştir. Kartaca'nın büyük kumandanı ve aynı zamanda askeri stratejinin “babası” olarak gösterilen Hannibal, Doğu Akdeniz'in kontrolü adına stratejik önem arz eden Libya topraklarına çıkmış ve devletini bölgenin ilk hâkim güçlerinden biri kılmıştır. Hannibal'ın dönemin başat gücü olan Roma'yı yıkmak için geliştirdiği bu strateji, Kartaca için zafer getiremese de askeri strateji tarihine “Doğu Akdeniz'in kontrolünün Kuzey Afrika topraklarının kontrolünden geçtiği” formülünü kazandırmıştır.

Bu pratik, tarih sahnesinde sonradan boy gösterecek medeniyetlerce dikkate alınmış ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu pratiğe zaman içinde Kuzey Afrika'nın sadece Doğu Akdeniz'i kontrol altına alan stratejik bölge olmadığı, aynı zamanda Orta Doğu ve Avrupa güvenliği için de vazgeçilemez bir coğrafya olduğu anlayışı eklenmiştir. Dolayısıyla da tarih sahnesine çıkan her yeni medeniyet Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz Havzası'nın hâkimiyetine maksimum düzeyde önem göstermiştir (Alpar, 2020). Örneğin tarihin en güçlü devletlerinden olan Helen İmparatorluğu ile Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu'nu, kendi dönemlerinde rakiplerinin önüne çıkararak unsur, onların Doğu Akdeniz merkezli genişleme stratejileri izlemeleridir. Özellikle Doğu Roma İmparatorluğu, İslamiyet'in yükseliş sürecine kadar Doğu Akdeniz'in hâkimiyetini elinde bulundurmuş hatta Antik Roma'da Akdeniz'e “*Mare Nostrum*” yani “*Bizim Deniz*” denmiştir. Müslümanların bölgede hâkimiyet kurma çabaları nüvelerini Hz. Ömer döneminde göstermekle birlikte asıl Müslüman ağırlığı VII. Yüzyıldaki Emevilerle

hissedilmeye başlamıştır. Bölgedeki Müslüman ağırlığı, XII. ve XIII. Yüzyıllardaki Haçlı Seferleri neticesinde sekteye uğramıştır. Ancak belirtilen tarihsel dönem ağırlığında Akdeniz’de yine hatırı sayılır Müslüman deniz kuvvetlerinin var olduğu belirtilmelidir (Yaycı, 2020a: 17-18).

Takvimler XVI. Yüzyılı gösterdiğinde Akdeniz Havzası yek pare olarak sadece bir aktör tarafından kontrol altına alınmıştır; Osmanlı İmparatorluğu. Osmanlı Devleti, kuruluşu sonrası kazandığı zaferler analiz edildiğinde askeri yapılanmasının ağırlıklı karasal güç özellikleri çerçevesinde şekillendiği görülecektir. Osmanlı’nın askeri yapılanmasındaki bu karakteristik yönü, Karesi Beyliği’nin ilhakını izleyen süreçle birlikte evrim geçirmiştir. Karesi Beyliği’nin ilhakıyla Osmanlı’ya geçen donanma kuvvetleri sonrasında Osmanlı, denizciliğe ağırlık vermiştir. XIV. Yüzyılda Osmanlı’da henüz yeni başlayan denizcilik faaliyetleri, XV. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti sadece bir kara gücü değil aynı zamanda bir deniz imparatorluğuna dönüştürmüştür. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Barbaros Hayreddin Paşa’nın önderliğinde olan Osmanlı Donanması “Denizlere hâkim olan cihana hâkim olur” felsefesinden hareketle hem Akdeniz Havzası hem de Kuzey Afrika’nın kontrolünü ele geçirmiştir. Böylelikle Osmanlı dönemin stratejik geçiş ve ticari yolları üzerinde hakimiyet kurmuş ve hegemonyasının doruklarını yaşamıştır (Bilgin, 2013: 20-26). Osmanlı’nın Doğu Akdeniz’deki üstünlüğü XIX. Yüzyıla gelindiğinde, Kuzey Afrika’daki varlığı ise XX. Yüzyılın başlarında son bulmuştur. Küresel hegemonyaya giderken stratejik önemdeki Kuzey Afrika ve Akdeniz Havzası gibi alanları elinden kaçırarak Osmanlı asırlar sonra yeniden Anadolu topraklarına hapsolmüştür (Yaycı, 2020a: 19). Lakin Türkiye’nin bu coğrafyalarda politika yürütebilmesinin alt yapılarını atması temelinde bölgede yürütölmüş olan Osmanlı politikaları son derece önem arz ettiğinin altı çizilmelidir. Osmanlı’nın uluslararası alanda kaybettiğı hegemonya ile dönemin süpergücü olarak beliren İngiltere’nin hegemonyası sürecinde Doğu Akdeniz yeterli değeri görememiştir. Çünkü belirtilen dönemde üretim biçimi, Kömür Çağı’nın gereklilikleri içinde şekillenmiştir. Ne var ki XX. Yüzyıla girilirken sanayi faaliyetlerinin büyümesi enerji sorunsalını meydana getirmiş ve bu sorun, insanlığı Petrol Çağı’na taşımıştır. Binaenaleyh uluslararası ilişkilere XX. Yüzyıla girilirken enerji üzerinden bir formatlama yapılmış ve küresel alandaki mücadele enerji havzalarına erişim çerçevesinde gelişmiştir. O halde insanlık tarihinin en kanlı savaşlarından olan I. Dünya Savaşı’nı enerji paradigması üzerinden okuyabiliriz. Çünkü I. Dünya Savaşı’nın gelişme ve genişleme stratejisine bakıldığında Osmanlı’nın petrol içeren topraklarının paylaşıldığı

anlaşılacaktır. Henüz XX. Yüzyılın başlarında cereyan eden bu savaşla birlikte enerji jeopolitiğinin merkezi olan Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in mevcut hâkimiyeti değişmiş ve yeni dengeler oluşturulmuştur. Yeni denge; Orta Doğu'nun petrol kaynaklarının, inşa edilecek petrol hatlarıyla Doğu Akdeniz'e taşınması oradan da güveli bir şekilde Avrupa'ya ulaştırılması üzerine kurulmuştur (Ediger vd., 2012: 77-78). XX. Yüzyılın küresel siyasetinin enerji jeopolitiği üzerine kurulmuş olan yapısı Doğu Akdeniz'in önemini her geçen yılda daha da tırmanmıştır. XXI. Yüzyıl küresel siyasi dengesinin de XX. Yüzyıldan pek farklı olmayacağı anlamak güncel reel politik gelişmeleri okumakla mümkündür.

Yukarıda da değindiğimiz gibi XX. Yüzyılın, enerji denklemi üzerinden şekillenen uluslararası rekabet biçimi ile değeri artan Doğu Akdeniz coğrafyasının günümüzde de bu değerini sürdürdüğünü söyleyebilmek mümkündür. Ancak XXI. Yüzyıl içerisinde Doğu Akdeniz sadece enerji boyutuna indirgenemeyecek kadar stratejik bir derinliğe sahiptir. Geçmişten günümüze hep ilgi odağı olan Doğu Akdeniz'in, bu ilgiyi görmesi tarihi süreklilik içinde farklılıklar arz etmektedir. Bu durum yukarıda yapılan Doğu Akdeniz'in tarihi analiziyle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ancak günümüz şartları içinde Doğu Akdeniz'e atfedilen önemi aydınlatmak adına bölgenin stratejik temelde ele alınması zaruridir.

Akdeniz Havzası temelinde jeopolitik ve jeostratejik bir analiz yapıldığında bölgenin, Asya-Avrupa-Afrika kıtaları arasında lokomotif niteliği taşıyan ve dünyanın mevcut şartlarda en değerli ticaret güzergâhlarına sahip olduğu gerçekliğiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu gerçeklik bizleri Akdeniz Havzası'nın, Batısında Cebelitarık Boğazı faktörü, kuzey tarafında boğazlara olan yakınlığı ve güneyinde Süveyş Kanalı vasıtasıyla denizler arasında bir kavşak noktası olduğunu ve bununla beraber dünya deniz ticaretinin de kontroölünü elinde bulundurduğu bilgilerine götürmektedir (Kedikli ve Çağlayan, 2017: 122). Bugün bakıldığında Akdeniz'den yılda ortalama 220.000'den fazla geminin geçişi gerçekleşmekle beraber bu denizin, dünya denizlerinin yalnızca %1'lik kısmına tekabül ettiği görülmektedir. Dünya denizlerine oranla küçük bir yüzdeye karşılık gelse dahi Akdeniz, dünya deniz trafiğinin 1/3'ne ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca bölgenin değeri Avrupa-Uzakdoğu ulaşım hattına 7.000 deniz mili gibi daha kısa alternatif sunan Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla daha da artmıştır (Yaycı, 2012: 7). Doğu Akdeniz, deniz üzerinden işleyen uluslararası ticaret ağını Cebelitarık, Süveyş ve Karadeniz aracılığıyla gözetleyerek hem bu ticari ağın sürekliliği hem de ağın güvenliği açısından göz ardı edilemeyecek önemdedir.

Doğu Akdeniz'in ticari öneminin yanı sıra Rusya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın köşelerini oluşturduğu bir üçgenin tam ortasında bulunmasından kaynaklanan stratejik önemini vurgulanmasında da fayda vardır. XXI. Yüzyıla girilirken uluslararası alanın büyük güçleri olan ABD, AB ve Çin'in enerji kaynaklarına olan ihtiyacı ve bu enerji ihtiyacını besleyen kaynak olan Rusya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika üçgenin ortasında yer alan konumu Doğu Akdeniz'in önemini arttıran daha güncel bir gerçekliktir (Kedikli ve Deniz, 2015: 401).

Akdeniz havzası; Kıbrıs, Sicilya ve Malta adalarına, dünya deniz ticaretinin önemli geçiş yollarından Süveyş Kanalı'na sahip olmasının yanı sıra dünya petrol rezervlerinin, yarısından fazlasına sahip olan Orta Doğu ve civar bölgelerini kontrol altında tutan stratejik pozisyonu nedeniyle hem bölge aktörlerinin hem de bölge-dışı aktörlerin yoğun ilgisine maruz kalmaktadır. Havza sınırları içerisinde yer alan adalardan bilhassa Kıbrıs Adası Doğu Akdeniz'in karakolu mahiyetinde olmasıyla stratejik bir öneme haizdir. Bu nedenle bölge üzerinde geliştirilecek politikalarda göz ardı edilemeyecek değerdedir. Kıbrıs'ın önemi dolaylı yoldan Doğu Akdeniz'in önemi demektir. Keza bakıldığında Doğu Akdeniz, Dünya ticaretinin Doğusu ile Batısını birbirine bağlayan köprü vazifesini görmektedir. Doğu Akdeniz coğrafyası, mercek altına alındığında görülecektir ki Türkiye ve Suriye üzerinden Mezopotamya ve Yakındoğu'ya, Süveyş Kanalı vasıtasıyla da Arap Yarımadası'na ve Basra Körfezi'ne kadar erişim sağlayabilecek bir derinliğe sahiptir (Yaycı, 2012: 4-5). Bu boyutuyla Doğu Akdeniz'de söz sahibi olmak demek Avrupa, Asya ve Afrika ana kıtalarına yönelik ulaşım, ticaret ve taşıma süreçlerinin denetim altında tutulması demektir. Böylesine stratejik önemdeki bir coğrafyada etkin olmak, uluslararası arenada öne çıkmak isteyen her devletin hayalidir (Öztürk, 2003: 110). Tarihe bakıldığında büyük imparatorlukların veya uygarlıkların her daim hedeflerinin, Akdeniz havzasında hâkimiyet kurmak olduğu bilinmektedir. Nitekim Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük imparatorlukların bölgeye hâkim olma istek ve arzularının olduğuna yukarıda değinilmiştir. Bu durumun altında yatan sebep, büyük devlet olma yolunda ilerlerken stratejik ulaşım, ticaret ve güvenlik noktalarının denetim altında bulundurulması zorunluluğudur. Geçmişte; Mısır, Mezopotamya ve Anadolu gibi verimli topraklara ve İpek ve Baharat yolları gibi dönemin ticari ağlarına olan yakınlığıyla beraber Afrika, Mezopotamya ve Anadolu'ya da bakması nedeniyle stratejik açıdan güvenlik merkezi olması çerçevesinde (Yetkin vd., 2020: 87) günümüzde ise; bu çerçevenin yanında bilhassa XX. Yüzyılın son on yıllık diliminde, stratejik güç dengelerinin değişmesi ve de

küreselleşmenin etkisiyle şekillenen yeni konjonktürle gelişen küresel ölçekteki nüfus artışı, ekonomik büyüme dalgaları ve yaşam standartlarındaki iyileşmeler sonrasında artan enerji ihtiyacı nosyonu çerçevesinde “Doğu Akdeniz’in önemi” tablosu çizilebilmektedir (Öztürk, 2003: 125-127). Bu da XXI. Yüzyılda Doğu Akdeniz’in cazibesinin ve önemin arttığına delalet etmektedir. Artık Doğu Akdeniz dendiğinde, akıllarda, enerji jeopolitiği potansiyeli hayli yüksek olan bir coğrafya canlanmaktadır.

Elimize pergel alıp, sonrasında bu pergeli Doğu Akdeniz’e yerleştirip bir daire çizecek olursak bölgenin kapsam alanını görebiliriz. Bölgenin kapsamı; Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyalarını içermektedir. Bu nedenle de Doğu Akdeniz dendiğinde etkisini sadece kıyıdaş ülkeler üzerinde gösteren coğrafyadır çıkarımı son derece sığ olacaktır. Bölgenin stratejik alanlara olan yakınlığı ve olası etki potansiyeli ister kara hâkimiyeti teorisi temelinde olsun isterse de deniz hâkimiyeti temelinde olsun Asya-Avrupa-Afrika hatta buna Asya-Pasifik de dâhil olmak üzere küresel veya bölgesel bir aktörün, buralardaki etkinliği Doğu Akdeniz Havzası’nda etkin olmaktan geçmektedir.

Bu havzada yaşamlarını idame ettiren toplulukların, bölgelerinde gelişen hegemonya mücadelesine karşı isteksiz olmaları durumunda dahi uluslararası aktörler onlara mücadelenin dışında kalma lüksü vermemektedir. İbn-i Haldun’un “*Coğrafya kaderdir*” tespiti minvalinde, bölge sakinleri küresel güç denklemi sürecine isteksiz de olsa dâhil edilebilmektedirler. Bu da Doğu Akdeniz Havzası’nda verilen mücadelenin nedenli ciddi olduğunu gözler önüne sermektedir. Verilen mücadele kimi zaman Doğu Akdeniz üzerinden ulaşım, enerji kaynağı ve askeri alanlarda kendi lehine rakiplerininse aleyhine olacak şekilde sonuçlar doğurmak, kimi zamansa kendi ülke güvenlik duvarlarını uzak coğrafyalarda kurup potansiyel rakipleri bu alanda karşılayıp baskı altına almak üzerine kurgulanmaktadır (Yaycı, 2020a: 20-21). Çünkü içinde bulunduğumuz yüzyıl enerji yüzyıldır ve uluslararası alanda var olmak isteyen devletler çağın gerekliliklerine ayak uydurma zorunluluğunu taşımaktadır. 2000’li yılların ardından Levant Bölgesi yani Doğu Akdeniz sularında keşfedilen hidrokarbon kaynakları ise çağın gereksinimleri çevresinde küresel ve bölgesel aktörleri bu coğrafyada var olmaya itmektedir. Böylelikle Doğu Akdeniz’in günümüzdeki öneminin XXI. Yüzyılın uluslararası rekabet denkleminin ana fikri olan “enerji” kavramından kaynaklandığının altı çizilmelidir.

1.2. LİBYA İÇ SAVAŞINI HAZIRLAYAN GELİŞMELER

1648 tarihli Vestfalya Antlaşması, uluslararası ilişkiler sisteminin modern biçimini doğurmuştur. Buna göre sistem, “egemenlik” kavramı üzerine inşa edilmekle beraber uluslararası alandaki egemen ve eşit devletlerin birbirileri ile olan münasebetlerini incelemeye odaklanmıştır. Uluslararası ilişkiler disiplini, kendisine çizilen odak noktasının sınırları dâhilinde krizler, güvenlik, dış politika analizi ve bölge çalışmaları gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır (Güneş, 2018: 266-267). Bahsedilen çalışma alanları arasında bulunan kriz alt başlığı her halde XXI. Yüzyılın ilk çeyreği baz alındığında, uluslararası disiplinine en çok mesai yaptıran faktör olmuştur. Belirtilen dönemde, Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyalarında, Batı değerlerinin yansıması olan demokrasi ve insan hakları kavramlarına atıf yaparak kolektif dinamik biçimde hareket eden halk grupları, siyasi ve ekonomik reform taleplerinde bulunmuştur. İlk olarak 2011 yılında reform motivasyonu ile başlayan bu halk hareketlerine, “Arap Baharı” adı verilmiştir. Sürece bu ismin verilmesinin altında yatan sebep bölge halklarının, demokrasi ve insan hakları normları temelinde Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyalarının yeniden dizayn edileceği ideasıdır (Babacan, 2020: 58). Ne var ki gelinen noktada bahsi edilen coğrafyalarda bahardan çok kriz iklimi hâkim olmuştur. Bu kriz ikliminin kendisini en somut şekilde gösterdiği alanlar; Suriye ve Libya toprakları olmuştur. Çalışmamızın kapsamı doğrultusunda Libya toprakları üzerinde yaşanan krize giden süreci ve Libya’yı bu krize götüren nedenleri ele almaya çalışacağız. Bu doğrultuda Libya’nın tarihi perspektiften okumasını yapmak elzemdir.

Libya, ismini bugün “berberi” olarak bildiğimiz bölge yerlilerini geçmişte antik Mısırlıların tanımlamak için kullandığı “lebu” kelimesinden almıştır. Fizan, Trablus ve Sirenayka olmak üzere üç bölgeden oluşan Libya, Kuzey Afrika’nın en ucunda bulunması, Akdeniz Havzasının kıyısında yer alması gibi özellikleri göz önünde bulundurulduğunda jeostratejik ve jeoekonomik açılardan son derece kilit bir ülkedir (Babacan, 2020: 60). Libya’nın stratejik önemi; Akdeniz’i kontrol altında tutması, İtalya ve İspanya ile arasındaki yakın mesafe nedeniyle Avrupa’nın siyasi ve toplumsal yaşamına etkide bulunması ve Afrika’nın hemen hemen her noktasına ulaşabilme imkânı sağlamasından ileri gelmektedir. Afrika’nın kuzey ucunda bulunan Libya; Mısır üzerinden Süveyş Kanalı’na, Sudan aracılığıyla Kızıldeniz’e, Nijer ve Çad hattıyla da Afrika’nın iç kısımlarına erişim imkânını sunan jeostratejik bir üs konumundadır (Alpar, 2020). Libya’yı uluslararası alanda önce çıkaran bir başka stratejik özelliği ülkenin sahip

olduğu zengin petrol kaynakları olmuştur. Bilhassa Avrupa ülkelerinin enerjiye olan mutlak ihtiyacı uluslararası arenanın ana aktörlerinin gözlerini Libya'ya çevirmiştir (Akbaş ve Düzgün, 2012: 66). Libya'nın uhdesinde barındırdığı özelliklerle hem avantaj devşirebilen hem de küresel alandaki güç mücadelesi sürecinde dezavantajlı konuma düşen bir ülke olmuştur.

Libya topraklarına tarihin tozlu penceresinden bakıldığında; Doğu ve Batı yönünde geniş bir alana yayılan bu kadim topraklarda Fenikelilerin, Kartacaların, İskender İmparatorluğu'nun, Romalıların, Bizans İmparatorluğu ve son olarak 1553 yılı itibariyle Osmanlı'nın hâkimiyet kurduğu görülecektir. Osmanlı Devleti, bölgedeki hakimiyetini pekiştirebilmek, bölgede istikrar ve huzur esintileri oluşturabilmek adına "*Dayılık Sistemi*" denilen bir yönetim biçimini benimsemiştir (Caner ve Şengül, 2018: 46). Dayılık Sistemi, Libya gibi aşiret ve kabileler üzerine bina edilmiş, gruplaşmaya gayet müsait toplumsal yapı biçimlerinde yerel aktörler arasından bir yönetici tayini şeklindedir. Bu sisteme göre; yerel aşiretler üzerinde otoritesi bulunmak üzere, yerel, sivil, askeri ve dini liderlerden müteşekkil olan bir meclis, Dayı olarak adlandırılan bir yönetici seçeceklerdir. Dayı, bölgenin en üst düzey yöneticisi sıfatıyla vergi toplama, anlaşmazlıkları çözümüleme ve adaleti tesis etme gibi görevleri yerine getirmekle mükelleftir. Osmanlı'nın Libya'nın toplumsal yapısına paralel benimsediği yönetim formülü bölgeyi uzun süre istikrar ve huzur içinde ileriye taşımıştır. Lakin bölgeye hâkim olan istikrar iklimi, 1911 İtalyan işgali ile sekteye uğramıştır (Babacan, 2020: 60). İtalyanların Libya'yı işgal planları aslında XIX. Yüzyılın son çeyrek diliminde düzenlenen Berlin Konferansı'na kadar gitmektedir. Ancak Osmanlı'nın bölgedeki varlığı İtalyanları geri durmaya itmiş, Osmanlı'nın ekonomik ve askeri alanlarda gerilemesi İtalya tarafından beklenen fırsat olarak yorumlanmış ve oluşan konjonktür İtalya tarafını harekete geçirmiştir. İtalyanların Libya'yı işgalinden yalnızca bir sene sonra patlak veren Balkan Savaşı (1912) Osmanlı'nın Trablusgarp'ta elini zayıflatmıştır. Mevcut şartlar neticesinde Osmanlı 1912 yılında Uşi Antlaşması'nı imzalayarak Libya topraklarından çekilmek zorunda kalmıştır. Böylelikle bu tarihten başlamak suretiyle II. Dünya Savaşı'na değin sürecek olan dönemde Libya'da İtalyan sömürgesi idaresi kurulmuştur. Bu idarenin kuruluşunu takiben İtalyanlar bölgede küçük kabileler halinde örgütlenmiş yerel direniş gruplarıyla mücadele içerisine girmiştir. Libya'da oluşan çatışma ortamı, her daim halkın kafasında Osmanlı dönemine dair bir özlem oluşturmuştur. Çünkü ülkenin kendisini içerisinde bulduğu mevcut durumda en çok aranan kavramlar barış, huzur ve istikrar olmuştur (Baltalı, 2019: 12-13).

1911 tarihinin ardından Libya topraklarında başlayan İtalya işgali II. Dünya Savaşı'na gelindiğinde son bulmuştur. Bunun nedeni İtalyanların, genişleme ideasıyla II. Dünya Savaşı sürecinde İngiliz ve Fransız nüfuz alanlarını ihlal etmesidir. Bahsedilen hadise İngiliz ve Fransızları, İtalya karşıtlığı paydasında buluşturmuş ve İtalya'nın Kuzey Afrika topraklarından atılması gündeme gelmiştir. Oluşan gündem Libya topraklarına bağımsızlık ülküsünün yeşermesi şeklinde olmuştur. Nitekim Libya halkının ülküsü kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Yerel kabilelerin direnişine önderlik eden isimlerden olan Seyyid İdris es-Senusi, İngiliz ve Fransız taraflarıyla mutabık kalıp Bingazi'de Libya'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Takvimler 7 Ekim 1951'i gösterdiğinde İdris es-Senusi liderliğinde anayasa çalışmaları sonlandırılmış ve ardından *Birleşik Libya Krallığı* kurulmuştur (Caner ve Şengül, 2018: 48-49). Ancak hemen belirtmeliyiz ki yeni kurulan devlet uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak dillendirilen modern ulus devlet biçiminde değildir. Yeni kurulan Birleşik Libya Krallığı, Libya'nın geleneksel toplum yapısı olan kabile ve aşiret yapısı üzerine bina edilmiştir. Toplumun çok büyük bir kısmı Araplardan meydana gelmekle beraber farklı etnik ve dini gurupların da var olduğu belirtilmelidir. Libya'nın sahip olduğu bu toplumsal yapısı onu diğer Orta Doğu devletlerinden ayıran en belirgin özelliğidir diyebiliriz (Akbaş ve Düzgün, 2012: 68).

Kurulan yeni Libya devletinin ekonomisine göz attığımızda ise müzmin fakir nitelendirilmesi yapılabilecek bir ülke olduğu görülecektir. Doğal olarak İdris es-Sunisi de dünyadaki en fakir kral unvanıyla küresel kamuoyunda öne çıkmıştır. Libya ekonomik alandaki zorlukları aşabilmek adına ülkesinde İngiltere ve ABD'ye askeri üs temin etmek zorunda kalmıştır. Verilen bu imtiyazlar neticesinde ise İngiltere ve ABD, Libya'ya ekonomik yardımda bulunma garantisini vermiştir (Kızıltoprak, 2020). Ekonomik darboğaz içinde imtiyazlar veren ülke Libya tablosu, takvimler 1959 yılını gösterdiğinde tersine dönmüştür. 1959 yılında Libya topraklarında keşfedilen zengin petrol rezervleri, ülkenin düzlüğe çıkması adına müthiş bir fırsat olmuştur. Nitekim Libya ekonomisi ve toplumu, petrol keşiflerinin ertesinde dönüşüm sürecine girmiştir. Enerji kaynaklarının yankısı sadece ülkenin içinde değil bölgede ve küresel alanda da duyulmuştur. Libya'da henüz işler yeni rayına oturmaya başlarken, Kuzey Afrika bölgesinin karizmatik lideri olan Abdül Nasır'ın yükselen Arap Milliyetçiliği fikri Libya topraklarında da kendisini hissettirmiştir. Mısır lideri Abdül Nasır, Kral İdris'i Batı ile yakın ilişkileri ve ülkesinde emperyal güçlere üs vermesi gibi nedenlerden dolayı suçlamıştır. Mısır liderine göre; Libya topraklarındaki üsler, Arap halklarına karşı kullanılmakta hatta Batı'nın İsrail'e yardım etmesinde bir paravan rolü oynamaktadır. Zaten Libya'daki petrol rezervlerinin

toplum tabanına eşit bir şekilde dağılmaması ve 1952 yılındaki parlamento seçimlerinde yaşanan hile krizi hadiselerinin üzerine sivil alanda baş gösteren hareketlenmelere bir de Kral İdris'e yöneltilen bu ithamlar askeriyenin de mevcut rejime karşı muhalif tutum sergilemesine neden olmuştur (Ceviz, 2011: 88). Libya her geçen gün Batı'ya daha da bağımlı hale gelen bir ülke performansı çizmiştir. Libya'daki askeri kanat içerisinde güncel gelişmelerden rahatsız olan genç subaylar, 1963 yılında "*Hür Subaylar Hareketi*" adlı bir oluşum kurmuştur. Muhammer Kaddafi'nin önderliğini yaptığı bu hareket, ülkenin geri kalmışlığını ve zayıflığını mevcut krallık rejiminden kaynaklandığı motivasyonu ile hareket etmiştir. Hareketin lideri olan Kaddafi, her daim kendisine Mısır lideri Abdül Nasır'ı idol olarak almış ve ülkesinde Mısır'dakine benzer bir devrimin gerekliliğine inanmıştır. Kuruluşunun ardından darbe için Hür Subaylar Hareketi'nin yeter güce ulaşılması beklenmiştir. 1 Eylül 1969 yılına gelindiğinde ise Devrim Komuta Konseyi yönetiminde Libya'nın siyasi tarihinin kırılma anlarından birisi gerçekleşmiş ve "*Kudüs Operasyonu*" adıyla ülkede kansız, hızlı ve kolay bir şekilde askeri darbe gerçekleştirilmiştir (Çıldır, 2016: 56-57). Literatürde bu devrim, 1 Eylül Devrimi veya Beyaz devrim olarak da adlandırılmıştır. Yaşanan devrimin ardından devrim sözcüsü Kaddafi, Libya'daki monarşi rejiminin kaldırıldığını ve yerine "*Libya Büyük Sosyalist Arap Cumhuriyeti*"nin kurulduğu duyurmuştur. Yine aynı açıklamada 1 Eylül Darbesinin ideolojisi; özgürlük, birlik ve sosyalizm olarak ilan edilmiştir.

Libya'daki devrim sonrasında iktidar, tamamen Kaddafi'nin eline geçmiştir. Kaddafi yönetimi iktidarı eline alır almaz ilk olarak ülkenin başkentini Bingazi'den Trablus'a taşımış ve ülke toprakları üzerindeki yabancılara ait toprakları kamulaştırmıştır. Kaddafi'nin sonraki işi ise önceki rejime ait yetkililerle hesaplaşmak olmuştur. Senusi Hanedanlığı ve önceki rejimde üst düzey yöneticilik görevi ifa edenler ya sınır dışı edilmiş ya da yargılanıp hapse mahkûm edilmiştir. Eski rejim ile yapılan yüzleşmenin sonrasında Kaddafi, devrimin çıkış noktası olan ülkenin geri kalmış ve zayıf durumunu tamir edebilmek adına reform çalışmaları için kolları sıvamıştır (Caner ve Şengül, 2018: 52). Sosyal ve ekonomik yaşam alanına yönelik yapılacak reformlarla, Kaddafi, 1 Eylül Darbesi'nin de meşruiyetini sağlama gayreti içerisinde olmuştur. Bu doğrultuda çıkarılan bir dizi reformlarla; sağlık koşulları ve eğitim şartları iyileştirilmiş, asgari ücret yükselmiş, ihtiyaç sahiplerine faizsiz kredi imkânı ve ev yapanlara devlet tarafından maddi yardım sağlanmıştır. Yeni rejimle beraber yürürlüğe giren reformlar çerçevesinde toplumsal refahta artış ve iyileşmeler gözlemlenmiştir (Baltalı, 2019:16-17). Bu durum rakamlar üzerinden izah edilirse; 1970 yılında 3,8 milyar dolar olan Libya milli geliri

1974 yılına gelindiğinde 13,7 milyar dolara kadar yükselmiştir. Öte yandan çok kısa bir sürede kişi başı milli gelir 11 bin dolara seviyesine ulaşmıştır (Caner ve Şengül, 2018: 52).

1970’li yıllara gelindiğinde Libya içerde az çok dengeleri oturtabildiğinden uluslararası alanda daha fazla boy göstermeye başlamıştır. Soğuk Savaş dönemine rastlayan bu yıllarda Libya, Kaddafi’nin düşün dünyasını ürünü olan *Yeşil Kitap* adlı üçüncü dünyacı bir perspektifte uluslararası okuma yapan paradigma üzerinden dış politikasını geliştirmiştir. Kaddafi’nin ideoloji penceresinin yansıması olan Yeşil Kitap, iki kutuplu dünya sisteminin mimarlarına karşı uluslararası arenanın geri kalan ülkelerini birleşmeye davet ediyordu. Bir araya gelecek olan ülkeler için “Kütlelerin Devleti” ibaresini kullanan Kaddafi, bu ülkelere uluslararası alanda sosyal adaleti sağlama ve sınıflar arası farklılıkları ortadan kaldırma ve yine toplumların barış içinde yaşamaları adına bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerine saygılı olma misyonlarını yüklemiştir (Ceviz, 2011: 89). Bu teori Libya’nın liderinin idealist zemindeki dış politika ilkelerini hatta hayalini ortaya koyan bir teori olarak değerlendirilmelidir. Libya’nın pratikte yürütülen dış politikasına gelindiğinde ise Batı karşıtı ve bölgesel alan dâhilinde nüfuzunu genişletme çabalarının olduğu görülecektir. 1970’lerin başlarında ülke içinde faaliyette olan Batı ülkelerine ait üsler ve bankalar kapatılmış ve ülke petrolü millileştirilmiştir. Ardından “İslami Davet Cemiyeti” kurularak hem Afrika kıtasında misyonerlik faaliyeti gösteren Hristiyan gruplara karşı politikalar geliştirilmiş hem de Afrika’nın fakir ülkeleri üzerinde nüfuz arttırmaya yönelik girişimlerde bulunulmuş ve görece başarıya ulaşılmıştır. Kaddafi yönetiminin aynı dönemlerde Arap milliyetçiliği ve İslam söylemleri temelinde Mısır, Tunus, Suriye ve diğer mağrip ülkelerle siyasi entegrasyon temelinde yoğun diplomasi trafiği yürüttüğünün de altı çizilmelidir. Ancak Libya’nın yoğun diplomasi trafiği herhangi bir sonuç vermemiştir (Babacan, 2020: 61). Siyasi entegrasyon denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Kaddafi tüm ilgi ve mesaisini iç politikaya yani kendi otoritesini sağlamlaştırmaya adanmıştır. Libya’nın bu iç dönüşü ekonomik alanda pozitif sonuçlar doğururken siyasi alanda ise insan hak ve özgürlükleri adına olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Kaddafi’nin otoritesini sağlamlaştırma adına izlediği ve dozunun her geçen gün biraz daha arttığı sert politikalar silsilesi nihayetinde bugün ki Libya tablosunu oluşturmuştur. Kaddafi’nin 1 Eylül Devrimi’ni gerçekleştirirken krallık rejimiyle oluşan kabileciliği, ülke içerisinde yoğun olarak rastlanan nepotizmi ve toplumsal alandaki sosyal adaletsizliği bitireceği taahhüdünde bulunmuştur. Lakin geçen zaman içerisinde

görülmüştür ki Kaddafi otoritesini güçlendirmek adına, eleştiriler yönelttiği nepotizmi ve kabilecilik sistemini kendi iktidarlığında kullanmıştır. Devlet bürokrasisinden askeriye kadar devletin tüm önemli kademelerindeki kontenjanlar Kaddafi'nin mensup olduğu kabilenin üyelerince doldurulmuştur (Güneş, 2018: 275). Ülke içerisinde, istibdat rejimi niteliğindeki uygulamaların sayısındaki artış 2011 yılında Tunus'ta özgürlük, demokrasi, bireysel ve toplumsal haklar gibi söylemler üzerinden şekillenen halk hareketlerinin, Libya coğrafyasına da sıçramasına neden olmuştur. Libya'da insan hakları savunucusu olarak bilinen ve tutuklu olan Fethi Terbil'in hürriyetine kavuşması adına toplumsal alanda başlayan halk hareketleri, takvimler 17 Şubat'ı gösterdiğinde “*Öfke Günü*” adlı eylemlerle ülke içerisindeki kaos doruk noktasına ulaşmıştır. Bu kaos, Libya'da iç savaşın yaşanmasına neden olan esas husustur. Ancak Libya İç Savaşı'nın arkasında yatan sebepler için iç konjonktür ve dış konjonktür üzerinden yapılacak analizlerle ortaya kendi içerisinde daha tutarlı bir takım tahmin veya yorumlamalarda bulunulabilir.

İç savaş durumunun bir ülkede baş göstermesi için gerekli verilerin ne olduğu sorusuna yönelik; bir ülkenin mevcut sınırları içerisinde ekonomik tablonun zayıf olması, merkezi otoritenin güçsüz olması, özgürlük talepleri, nüfus fazlalığı ve akademik çevrelerde üzerinde tam manasıyla mutabık kalınmasa dahi etnik farklılık unsuru cevabı verilebilir. İç savaş için gerekli olan verileri Libya İç Savaşı özelinde süzgeçten geçirdiğimizde Libya'nın mevcut pozisyonda olmasının ardındaki sebep kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Tarihteki iç savaşlar incelendiğinde iç savaş için gerekli olan unsurlar arasından ekonomik zayıflık veya yetersizliğin öne çıktığı görülmektedir. Özellikle Afrika coğrafyası üzerinde test edildiğinde ekonomi ile iç savaş arasında sıkı sıkıya bir bağ olduğu görülmektedir. Araştırmalar göstermektedir ki Afrika kıtasındaki gayri safi milli hasılda %5 oranındaki bir düşüş iç savaş yaşanma olasılığını %10 oranında arttırmaktadır. Ancak bu hipotezi Libya İç Savaşı üzerinde test ettiğimizde hipotezin sonuç vermediği görülecektir. Çünkü Libya toprakları üzerinde yaşanan iç savaş hadisesi ekonomik bağlamdan ziyade özgürlük talepleri kapsamında yer alan demokrasi ve insan hakları gibi talepler temelinde ortaya çıkmıştır (Güler, 2015: 50-62). Nitekim Kaddafi, Libya'da monarşiyi yıkıp yeni rejime geçilen süreçte halka refah, birlik ve özgürlük gibi vaatlerde bulunmuş ancak geline süreçte verilen vaatlerin tam eksine bir reel durum söz konusu olmuştur. Kaddafi kendi otoritesi adına eleştirilerini yaptığı nepotizm ve kabilecilik unsurlarına başvurmak zorunda kalmıştır (Güneş, 2018: 274). Bu unsurlardan özellikle kabilecilik Libya'da yaşanan iç savaşın büyümesini veya önünün alınamamasının arkasında yatan sebeptir. Nasıl ki özgürlük talepleri Libya'da iç savaşın

doğuran unsur olmuşsa kabilecilik faktörü de iç savaşın büyümesini ve bugün halen durdurulamamasının ana müsebbibidir. Aşiretlerin ve kabilelerin devlet kademelerinde kamusalallaştığı ve bu aktörlerin güçlerine göre kamusal kurumları paylaştığı bir düzenin üzerine bina edilen devlet yapısı modeli ne kadar güçlü olabilir ki? Barış dönemi şartlarında içerisinde pek de göze batmayan bahsi edilen devlet yapısı kriz anlarında tıpkı su almaya başlayan bir gemi gibi dibe doğru seyir izlemeye başlar. Libya’da da durum aynen bu şekilde gelişmiştir. Yukarıda iç savaşa neden olan şartlar içerisinde sayılan merkezi otoritenin güçsüz olması durumunda iç savaş ihtimalinin gündeme geleceği hipotezi Libya topraklarında doğrulanabilir (Güler, 2015: 63). Nitekim iç savaşın başlamasını takip eden süreçte devlet kademelerindeki aşiretler ve kabileler çıkar çatışmasına girişmiştir. Bu da iç savaş sürecinin bir türlü önünün alınamaması sonucunu doğurmuştur. Kaddafi’nin ölümüyle oluşan otorite boşluğu, aşiret ve kabilelerin çıkar çatışmaları nedeniyle bir türlü doldurulamaması Libya’yı küresel ve bölgesel aktörlerin rahatça top koşturduğu bir alana dönüştürmüştür.

Libya’yı uluslararası arenadaki aktörlere çıkar alanı olarak sunan nedenlere dış konjonktür penceresinden bakıldığında Libya’da iç karışıklık başlar başlamaz uluslararası camianın verdiği tepkileri takip etmek yeterli olacaktır. Örneğin ABD önderliğinde olmak üzere Batılı ülkeler, Arap Baharı süreci başladığında çoğu ülkedeki hareketlenmelere karşı sessizliğini korumuştur. Ancak protestolar Libya coğrafyasının sınırları içerisine girdiği anda Batı, sürece aktif bir şekilde dâhil olmuştur. Kaddafi’nin içerisine düştüğü bu zor durum, ABD ve diğer Batı ülkelerce düşman olarak kodlanan rejimin, saf dışı bırakılması adına beklenen fırsatın geldiğinin habercisi olmuştur. Libya Kaddafi döneminde izlemiş olduğu Batı karşıtı ve zaman zaman terör eylemlerine destek veren dış politikasıyla Batı tarafından “Başıbozuk Devlet” sınıflandırması içerisine dâhil edilmiştir. Kaddafi rejiminin fişinin çekilmesi adına uluslararası meşruluğa sahip kurumlar olan Birleşmiş Milletler (BM) ve NATO devreye sokulmuştur. Böylece Kaddafi rejimi de Saddam rejimiyle aynı sonu paylaşmıştır (Caner ve Şengül, 2018: 64). Bu çıkarım topyekûn Batı ülkeleri çerçevesinde yapılan bir analizdir. Libya’daki mevcut tablonun nedenlerini sadece ABD’nin çıkar ve hegemonyası özelinde açıklayan çalışmalar da yok değildir. Bu çalışmaların çıkış noktası Soğuk Savaş sonrasında ABD’nin tek hegemon güç olmasından mütevellit ortaya attığı “*Yeni Dünya Düzeni (New World Order)*” kavramı olmuştur. Buna göre Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgelerinin sahip olduğu enerji kaynakları, İsrail faktörü ve bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik önemleri göz önünde bulundurulduğunda XXI. Yüzyıl ABD çıkarlarının bu coğrafyalarda

yattığı sonucuna varılmıştır. ABD'nin bahsedilen bölgeler üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek adına stratejik planlarını sistemli bir teori haline getirmiş ve 2004 yılında bu teoriyi “*Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)*” adıyla açıklamıştır. Bu proje kapsamında ABD, Orta Doğu coğrafyasını demokrasi ve serbest piyasa gibi değerler üzerinden bir dönüşüm sürecine tabi tutma gayreti göstermiştir (Babacan, 2020: 56). Böylelikle hem Orta Doğu kendi değer kalıplarının içerisine dâhil olacak hem de kendi çıkar çarkının dişlilerinden biri olmasına direnç gösteremeyecektir. Bu sürecin pratikte işlerliği, halk tabanının, kendi özgürlükleri adına otoriter rejimleri yıkım eylemleri süsü üzerinden gerçekleşmiştir. Batı dünyası, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki bu süreci olumlu yapmak adına halk eylemlerine “*Arap Baharı*” ismini uygun görmüştür. ABD eksenli perspektiften bakıldığında Arap Baharı, ABD merkezli dünya tasavvuruna giderken uygulanması gereken bir dönüşüm projesidir diyebiliriz. Libya İç Savaşı da bu dönüşüm projesinin sacayaklarından birini teşkil etmektedir çıkarımı yapmak mümkündür.

Libya'daki kaos ortamını aydınlatmak adına yapılan iç ve dış konjonktür okumaları dışında akademik çevrelerde sürecin doğal bir süreç olduğu ve Huntington'un “*Üçüncü Dalga*” tezinin sahaya bir yansıması olduğu yönünde değerlendirmeler de mevcuttur. Buna göre Libya'daki hadise Arap halkın demokrasi talepleri doğrultusunda dönüşüm sürecini kendi iradesi ile oluşturmuş, böylece demokrasinin üçüncü dünya ülkelerine yayılma evresi start almıştır. Libya'nın içerisinde bulunduğu istikrarsızlık ve kaos ikliminin nedeni her neyse bugün bakıldığında hala çözülemediği aşikardır. Her ne kadar Kaddafi rejiminin devrilmesi başarılı ve de muhalif gruplar *Ulusal Geçiş Konseyi* çatısı altında birleşmiş olsa dahi ülkede istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Bunun nedeni ise Arap Baharı'nın diğer uğrak noktalarından farklı olarak Libya'da Kaddafi rejimi sadece eşittir iktidar değil aynı zamanda Kaddafi rejimi eşittir devlet formülünün geçerliliğidir denebilir. Kaddafi'nin çökmesi devlet mekanizmasının da çökmesine neden olmuştur. Ülkede etkin bir şekilde kabilecilik olduğu da göz önünde bulundurulduğunda Libya'da çözümün hala neden bulunamadığı anlaşılacaktır (Karakaya ve Çelik, 2021: 181). Sürecin başından beri bölgedeki gelişmeleri ellerini ovuşturarak takip eden bölge dışı aktörler ise BM ve NATO gibi uluslararası meşru kuruluşları paravan olarak kullanıp bölgedeki tansiyonu tırmandırma politikası izlemiştir. Özellikle Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji kaynaklarıyla birlikte bölgenin jeopolitik ve jeostratejik temelde artan önemi bölge dışı aktörleri burada boy göstermeye mecbur etmiştir. Hülasa demokrasi, özgürlük ve insan hakları çerçevesinde 2011 yılında başlayan Libya'daki toplum hareketleri zaman içerisinde amacını aşmış ve küresel ve bölgesel güçlerin etkileriyle

ciddi bir iç savaşa evrilmiştir. Demokratik yönde değişim ve reform beklentilerinin olduğu Libya, bugün itibariyle küresel ve bölgesel güçlerin menfaatleri uğruna rahatça at koşturdukları bir sahaya dönüşmüştür.

1.2.1. Libya İç Savaşının Bölgesel Aktörleri

Doğu Akdeniz'in kenarına konmuş, tarihinde birçok siyasi ve askeri çalkantılara şahitlik etmiş Libya toprakları, karşılaştığı sorunlar ve krizlerin sonunda her daim istikrar sağlayabilmenin bir yolunu bulabilmiştir. Ancak 2011 yılında başlayan ve XXI. yüzyılın en büyük siyasi ve toplumsal hadisesi olarak addedilen sürecin sonunda Libya toprakları bir türlü istikrarı sağlayamamıştır. Bahsi edilen süreçle birlikte Tunus'ta 23 yıllık Zeynel Abidin Bin Ali diktatoryası, Mısır'da 30 yıldır iktidarı elinde bulunduran Hüsnü Mübarek yine Yemen'de 22 yıllık Ali Abdullah Salih ve Libya'da 1969 Darbesiyle rejimi ele geçiren Kaddafi'nin 42 yıllık yönetim süreci sonlanmıştır. Libya'da Kaddafi rejiminin devrilmesi diğer ülkelerde olduğu gibi sadece iktidarın değişimi anlamına gelmemektedir. Kaddafi'nin devrilmesi bizzat devlet mekanizmasının çökmesi mealinde okunmalıdır. Zaten Kaddafi'nin öldürülmesi sonrasında devlet kademelerinde aksamalar meydana gelmiş ve bu doğrultuda ciddi bir merkezi otorite zaafı hâsıl olmuştur (Karakaya ve Çelik, 2021: 176). Ortaya çıkan bu güç boşluğu da yerel aktörler tarafından "ben" merkezli doldurulmaya çalışılmış ve nihayetinde mevcut Libya fotoğrafı oluşmuştur.

2021 Libya'sına hâkim olan konjonktürü anlayabilmek ve sürecin gelişimini ortaya koyabilmek adına kaseti başa sarıp Kaddafi rejiminin yıkıldığı tarihe dönmekte fayda vardır. 2011 yılında başlayan protesto sürecinde rejim ve muhalifler arasındaki çatışmaların dozajı, bölge üzerinde çıkar ve emelleri bulunan ülkeleri bölgeye dâhil olması adına bir fırsat penceresi aralamıştır. Böylece küresel ve bölgesel güçler, Libya oyununa ilk olarak halkı rejime karşı silahlandırılması veya BM çatısı altında bölgeye operasyon düzenleyerek katılmışlardır (Polat, 2015: 1-2). Ne var ki muhaliflere ülke dışından sağlanan silah yardımları bugünkü Libya manzarasının belki de en büyük nedenlerinden biri olmuştur. Oysaki 17 Şubat'ta başlayan muhalif hareketlerin sistematik bir yapıda işlemesi, Kaddafi'nin devrilmesi sonrası muhaliflerin istek ve taleplerinin tek bir platform üzerinden dillendirilmesi ve hem yerel hem de küresel kamuoyunda muhalifleri temsil kurumu olarak kurulan *Ulusal Geçiş Konseyi (UGK)* Libya'da demokratik ve barışçıl yollarla yeni bir statüko kurma yol haritasını muhaliflerin önüne sermiştir (Bölme vd., 2011: 22). Belirlenen hedeflere paralel Libya'da 2012 yılında seçim

yapılması kararı alınmış ve seçim gününe değin ülkeyi UGK yönetimi tarafından idame ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Görece rahat geçirileceği öngörülen süreçte UGK'yi en çok Kaddafi'ye karşı mücadele verilen dönemde ellerine modern nitelikte silah geçen çok parçalı muhalif gruplar zorlamıştır. UGK, eski rejime karşı bu silahlı muhalifleri etkin kılmak adına stratejik plan çizen bir kurumken muhalif hareketlerin başarıya ulaşması sonrası aynı silahlı muhaliflerin, ülkenin yeniden inşa edilecek güvenlik sistemin içerisine entegre etme çabası gösteren bir kuruma dönüşmüştür. Ancak gerek UGK'nin entegre sürecini stratejik yöntem ve şeffaflıktan yoksun bir şekilde yürütmesi gerekse silahlı muhaliflerin her birinin aklındaki yeni Libya tasavvurunun farklı olması Libya'yı çok aktörlü bir savaş alanına çevirmiştir (Polat, 2015: 2-3). Özellikle 2014 yılından itibaren şiddetlenen savaşın küresel ve bölgesel oyuncularını ortaya çıkarmıştır. İkiye ayrılan oyunculardan bölgesel oyuncular tarafına baktığımızda; Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suudi Arabistan, Mısır, Katar ve Türkiye'nin öne çıktığı görülecektir.

Bölgesel aktörlerin bölgedeki politikalarına geçmeden Libya'nın reel politik iklimini koklamak, bölgedeki dengeleri ve aktörlerin davranış biçimlerini analiz edilebilmesi noktasında elzemdir. Şu an için Libya'ya bakıldığında iki önemli yerel aktörün öne çıktığı görülecektir. Bu iki aktör Halife Hafter ve Fayiz es-Serrac'dan başkası değildir. Aynı zamanda bu iki aktör Libya'nın siyasi anlamdaki bölünmüşlüğüne de temsilcileridir. Siyasi zemindeki bu ayrım, Tobruk Hükümeti ve Trablus Hükümeti üzerinden somutlaşmaktadır. Tobruk Hükümetinin temsilcisi olan Halife Hafter, 2014 yılından sonra sahada güç devşirmeye başlamış ve ülkenin çoğunluğunu ele geçirmiştir. Ülkenin bir anda en önemli figürü haline gelen Hafter'in profili incelendiğinde Kaddafi'nin eski komutanlarından biri olduğu ve Çad ile gerçekleşen savaşta esir düşüp ardından esir takasıyla serbest kalıp ardından da ABD'ye gidip ABD vatandaşı olduğu sonrasında Libya İç Savaşı'nın patlak verdiği dönemde ülke sınırları dâhilinde olmamasına rağmen devrimi sahiplenen askeri bir figürle karşılaşılmaktadır (Aslan, 2021: 4). Hafter'in başat bir güç olarak sivrilmesine baktığımızda ise UGK'nin ve seçimlerle oluşan UGK'nin devamı niteliğindeki Milli Genel Kongre'nin (MGK) başarısızlıkları göze çarpacaktır. UGK'nin silahlı muhalif ve milisleri meşru kurumlar üzerinden devletle entegre etme stratejisinin sonuç vermemesinin ardından oluşan siyasal belirsizlik ve rant iklimi ülkenin düze çıkmasının önüne set çekmiştir. UGK'nin devamı olarak yapılan seçimlerle oluşan ve beklentilerin yüksek olduğu MGK'nin de *Siyasi ve İdari İzolasyon Yasası* ve devlet kademelerinin yönetiminde şariat hükümlerinin geçerliliğini ön gören yasal düzenleme nedeniyle temelinde ikiye ayrılması neticesinde MGK'den istenilen verim alınamamıştır.

Bu gelişmelere paralel ülkenin özellikle petrol kaynaklarını barındıran bölgelerinde Ensar üş-Şeria ve DAES gibi radikal terör örgütleri varlıklarını arttırmıştır. Radikal terör unsuru Libya'nın tek geçim kaynağı olan petrol arzını da olumsuz yönde etkilemiştir. Ülke geneline hâkim olan belirsizlik ve güvenlik endişeleri ülkenin 1,4 milyon varil olan petrol arzını aynı dönemin son aylarında 0,3 milyon varile kadar indirmiştir (Demir, 2020: 47-53).

Ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuz konjonktürü fırsat olarak algılayan Halife Hafter, 4 Şubat 2014'te el-Arabiya kanalı üzerinden MGK'nin başarısızlıklarının altını çizip, Libya'nın bu kurama ihtiyacının olmadığını belirtmiş ve ülke yönetiminin Libya Askeri Geçiş Konseyi'nce ele alındığını duyurmuştur. Hafter, radikal İslam'a ve teröre karşı olduğu yönünde bir imaj çizmiş ve böylece hem ulusal hem de uluslararası alanda kendisine meşruiyet kazandırma taktiği izlemiştir. Ulusal ve uluslararası alana verdiği mesaj ve ABD vatandaşı olması gibi hususlar nazarında Hafter dünya kamuoyunda olumlanan bir aktör konumuna gelivermiştir. İlk olarak *Onur Operasyonu* ile hedefini radikal İslam'ın merkezi olan Libya'nın Doğu'su olarak belirleyen Halife Hafter, gün geçtikçe gücünü arttırmış ve bu gücün verdiği özgüvenle MGK'ni tanımadığını ilan etmiştir. Bu doğrultuda MGK yerine Hafter etkisi ve kontrolündeki Temsilciler Meclisi kurulmuştur. Oluşan bu meclis Tobruk Hükümeti adında kendi hükümetini düzenlemiştir. Ancak bu hükümete ister Libya yüksek mahkemesi nezdinde bakalım ister BM nezdinde bakalım karşımızda gayrimeşru bir hükümet görmekteyiz. Şöyle ki ilk olarak Hafter'in küresel aktörlerin emellerine uygun politika ve söylemleri BM'in karar mekanizmalarından Libya'nın meşru savunucusunun Tobruk Hükümeti ve Hafter'in olduğu yönünde olmuştur. Ancak Libya Anayasa Mahkemesi'nin aldığı karar bu durumun tam tersi hükmünde olmuştur. Yüksek mahkeme, Libya'nın meşru yönetiminin Trablus Hükümeti olduğuna hükmetmiştir. BM, ulusal yüksek mahkeme kararı ve aynı dönemde Trablus Hükümeti'nin stratejik noktalardan olan Trablus havalimanını ele geçirmesiyle kararında değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır (Karakaya ve Çelik, 2021: 184). Böylelikle Libya'nın meşru temsilcisi belirlenmiştir; Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH).

Libya'da darbeci Hafter karşısına pozisyonlanan Fayiz es-Serrac ise BM'in arabuluculuk girişimiyle MGK ile Tobruk Hükümeti'nin 2015 yılında ilk önce Cenevre'de ardından Fas'ta olmak üzere yürüttüğü barış müzakerelerin ardından 2016 yılında kurulan UMH'nin başkanıdır. UMH, Fas'ta düzenlenen barış müzakerelerinin ardından ortaya çıkan "*Libya Siyasi Antlaşması*"nın (LSA) işlerlik kazanabilmesi adına

kurulması kararlaştırılmış ve uluslararası meşruiyeti olan bir hükümettir. Böylelikle LSA temelinden sahaya bakıldığında tek bir meşru aktör karşımıza çıkacaktır o da UMH'dir. Ancak temel dinamiği uluslararası çıkar ve güvenlik olan küresel siyaset gerçeği denen bir olgunun olduğu da akıllardan çıkarılmamalıdır. Çünkü barış müzakerelerinden bu yana gelişen konjonktürde gerek LSA müzakerelerinde aktif rol üstlenen BM olsun gerekse bölgesel veya bölge dışı devletler olsun darbeci Hafter'i diplomatik bir muhatap olarak addetmiştir. Böylece Libya'da *de facto* olarak iki aktör, iki meclis, iki hükümet ortaya çıkmıştır (Kekilli, 2019a: 10-12). Bununla beraber bölgede faaliyet yürütecek ülkeler zorunlu olarak stratejilerini bu iki aktörden birinin üzerine inşa etmişlerdir. Bu minvalde bölgede aktif olan ülkelerden BAE, Suudi Arabistan ve Mısır darbeci Hafter tarafına destek verirken, Türkiye ve Katar ise uluslararası meşru hükümet olan UMH'ne destek vermiştir.

Yaklaşık 10 yıldır çatışma ve istikrarsızlığın merkezi olan Libya, aynı zamanda mevcut yapısıyla vekâlet savaşları için aranan en uygun zemini bölge ve bölge dışı aktörlere sunmaktadır. Libya'daki iç dinamikler bir kenara bırakıldığında sahadaki çatışmaların varlığını iki faktör üzerinden açıklayabiliriz. Bunlardan ilki ve en belirgin olanı; Doğu Akdeniz'deki enerji jeopolitiği içerisinde Libya'nın yadsınamaz konumudur. Zaten Libya ve çevre ülkelerdeki iç çalkantıların Akdeniz Havzası'ndaki enerji temelli rekabetin somutlaşmasıyla aynı döneme denk düşmesi sadece tesadüf kavramı çerçevesinde açıklanıp geçirilemez. Çatışmalara neden olan ikinci hususu; Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyalarında yükselen demokrasi naralarının önüne set çekmek isteyen BAE ve Suudi Arabistan'ın bölgedeki faaliyetleri oluşturmaktadır (Aslan, 2020: 1). Otoriter rejimlere bir meydan okuma olarak değerlendirilebilecek Arap Baharı sürecinin Orta Doğu bölgesindeki iktidar yapılarına yönelttiği tehdit nedeniyle BAE ve Suudi Arabistan, sürecin etkin olduğu her ülkede açık veya kapalı şekilde bulunma zorunluluğu hissetmiştir. Bahsedilen her iki konjonktürel gelişme de bölge güçlerinin Libya'daki nüfuz çabalarını ateşleyicisi olmuş ve *de facto* olarak iki yerel güçten birinin tercihi gündeme gelmiştir. Bu da Libya'yı iki kutuplu bir sahneye dönüştürmüştür.

Libya'nın UMH ve Tobruk Hükümeti üzerinden şekillenen iki kutuplu mevcut politişinin her iki tarafına da göz attığımızda sahanın dengeleri ve yabancı güçlerin emelleri ortaya çıkacaktır. Öncelikle gayrimeşru taraf olan Tobruk Hükümeti safına baktığımızda bizleri Mısır, BAE ve Suudi Arabistan karşılamaktadır. Bu ülkelerden BAE ve Suudi Arabistan aynı tehdit algısı çerçevesinde bölgede bulunurken Mısır biraz daha farklı sebeplerle Libya'da bulunmaktadır. Mısır'ı Libya üzerine politika geliştirmeye iten

sebepler incelendiğinde güvenlik kaygısının öne çıktığı görülecektir. Çünkü Libya'nın Arap Baharı'yla birlikte içerisine girdiği istikrarsızlık iklimi, sadece kendini değil aynı zamanda 1150 kilometre sınırdaşı olduğu Mısır'ı da tehdit etmiştir. Yaşanan gelişmelerle terör, kaçakçılık ve sınır hattının güvenliği iki ülke arasındaki temel tartışma konularını oluşturmuştur (Karakaya ve Çelik, 2021: 187).

Mısır'ın Libya'daki varlığının bir diğer nedenini de ekonomik gerekçeler oluşturmuştur. Arap Baharı öncesinde Libya'da yaklaşık 1,5 milyon Mısırlı işçi varlık göstermekteydi. Bu durum Mısır'a her yıl yaklaşık 33 milyon dolarlık bir döviz girdisi şeklinde yansımaktaydı. Ne var ki Libya'da meydana gelen çatışmalar Mısırlı işçileri evlerine dönmek zorunda bırakmış böylece Mısır ciddi döviz kaybına uğramıştır. Yine ticari partnerlik yapan iki ülke arasındaki ticaret hacmi iç savaş sonrasında %75 oranında daralma yaşamıştır. Buna ek olarak Orta Doğu'nun genele hâkim olan belirsizlik durumunun özellikle 2017 itibarıyla Mısır ekonomisini ciddi oranda baskı altına alması Mısır'ı Libya'da var olmaya itmektedir (Demir, 2020: 85-86). Mısır'ın güvenlik ve ekonomik gerekçelerle Libya'ya müdahalede bulunduğu anlaşılmıştır. Ancak neden Mısır UMH tarafında değil de Tobruk Hükümeti tarafında pozisyonlanmıştır? Bu sorunun cevabı ideolojik çerçevede verilebilir. Mısır'ın "terörle mücadele" parolası üzerinden belirlediği Kuzey Afrika politikasının işlevsellik kazandığı Libya'da Ensar üş-Şeria ve DAESH düşman olarak kodlanmıştır. Buna paralel Tobruk Parlamentosu Başkanı Danışmanı İsa Abdülmecid'in verdiği bir demeçte Mısır, Libya ve Tunus'ta etkili olan Müslüman Kardeşler hareketinin radikal terör grupları El Kaide ve DAESH ile bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür. Bu çerçevede Mısır'ın mevcut lideri Abdulfettah Sisi'nin, Müslüman kardeşlere karşı gerçekleştirdiği darbeye iktidara geldiği düşünüldüğünde Mısır'ın neden darbeci Hafter ve onun destekçisi Tobruk Hükümeti tarafında yer aldığı anlaşılacaktır (Kekilli, 2015). Abdulfettah Sisi ve darbeci Halife Hafter Libya konjonktürünü aynı ideolojik pencereden ve ortak düşman tanımını çerçevesinde okumaktadır.

Tobruk Hükümeti ve Hafter'i destekleyen diğer bölgesel aktörler olarak BAE ve S. Arabistan görülmektedir. İki ülkenin Arap Baharı sürecinin başından beri birbirleriyle örtüşen dış politika seyri BAE ve S. Arabistan'ın birlikte ele alınmasını daha mantıklı kılmaktadır. Nitekim 2010'dan bu yana gerek uluslararası alanda gerekse bölgesel çapta BAE-S. Arabistan ekseninin olduğu bir gerçektir. İki ülke de bölgedeki demokratik halk hareketlerinin kıvılcımlarının görüldüğü 2011 yılından bu yana, halk taleplerine kulaklarını tıkayıp, demokrasi dışı yollarla iktidara gelen veya gelmeye çalışan aktörleri

desteklemişlerdir (Okuduci, 2020). BAE ve S. Arabistan arasındaki koordinasyon 2015 yılında Veliht Prens Muhammed Bin Zayid ve Veliht Prens Muhammed Bin Selman'ın yakın ikili ilişkileri sonrası daha da derinleşmiş ve gelişmiştir. Bu ilişki, Orta Doğu coğrafyasındaki geleneksel otoriter ve despot rejimler üzerine kurulu statükonun korunmasını amaçlayan dış politik vizyon bağlamında sağlamlaşmıştır. Petrol zengini bu iki ülke paydaşı oldukları dış politik vizyonun pratiğe dökülmesi adına yayılmacı ve irredentist nitelikte bölgesel siyaset izlemiştir. Bu bölgesel siyasetin uygulandığı sahalardan biri de iç savaş çıkmazına giren Libya olmuştur. BAE ve S. Arabistan'ın zihin dünyası ve bölgeyi okuma adına başvurduğu kriterler göz önünde tutulduğunda Libya'da hangi tarafta yer alacaklarını tahmin etmek çok da zor olmasa gerek. Bahsedilen ülkeler gayrimeşru temelde olan ve darbeci yaftasıyla gezen Halife Hafter'i destekleyen bir politika izlemiş ve izlemektedir. Bu politikanın oluşmasındaki çıkış noktasını ise Hafter'in, bölgedeki demokrasi hareketlerinin taşıyıcısı olan Müslüman Kardeşler grubunun karşısında yer alması oluşturmuştur. Böylelikle BAE ve S. Arabistan kendi rejimlerini koruma refleksi göstermiştir. Çünkü Doğu Akdeniz bağlamında zengin kaynakları bulunan ve bölgede stratejik bir ağırlığı olan Libya'nın seçimler doğrultusunda oluşan meşru bir hükümetle yönetilmesi senaryosu BAE ve S. Arabistan'ın mevcut yönetimleri için felaket senaryosundan farksız bir durumdur. Bu nokta her iki ülkede bu senaryonun tam tersinin gerçekleşmesi için Hafter tarafına sınırsız destek sağlamaktadır (Ataman ve Karaduman, 2020: 7-8).

Libya jeopolitiğinde BAE'nin, S. Arabistan'a nazaran daha aktif ve görünür politikalar yürüttüğü de güncel gelişmeleri takip edenlerce görülecektir. BAE, Türkiye'nin Libya'da ağırlığını koyduğu sürece kadar Hafter'e askeri alanda yaptığı sponsorlukla sahanın esas belirleyicisi rolünü oynamıştır. Bu rol doğrultusunda Hafter'e Çin yapımı Wing Loog II dronları, Rus yapımı hava savunma sistemi olan Pantsir S-1, Mi-24P tipi helikopter ve AT-802 uçakları gibi ürünleri içeren silah yardımı ve Suriye, Sudan ve diğer Afrika ülkelerinden 5 bin ve Wagner şirketinden 2 bin 500 kadar yabancı asker temini ve bunların finansmanın sağlanması noktasında BAE'nin doğrudan desteği olmuştur. Bu doğrudan desteğin yanında sahadaki dengelerin kendi isteği doğrultusunda şekillenmesi için Mısır'ın bölgedeki etkisini arttırma ve yanı sıra Hafer'e uluslararası alanda meşruiyet kazandırmak adına ABD ve Avrupa'da lobicilik faaliyetleri yürütmek gibi diplomasi trafiği izlediği de hemen burada belirtilmelidir (Kurt, 2020: 94). S. Arabistanda Libya'daki istikrarsızlık ikliminin devamlılığını sağlamak için Yemen'de Husilere karşı mücadele eden beş bin Sudanlı paralı askeri UMH'ne karşı çarpışması için

Libya'ya kaydirmiştir. Görüldüğü üzere sahadaki görünürlükleri noktasında farklılık yaşansa da bölgedeki ideal, çıkar ve uygulanan politika biçimleri BAE ve S. Arabistan'ı keşiştirmektedir. BAE ve S. Arabistan'ın Libya üzerinde yürüttükleri politikalar rejim güvenliği ve bölgesel güç olma emelleri perspektifinde XXI. Yüzyılın yeni rekabet alanı olarak öne çıkan Doğu Akdeniz'deki güç mücadelesinde ben de varım deme çabası etrafında şekillenmiştir.

Libya üzerindeki nüfuz mücadelesinin taraflarından olan BAE-S. Arabistan-Mısır ekseninin karşısına Türkiye-Katar eksenini konmaktadır. Türkiye ve Katar'ın Libya politikaları, uluslararası aktörlerin çoğundan farklılaşarak Libya'nın meşru hükümeti UMH'ni destekleyecek şekilde imar edilmiştir. Böylece Libya'da iki kutuplu bir sistem hâsıl olmuştur. Bölgesel güçlerin Hafter'e yaptığı destekler karşısında Türkiye ve Katar da siyasi ve ekonomik temelde UMH'ni desteklemiştir. Türkiye-Katar ekseninin karşısına konumlanan Hafter ve BAE-S. Arabistan-Mısır ittifakı, Türkiye'yi Libya'yı istikrarsızlaştırmak, bölgedeki terör gruplarına destek vermek ve BM tarafından konan silah ambargosunu delmek gibi ithamlarla suçlamıştır. Ancak buna karşın Türkiye'nin Libya'daki varlığı her geçen gün güçlenmiştir (Polat, 2015: 392-393). Hatta öyle ki Libya'daki mevcut durum Türkiye'nin sürece aktif katılımı neticesinde şekillenmiştir. Türkiye'nin Libya politikası, ilerleyen başlık içerisinde daha detaylı ele alınacağından, bu başlık içerisinde sadece Libya'da var olan bölgesel bir güç olduğunu belirtmek adına kısaca değinilmiştir.

1.2.2. Libya İç Savaşının Bölge Dışı Aktörleri

Uluslararası devletlerin, politikalarını, ulusal menfaat ve çıkarlar doğrultusunda belirlediğine defalarca kez değinilmiştir. Bu bağlamda bazı coğrafyalar vardır ki küresel hegemonya mücadelesi verecek devletlerin bu coğrafyaları göz ardı etmesi ihtimal dâhilinde olamaz. Bu coğrafyalardan biri de hiç şüphesiz Akdeniz Havzası'dır. Tarih boyunca geçiş yolları ve ticaret faktörü üzerinden yükselen Akdeniz'in önemi, I. Dünya Savaşı'yla beraber enerji denklemi üzerinden açıklanmıştır. Günümüz uluslararası ilişkilerinin dengeleri çoğunlukla enerji rekabeti, paylaşımı ve taşınması gibi problemler çerçevesinde belirlenmektedir. Bu nedenle XX. Yüzyılın başından bu yana Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgeleri, küresel güç mücadelesi veren aktörlerin bilek güreşine tutuştukları bir alan olmuştur (Kedikli ve Çağlayan, 2017: 121). Zira bölgenin, jeostratejik temelde önem arz eden Kıbrıs, Sicilya ve Malta adalarının hinterland sınırları dâhilinde olması bölgeyi önemli kılan bir diğer etkidir diyebiliriz. Bilhassa Kıbrıs'ın

tüm Orta Doğu ülkelerini gözetleyebilen bir pozisyona sahip olması ona bölgede “sabit bir uçak gemisi” değerini yüklemiştir (Yaycı, 2020a: 20). Libya’nın da bölgedeki stratejik konumu doğrultusunda iç savaş sürecinin aktörleri analiz edildiğinde küresel güçlerin burada varlık göstermesi kaçınılmaz ve beklenen bir durum olarak yorumlanacaktır. Bu noktada sorulması gereken; bölgede varlık gösterecek bölge dışı aktörler politikalarını hangi aktör üzerinden ve hangi dinamikler ekseninde şekillendireceği suali olmalıdır.

Libya’da iç savaşın baş gösterdiği 2014 yılından bu yana meşru ve gayri meşru zeminde olmak üzere iki yerel aktörün öne çıktığı görülmektedir; meşru olan UMH ve gayri meşru olan Halife Hafter. Haliyle bu doğrultuda Libya’da var olmak isteyen bölge dışı aktörler politikalarını bu iki yerel aktör üzerinden kurgulamıştır. Sahada görünür veya gizli şekilde varlık gösteren bölge dışı aktörlere baktığımızda bizleri; ABD, Rusya ve Fransa karşılamaktadır. Bu aktörler birçok alanda ve sahada farklı ideoloji ve idealler perspektifinde birbirilerinden ayrılrsa da Libya’da aynı aktör üzerinden politika yürüttükleri görülmektedir. Yürüttükleri politikanın bir senaryosu yazılacak olursa o senaryo; Libya’nın milli ve yerli değerler temelinde devlet düzeninin ve istikrarının sağlandığı bir statükodan ziyade ülke kaynaklarını bölgesel ve küresel güçlere peşkeş çekecek bir düzenin tesis edilmesi şeklinde olacaktır. Bu minvalde bölgedeki küresel güçler, Libya’da güç devşirebilecekleri bir idare düzeni mevcut oluncaya dek ülkedeki istikrarsızlığın sürdürülmesinden yana adımlar atmaktadır. Küresel aktörlerin bu politikaları neticesinde Libya’da yaklaşık 10 yıl geçmesine rağmen istikrarsızlık ortamına bir türlü çözüm bulunamamıştır (Kekilli, 2019b).

Halife Hafter de arkasındaki aktörlerin istek ve dileklerinin bilinciyle sahada hareket etmekte ve her türlü siyasi uzlaşma pratiklerini boşa çıkarma gayretinde olmuştur. Hafter’in Libya’daki istikrarsızlığı körükleyen söylem ve politikalarına rağmen ısrarla BM ve küresel aktörlerce iç savaşın çözümü için muhatap alınması gereken bir aktör olarak kodlanması da emperyalist eksenin çıkarlarını savunmasından ileri gelmiştir. Hatta Hafter’in meşru hükümete karşı başlattığı 4 Nisan saldırısına karşı uluslararası alanda güçlü bir tepki verilmesi bir kenara küresel aktörler avuçlarını okşayarak Hafter güçlerinin Trablus’a girmesini beklemiştir. Öyle ki BMGK’nin silah ambargosu uyguladığı Libya’da saldırı yapan tarafta bir BMGK üyesi olan Fransa’ya ait silahlar ele geçirilmiştir. Bu da küresel güçlerin Libya’da perde önü ve perde arkası olmak üzere ikiyüzlü bir politika izlediklerini bizlere göstermiştir (Kekilli, 2020: 7-9).

Küresel güçler bölgede yürüttükleri politikalar nedeniyle küresel kamuoyunda tepki çekmemek adına Hafter ile olan iş birliğini “terörle mücadele” temelinde lanse

etmiştir. Bu davranış tamamen küresel aktörlerin Hafter'e meşruiyet kazandırma çabasının bir tezahürüdür. Özellikle Fransa Hafter'in, uluslararası alandaki meşruiyetini sağlama görevini üstlenmiş ve sürecin diplomasi ayağını yürütmüştür. Libya'nın düzen bozucu aktörü Hafter, küresel aktörlerin kendisine bahsettiği "terörle mücadele" kılıfının ardına sığınarak sırasıyla Derne, Cufra ve Yemen-Hint Askeri Üssü'ne saldırılar düzenleyip bu bölgeleri ele geçirerek sahada büyük bir üstünlük elde etmiştir. Ne zaman ki Türkiye'nin desteğiyle UMH sahada kazanımlar elde etmiş işte o zaman "siyasi çözüm" söylemleri masaya gelmiştir. Lakin siyasi çözüm denemeleri daha önce de denenmiş ve yapılan müzakereler sonucunda ortaya LSA metni çıkmış fakat Hafter ve Temsilciler Meclisi tarafı bu metni delmişlerdir. 2014'ten bu yana gerek Libya yasaları açısından gerekse uluslararası hukuk normları açısından bakılınsın Hafter'in Libya'nın çözüm sürecinde muhatap olarak alınması hukuk kurallarının ayaklar altına alınması demektir (Kekilli, 2019b). Bu durum Libya için barış misyonu ile toplanılan 2015 tarihli Fas müzakereleri ve 19 Ocak 2020 tarihinde birçok aktörün hazır bulunduğu Berlin Konferansı süreçlerinde somut olarak görülmüştür.

Yine İngiltere tarafından Libya'da çatışmaların sonlandırılması üzerine hazırlanan ve Almanya'nın da desteğini alan taslak, Rusya tarafından Hafter'in eleştirildiği gerekçesiyle, ABD tarafından ise herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin veto edilmiştir. Hatta buna paralel Hafter saldırılarına karşı ABD ve Rusya BMGK'ni tıkayan bir tutum sergilemiş, meşru hükümete yönelik saldırıların gerçekleşmesi için ABD ve Fransa, uluslararası kamuoyuna verdikleri demeçlerle, itici kuvvet olmuşlardır (Kekilli, 2019: 13). Verilen örneklerde görüldüğü üzere bölge dışı aktörlerin Libya'ya dâhil olma nedenleri bölgede istikrar ve huzurun sağlanmasından ziyade, yeri geldiğinde uluslararası alanda çokça kez dillendirilen demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin ihlalleriyle sonuçlanacak olsa dahi bölgede lehlerine güç devşirmek yönünde olmuştur. Libya'da faal olan bölge dışı aktörlerin genel olarak performanslarının değerlendirilmesinin yanında sahada belirleyici olan ABD, Rusya ve Fransa özelinde kısa bir analiz yapılmaya çalışıldığında bunların hedef ve kaygılarını farklı unsurların oluşturduğunu görmekteyiz.

ABD'nin Libya politikası diğer bölge dışı aktörlerin aksine sahada aktif ve görünür biçimde olmamıştır. Krizin ilk yıllarında dönemin ABD Başkanı Obama muhalifleri desteklediğini açıkça belirtmiştir. Ancak ABD'nin alışılan müdahaleci dış politika tarzı Libya üzerinde uygulanmamıştır. Bunun nedeni de George W. Bush döneminde alınan derslerden kaynaklanmaktaydı. Obama, ABD'nin Libya'da fiili olarak sahaya inmesi durumunda hem uluslararası kamuoyundaki ABD imajının hem de ABD

ekonomisinin olumsuz yönde etkileneceği fikrini savunmuştur. ABD bu kez tek başına hareket etmeyerek hem küresel ve bölgesel örgütler hem de bölgesel güçlere vereceği vekâlet enstrümanları üzerinden Libya politikasını belirlemiştir. Böylelikle ABD coğrafyada, NATO, BM, BAE, S. Arabistan ve Mısır gibi aktörleri kullanarak “arka planda liderlik” stratejisini izlemiştir. Ancak 2016 yılında Obama verdiği bir demeçte en büyük pişmanlığının Libya olduğunu belirtmiştir (Özkan, 2020: 176-178). Yaşadığı pişmanlığın nedeni ABD’nin ekonomik temelde kaybının önüne geçilebilmesi adına Libya’da yeteri oranda görünür olmamasından kaynaklanmıştır. Obama’nın da değindiği üzere Washington’un Libya’daki etkinliği terörle mücadele kapsamında IŞİD ve El-Kaide gibi örgütlere karşın yürütülen operasyonlarla sınırlı kalmıştır. Oysaki ABD çıkarları perspektifinde Libya gibi enerji temelinde mühim bir ülkenin Rusya ve Çin gibi aktörlere karşın Batı tarafına çekilmesi son derece önem arz eden bir husustur. Bölgedeki gelişmeler beklendiği gibi olmuş ve ABD’nin Libya topraklarında bıraktığı boşluklar Rusya tarafından doldurulmuştur (Karakaya ve Çelik, 2021: 186). Saha iyice analiz edildiğinde görülecektir ki aslında ABD BAE, S. Arabistan ve Mısır üzerinden Hafter ile işbirliğine tutuşmuşken söylem düzeyinde ise UMH ile birlikte hareket etmektedir. Bu doğrultuda 2019 yılında ABD-UMH arasında terörle mücadele kapsamında ortaklık ve güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Görünen odur ki Libya’daki güncel gelişmelere paralel hangi aktör günün sonunda savaşı kazanırsa ABD o aktörün yanında poz verme formülü çerçevesinde hareket etmektedir. Böylece hem Orta Doğu’daki hegemonyası sarsılmayacak hem de Akdeniz Havzası’nın enerji pastasından payını alabilecektir.

Bölgede etkin olan bir diğer güç Rusya’nın Libya ile bağları Sovyet dönemine kadar uzanmaktadır. Sovyetlerin varisi olan Rusya devleti, uzun bir süre Libya ile ikili ilişkilerini genişletme amacıyla hareket etmiştir. Arap Baharı sürecinin patlak vermesiyle sürecin başında BMGK’nin Libya’ya müdahalesine yeni bir haçlı seferi benzetmesini yaparak müdahaleye karşı olduğunu belirtmiştir. Çünkü Libya’da Rus kontrolü dışındaki rejim değişikliği ihtimali Rusya’nın Libya’daki geçmişten gelen kazanımlarını kaybetmesi anlamını taşımaktadır. Nitekim öyle de olmuş Taftnet ve Gazprom gibi önemli Rus şirketlerinin Libya’daki varlığı NATO müdahalesinin ardından sonlanmıştır. Bu gelişmeler Rusya’yı Libya politikasını revize etmeye itmiştir (Demir, 2020: 71-72).

Arap Baharı sürecinin başında Rusya, halk hareketlerini desteklemiş ve Avrupa ile koordineli şekilde hareket etmeye azami düzeyde önem vermiştir. Ancak uygulanan bu stratejinin Rus ulusal çıkarlarına ters düşmesiyle yeni bir ajanda oluşturulmuştur. Libya Krizi, Rus makamlarca Sovyet döneminde olduğu gibi yeniden Orta Doğu’da etkin

olmak adına bir fırsat olarak kodlanmıştır. Rusya'nın geliştirdiği bu paradigma doğrultusunda Libya artık nüfuz elde edilecek bir alan olarak görülmeye başlanmıştır (Suyundikov, 2020). Bu aynı zamanda Rusya'nın geleneksel "sıcak denizlere inme" politikasının gerçekleşmesi adına da bir şans olarak okunmuştur. Bu noktada Suriye'deki başarılı politikasının, Libya'da da sürdürülmesi halinde XXI. Yüzyılın güç denkleminin merkezinde yer alan Doğu Akdeniz bölgesinin batı ve güney kısmında askeri üs elde edilmesi mümkün olacaktır. Böylelikle Rusya'nın bölgede etkin ve aktif bir güç olarak yükselmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu dış politik hedefler Rusya'yı proaktif davranmaya itmektedir ki bunun da gerçekleşmesi yerel aktörler ile işbirliğinden geçmektedir. Rusya, Libya'daki geçmiş kazanımlarını bir çırpıda silen meşru tarafla işbirliğinden ziyade Halife Hafter üzerinden politikasını geliştirmiştir. Rusya'nın bu tercihte bulunması Körfez ülkeleri ve Batı'daki Hafter destekçilerinin kendisi ile aynı masaya oturmaya zorlama isteğiyle açıklanabilir. Kabul etmek gerekir ki Rusya son on yılda Orta Doğu'da izlediği politikalarla Suriye rejimini, İran'ı ve Yemen'de bulunan Husileri etkileyebilecek bir güce ulaşmıştır. Libya politikasıyla da elde edilecek askeri ve ekonomik çıkarla gücünü taçlandırıp Sovyetlerin yıkılmasıyla kaybettiği süper güç unvanını yeniden inşa etme süreci bir adım daha ilerleyecektir. Hiç şüphesiz uluslararası alandaki her krizde Rusya artık masaya oturulması gereken bir aktör haline dönüşmüştür. Rusya'nın Libya üzerinden tasarladığı ve elini daha güçlü kılacak bir diğer stratejisi de Libya enerji kaynaklarının, kontrollünün sağlanıp Avrupa'yı zor durumda bırakmaktır (Akhiyadov, 2020).

Libya Krizinin baş gösterdiği günden bu yana sürecin barışla noktalanmasını en çok baltalayanlardan biri de Fransa'dır. Arap Baharı'nın Libya'ya uğradığı ilk andan itibaren Fransa bölgeye aktif bir şekilde ilgi göstermiştir. Hatta insan hakları ihlalleri nedeniyle Kaddafi'ye karşı müdahale için kurulan uluslararası koalisyonun liderliğini Fransa üstlenmiştir. Ancak Fransa önderliğindeki koalisyonun izlemiş olduğu politikalar Libya'yı siyasi zeminde ikiye bölmekle beraber, silah ticaretinin arttığı, bölgesel terör örgütlerinin güç devşirdiği ve ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı bir alana çevirmiştir. Böylece Fransa şu an hala geçerli olan Trablus merkezli meşru Batı Libya ve başkenti Bingazi olan Mısır, BAE ve Rusya'dan ciddi yardım alan gayri meşru Doğu Libya'nın oluşmasının temellerini atmıştır (Faytre, 2020: 1-2). Bu konjonktürel gerçekliğin oluşmasında, Fransa'nın, bir an önce kendi tasavvurundaki Libya portresini görme arzusuyla bölge dinamiklerinin iyi tartılmaması yatmaktadır diyebiliriz. Ayrıca

Paris'in bu bölgedeki etkinliği 2010'dan bu yana yürüttüğü Doğu Akdeniz politikasının parçası olduğu da belirtilmelidir.

Fransa'nın Libya politikası, belli temeller üzerine oturmuş ve tutarlılık gösteren bir nitelikte değildir. Bu nedenden ötürü de Fransa'nın söylemleri ve sahadaki hareketlerine bakıldığında karmaşık bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Fransa söylem düzeyinde Libya'daki varlığını, farklı gruplar arasında oynadığı arabuluculuk rolüyle açıklamıştır. Yani resmi düzeyde bakıldığında Paris, yerel aktörler olan Serrac ile Hafter arasında “moderatörlük rolü” stratejisini izlemektedir denebilir. Resmi düzeyde izlenen bu strateji tıpkı ABD stratejisinde olduğu gibi iktidarın hangi aktör tarafından ele geçirileceğinin kestirilememesindedir. Sonuçta Fransa'nın Libya toprakları üzerinde çok yönlü çıkarlarının olduğu bilinmektedir. Fransa da bu temelde pragmatist bir politikayı pratiğe dökmek durumunda kalmıştır (Faytre, 2020: 2-3).

Dediğimiz gibi bu politika pratiği, Fransa'nın diplomatik kanalları tarafından aktarılan söylem düzeyindeki Libya politikasıdır. Sahadaki *de facto* duruma bakıldığında Fransa'nın bölgedeki jeoekonomik ve jostratejik çıkarlarını korumak adına darbeci Hafter ile işbirliğine tutuştuğu görülmektedir. Çünkü meşru temellerde kurulacak bağımsız bir Libya hiçbir bölge dışı aktörün işine gelmediği gibi Fransa'nın da çıkarlarına ters bir hadise olarak okunmaktadır. Bu bağlamda Paris, Hafter güçlerine hem askeri ve mali hem de uluslararası arenanda meşru bir aktör olarak addedilmesi adına diplomatik destek vermiştir. Libya krizinin kendine bağlı bir iktidarın yönetime gelmesiyle sonlaması demek Fransa'nın geçmişten gelen Afrika nüfuzunu korunması, Akdeniz bölgesindeki enerji pastasından pay kapması, Libya enerji kaynaklarının üzerinde söz sahibi olması demek dolayısıyla da yükselen bir küresel güç olma ihtimali demektir. Bu ihtimalin gerçekleşmesi için hem Sarkozy hem de Macron Libya krizinin başından beri büyük çabalar harcamıştır (Özcan ve Canlı, 2020). Paris hükümetleri, 2010'dan bu yana değişen uluslararası dengelere karşın, I. Dünya Savaşı sonrasında Afrika ve Orta Doğu'da elde ettiği çıkarımlar üzerine kurulu statükonun devamlılığını sağlamak adına mesai harcamaktadır. Bu amaca giderken de Hafter gibi gayri meşru aktörlerle partnerlik etmekten sakınmamıştır. Çünkü Fransa çıkarlarına ters bir Libya krizi çözümülemesi, uzun vadede Fransa'nın Afrika coğrafyasından atılması sonucunu doğuracaktır. Krizin başında Hafter saflarına gizliden yardımda bulunan Fransa, son dönemlerde Türkiye desteğiyle UMH'nin sahada kazanımlar elde edip Hafter'i geriye püskürtmesi Fransa'nın Libya politikasını daha agresif bir karaktere bürümüştür. Bu yüzden son yıllarda Paris, Hafter tarafında olduğunu açık bir şekilde göstermeye başlamıştır. Sahada Fransa karşısında

güçlü bir aktör olarak yalnızca Türkiye'nin hazır bulunması, Paris'in sürece Almanya üzerinden AB'yi de müdahil etme kartını oynamasıyla sonuçlanmaktadır. Böylece sahada elde edilemeyen zafere diplomatik ataklar ve yaptırımlar çerçevesinde ulaşmanın planları yapılmaktadır (Yaşa, 2020).

Fransa'nın Libya'daki varlığını; enerji sektöründe faaliyet gösteren Total ile Libya'nın petrol ve doğalgaz kaynaklarının işletiminden sorumlu Libya Ulusal Petrol Şirketi (NOC) arasındaki ticari ilişki ve Libya'nın yeniden inşası sürecinde yer alarak ekonomik çıkarımlar elde etme isteği, sahra altı bölgeden Avrupa'ya doğru olan göç akınlarını kontrol altına alma gayreti, Avrupa'ya sığrama riski bulunan bölgedeki terör ve silah kaçakçılığının önlenmesi çabası ve tüm bunların yanında genel anlamda krizin Fransa adına küresel bir güç olarak sivrilmesi, özel olarak Macron'un karizmatik bir dünya lideri olarak yükselmesi fırsatlarını içermesine dayandırarak açıklanabiliriz (Faytre, 2020: 5-7).

1.3. TÜRKİYE'NİN LİBYA POLİTİKASI

XXI. Yüzyılın ilk çeyreği henüz doldurulmuşken küresel arena, birçok konjonktürel dalgalanmalara şahitlik etmiştir. Uluslararası alanda gün geçmiyor ki küresel ve bölgesel çapta yeni bir kriz patlak vermesin. Bu tabloya bağlı olarak 2000'li yıllarda uluslararası ilişkilerin çizdiği grafik istikrardan uzak inişli çıkışlı biçimde olmuştur. Bu perspektiften Türkiye coğrafyasına bakıldığında ise değişen uluslararası dinamiklere paralel Türkiye'nin de dış politik vizyonunda değişime gittiği veya gitmek zorunda kaldığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin 2000'lerin başında başlattığı dış politikada kabuk değişimi süreci, kendisine, küresel alanda sözüne itimat edilen bir aktör ve bölgesel bir güç olma iddiası üzerinden bir vizyon çizmiştir. Bu vizyon çerçevesinde uygulanan politikalar neticesinde ara ara hem küresel alanda hem de bölgesel alanda farklı çevrelerin Türkiye'nin uluslararası alandaki güç değişimine dair sorgulamalar ve analizler yaptığı bilinmektedir. Bu sorgulamalar, Türkiye'nin uluslararası güç dağılımında nereye oturduğunu belirtmek amacıyla bölgesindeki etkinliği, yumuşak gücü, ekonomik gücü ve caydırıcılık potansiyeli gibi kriterleri merkeze alarak yapılmaktadır (Köse, 2014: 30). Türkiye'nin uluslararası alandaki gücü ve bu gücün etkisi çerçevesinde belirlediği dış politikası özellikle "Arap Baharı" denen süreçle ciddi bir biçimde revizyona uğramıştır.

Kuzey Afrika ve Orta Doğu (KAO) topraklarını etkisi altına alan ve önceki bölümlerde de değindiğimiz sürecin temel vaadi, bölgenin içeriden ve tabandan

demokratik değerler üzerinden yeniden inşası şeklinde olmuştur. Verilen vadin amacı değerlendirildiğinde, belirtilen bölgelerde sosyo-politik düzeyde toplumu aşağıdan yukarıya doğru taşımak ve otoriter rejimleri devirmek diğer bir ifadeyle yeni oluşacak toplumsal düzeni demokratik değerle yoğurup bölgenin makûs talihini değiştirip bir istikrar iklimi oluşturmak olduğu şeklinde bir sonuca varabiliriz. Lakin bazen çok büyük ümitlerle çıkılan yolculuklar istenilen şekilde sonlanamayabiliyor. Bakınız; Arap Baharı. Sürecin başında eşitlik, adalet, demokrasi ve refah gibi söylemlerle iktidarlara yönelik masumane muhalefet hareketliliği, hızla bu niteliğinden uzaklaşıp ulusların ve ulus altı aktörlerin devreye girdiği çok aktör ve boyutlu silahlı çatışma sürecine evrilmiştir. Bu da bölgelerde siyasal bir dönüşümden ziyade sistematik bir dönüşüm planlarının yapıldığı gerçeğini gün yüzüne çıkarmıştır. 2010'dan günümüze olacak bir dönemsel aralık içerisinde KAO bölgesine bakıldığında Libya'dan Yemen'e jeopolitik bir sarsıntı veya jeopolitik bir eksen kaymasının hâsıl olduğu görülecektir. Bu da bölgede büyük güç boşluklarının oluşmasını ve beraberinde nüfuz alanı rekabetini doğurmuştur (Yeşiltaş, 2016).

Türkiye'nin hinterlandı dahilindeki dizayn çalışmaları, uzun yıllar küresel ve bölgesel problemler karşısında proaktif tavırdan kaçınıp sınırlı politikalar çerçevesinde statükocu refleksler gösteren TDP'ni değişime zorlamıştır. Çünkü oluşan konjonktürün doğurduğu gelişmeler Türkiye'nin çıkarları ve güvenliği açısından riskler barındırmıştır. Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan'ın "Eğer durmaya kalkarsak kendimizi bulacağımız yer Sevr şartlarıdır" ifadesi bu minvalde okunabilir. Diğer yandan Arap Baharı'yla oluşan konjonktürün KAO bölgesindeki güç eksenli mevcut fay hatlarını çatlatması, bölgesel bir güç olarak addeden ve bölgesinde etkin bir Türkiye misyonu çerçevesinde şekillendirilen TDP'nin kendisini kanıtlaması için uygun bir zemini sunduğunu da söyleyebiliriz. Böylesi bir dizayn sürecinden faydalanma çabası TDP'ni askeri gücü merkeze alan revizyonist biçime veya tarza sürüklemiştir (Serper, 2016). Türkiye'ye çevresinden yönelen istikrarsızlık ve güvenlik tehditleri TDP'nin tarzındaki değişimin ana aksını oluşturmaktadır. TDP'nin bu yeni tarzının veya biçiminin en somut görüldüğü alanlar olarak Suriye ve Libya coğrafyaları öne çıkmaktadır. Çalışmamızın kapsamı gereği biz yeni tarzıyla TDP'nin Libya üzerinde verdiği sınavı incelemeye çalışacağız.

Öncelikle yeni TDP'nin bölgesel hegemonya iddiası adına ciddi bir sınav teşkil eden Arap Baharı'nın Libya ayağı, Türkiye açısından sadece bölgesel hegemonya adına dâhil olunan bir kriz olarak açıklanamaz. Libya Krizi, yönetici kesim tarafından Türkiye için güvenlik, beka, milli çıkar ve bir ulusun geleceği gibi kavramlarla angaje olan

komplike bir hadise olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Libya Krizine karşı kayıtsız kalması mümkün olmamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2 Ocak 2020 tarihinde onayladığı Libya müdahalesiyle Türkiye sahada daha somut olarak yer almıştır. Bu tarih sonrası yaşanan gelişmelere paralel BAE, Yunanistan ve Fransa Türkiye'yi Libya sahasında istikrarı baltalamakla suçlamıştır. Ancak yöneltilen eleştirilere rağmen Ankara hem Libya'da kendisine yakın meşru aktör UMH'ni iktidarda tutmak hem de Doğu Akdeniz'deki çıkarlarına yönelik 27 Kasım 2019'da UMH ile imzaladığı MEB anlaşmasını güvence altına almak adına sahada aktif olarak rol almış ve almaktadır (Harchaoui, 2020: 1-5).

Libya'da bugünkü tablonun ortaya çıkması 2011 yılında Libya topraklarında başlayan muhalif hareketlerin, uluslararası örgütler ve kamuoyundan aldığı destekler sonrasında 42 yıllık Kaddafi dönemini sonlandırmasıyla ortaya çıkmıştır. Sonrasındaki süreç ise merkezi otoritenin yokluğunda oluşan güç boşluklarının olduğu bir Libya gerçeğini yerel, uluslararası ve ulus altı aktörlere sunmuştur. Bölgede kargaşa ikliminin aşılması adına UGK marifetiyle demokratik yaşama geçilmesini mümkün kılmak için seçimlerin tohumlarının atılması ve sonrasında yerini MGK'ne bırakmasını ön gören yol haritası, sahanın etkin güçleri olan kabilelere ve krizin askeri yönetimle aşılabileceğini savunan Hafter'e takılmıştır. Böylece süreç, büyük bir çıkmazın içerisine düşmüş ve bölgeye kronik istikrarsızlık havası hâkim olmuştur (Baygöl, 2020: 163). Libya üzerine sinen bu hava Türkiye'nin Libya politikasının çıkış noktasını teşkil etmiştir. Türkiye'nin Libya politikasının ana fikri, ülkede istikrarı yeniden tesis edilebilmesi için gerekli kurumların oluşturulması ve desteklenmesi ve yine ülkeyi bölünmenin eşiğine getiren şiddetli çatışmaların sonlandırılmasıyla ulusal birliğin sağlanması olmuştur (Polat, 2020:1-2). Çünkü Türkiye'nin, Ege'den Doğu Akdeniz'e, Suriye'den Libya'ya ve hatta Kıbrıs'a kadar jeopolitik bir kuşatma altında olması onu bahsedilen bölgelerde istikrarı sağlama refleksini göstermeye itmiştir. Özellikle Doğu Akdeniz bağlamında önemli bir yer tutan Libya'da Türkiye'ye karşı sistematik bir ittifakın bulunduğu bir geçektir. Bu ittifakın temel misyonunu Türkiye'yi KAO ve Doğu Akdeniz denkleminin dışında tutup, Türklerin yeniden Anadolu'ya hapsedilmesi fikriyatı oluşturmaktadır (Yılmaz, 2020: 6-8). Gün geçtikçe küresel ve bölgesel aktörlerce nüfuz alanı eritmeye çalışan Türkiye, kendisine yönelik tuzakları, bölgesine istikrar ve barışı hâkim kılma doğrultusunda tasarladığı politikalarla bozmaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin Libya'da attığı adımlarla sahanın dengelerini değiştiren bir aktör olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. 2014

sonrasında Libya’da patlak veren iç savaşla oluşan güç boşluğunu doldurmak isteyen Hafter, Mısır, BAE, S. Arabistan, Fransa ve Rusya gibi ülkelerden ciddi bir biçimde destek almıştır. Aldığı yardımlarla sahada etkin güç olan Hafter Nisan 2019’da UMH’ne karşı ciddi bir askeri taarruz başlatmış ancak bu askeri harekât başarılı olamamıştır. Türkiye’nin UMH’ne verdiği askeri ve stratejik destek Hafter güçlerinin Libya’nın batısından püskürtülmesinde etkili olmuştur (El-Gamaty, 2020: 74-75). Bu uzamda Ankara’nın Libya’da UMH tarafına verdiği destekle sahadaki çatışmaların seyrini değiştirmesi ve Libya’da bulunan iki kutuplu yapının ikisiyle de işbirliği yapan devletleri UMH tarafına çekip meşru UMH’yi güçlendirmesi şeklinde yürüttüğü faaliyetler, Türkiye’yi Libya’da denge değiştirici veya oyun kurucu ülke olarak anılmasını sağlamıştır. Bilhassa Türkiye ve Libya’nın meşru temsilcisi UMH arasında Kasım 2019’da “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması” ve de “Güvenlik ve Askeri İşbirliği” olmak üzere imzalanan iki mutabakat, Ankara’yı, hem Libya’da daha etkin ve güçlü kılan hem de bölgede barış ve çözüm müzakerelerinin dışında tutulmasını engelleyen stratejik bir hamle olarak okunmalıdır. Böylelikle 2019 yılından sonra bölgede Ankara ve UMH’nin güç kazanırken Hafter ve destekçilerinin güç kaybettiği bir süreç işlemiştir (Duran ve Ataman, 2020: 7-10).

Türkiye’nin imzaladığı mutabakatla beraber elde ettiği bir diğer kazanım da Doğu Akdeniz denklemi üzerinde olmuştur. Ankara’nın Doğu Akdeniz jeopolitiği üzerinden kuşatma altında olduğuna daha önce de değinmiştik. Tam da bu noktada Ankara’nın UMH ile attığı diplomatik adımlarla kendisine yönelik oynanan oyunları boşa çıkarmıştır. Sahanın gayrimeşru aktörü olan Halife Hafter ise uluslararası hukuka uygun iki meşru aktörün attığı bu diplomatik adımı tanımadığını deklare etmiştir. Son derece meşru olan bu hukuki düzenlemeye Doğu Akdeniz enerji pastasından pay kapma yarışı içerisinde bulunan Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Fransa ve Rusya da yüksek perdeden karşıt olduklarını açıklamıştır. Böylesi bir tabloda UMH’nin Libya’daki varlığı ve iktidar koltuğunda bulunması Türkiye için her zamankinden daha da önemli bir hal almıştır (Babacan, 2020: 67). Bu doğrultuda Türkiye, BM’nin ve Libya halkının tanıdığı UMH’ne hem askeri alanda hem de diplomasi alanında ciddi desteklerde bulunmuştur. Nitekim 2014 yılında uluslararası alandan aldığı destekle ortaya çıkan Hafter, Türkiye-UMH mutabakatına kadar sahanın etkin ve güçlü aktörü olarak öne çıkarken mutabakat sonrasında dengelerin değiştiği gözlemlenmiştir. Mutabakat öncesinde Hafter, UMH’nin bulunduğu Trablus şehrine kadar dayanmış, bölge ve bölge dışı aktörler ise zaferi kazanan tarafın Hafter olacağına dair iddia ve söylemlerde bulunmuştur. Ancak sahaya

Türkiye'nin ağırlığını koyması tıpkı Hafter'in olduğu gibi bölge ve bölge dışı ülkelerinde Libya üzerinden şekillendirdikleri kendi çıkar eksenindeki taslaklarını işlevsiz kılmıştır.

Aslında Libya İç Savaşı ve Türkiye bağlantısının başına dönüldüğün de dahi Ankara'nın bu jeopolitik ekseninde kendisi de dâhil olmak üzere herhangi bir bölge dışı aktörün müdahalesini desteklememiştir. Yani Libya'da ve Doğu Akdeniz'de küresel ve bölgesel güçlerin bugün kurmuş oldukları düzenin öncesinde de Türkiye her daim bölgenin ulusal birliği ve istikrarından taraf olmuştur. Sadece Ankara, KAO bölgesinde esen demokrasi rüzgârını çoğu ülkeden önce sezip gelişmelere karşı halktan yana diplomatik bir refleks göstermiştir. Zaten bu refleks de diğer ülkelerin Libya'nın istikrarsızlığı üzerinden kurduğu çıkar emellerinden ziyade Arap Baharı denen süreçten geçen tarihi, dini ve kültürel ortaklıkların olduğu bölgede sadece rol model sınırlılığı içerisinde ön plana çıkabilmek üzere gösterilmiştir. Tıpkı Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine rol model olma idealiyle bölgede aktif olma çabası gibi. Ne var ki son kertede Türkiye'nin Libya'ya karşı olası müdahaleye karşı söylemi, uluslararası aktörlerin liberal müdahalecilik kisvesi altında yürüttüğü politika ve harekâtla delinmiştir.

Türkiye'nin bölgedeki gelişmelere uluslararası alandaki aktörlerin genelinin dışında tepki veya refleks göstermesi, “genel çizginin” dışına çıkan, uyumsuz olan ve revizyonist tavırlar takınan ülke damgasını yemesi ve bu doğrultuda bölgeden dışlanmasıyla sonuçlanmıştır. Mealen Ankara'nın, bölgede başlayan muhalif hareketliliğe karşı yapıcı ve çözüm odaklı yaklaşımı perspektifinde geliştirilen bölgedeki siyasal ve sosyal dönüşümün müdahaleyle değil evrim ile gerçekleştirilmesi inancına dayalı politikası, diğer ülkelerin ideallerine zarar verdiğinden kendisini sıkıntılı bir süreç sürüklemiştir. Bu mercekte bakıldığında Türkiye'nin Libya topraklarındaki gelişmelere olan yaklaşımı, Batı'nın Libya'ya olan yaklaşımıyla keskin bir şekilde farklılık arz ettiği görülecektir (Bölme vd., 2011: 43-44). Ankara'nın bölgeye diğer aktörlere nazaran farklı yaklaşımı tarih pencereden bakıldığında gayet anlaşılabilir. Çünkü Türkiye-Libya ilişkileri XVI. Yüzyıla kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bu da Türkiye'nin böylesi köklü ve tarihi münasebetin var olduğu coğrafyaya neden sadece realist öğretinin kalıpları içerinden bakmadığını anlaşılır kılmaktadır. Oysaki Batı tıpkı geçmişte olduğu gibi yine bu coğrafyaya emperyalist iştahla bakmaktadır. Zaten Libya'daki iç savaş sürecini de uzatan temel neden tam da burada gizlidir. Batının yüzyıl öncesine dayanan KAO bölgesinin sahip olduğu hammaddeler üzerinden giriştiği paylaşım mücadelesi, bugün de Doğu Akdeniz'deki zengin enerji kaynaklarının paylaşımı üzerinden devam etmektedir.

Özellikle Total, Eni ve Exxon Mobile gibi şirketlerin bölgedeki faaliyetleri Batı'nın kamuoyu önündeki barışçıl söylemleri ile hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır (Yılmaz, 2020: 21). Bu noktada Türkiye, Libya ve Doğu Akdeniz bölgelerinde izlemiş olduğu politikalarla Batı emellerine karşı bir fren olduğunu gerek TSK ile sert gücü önceleyerek sahada gerekse diplomatik teamüller çerçevesinde masada göstermiş ve göstermektedir.

Kimi çevreler ise Türkiye'nin dış politik alanda bu tepkileri göstermekte geç kaldığı savını ileri sürülmektedir. Ancak Türkiye, Libya'da ve Doğu Akdeniz denkleminde bu refleksleri gösterebilmek adına konjonktürün uygun şartları sunmasını beklemiştir. Bu şartlar hem içsel hem de dışsal dinamikleri kapsayacak şekilde okunmalıdır. İç alandaki en önemli dinamik herhalde yerli ve milli savunma sanayinin gösterdiği olumlu yöndeki değişimdir diyebiliriz. Son yıllarda bilhassa yerli ve milli imkânlar dâhilinde üretilen ANKA ve BAYRAKTAR TB2 İHA sistemleri Türkiye'ye ekonomi alanından bakıldığında döviz girişi sağlarken, dış politika alanından bakıldığında uluslararası alana daha güçlü Türkiye fotoğrafı verilmesini sağlamıştır. İHA ve SİHA sistemlerinin keşif, gözetleme ve operasyonel faaliyetlerde sağladığı avantaj, bugün uluslararası alanda Türkiye'ye olan bakışta ciddi bir değişime neden olmuştur. Aynı zamanda da Ankara'nın sınır dışı operasyonları imkânlarını güçlendirmiştir (Bakır, 2019: 130-132). Bunun en somut örneği yakın zamanda Libya ve Azerbaycan toprakları üzerinde gözlemlenebilir. Bu örneklerden Libya coğrafyasını ele aldığımızda; Hafter güçlerinin Libya'nın nerdeyse tamamını ele geçirdiğini hatta uluslararası alanda iç savaşın Hafter lehine sonuçlanmasının an meselesi olduğu dillendirilmekteyken sahneye Türk İHA ve SİHA'ları çıkmış ve sahanın tüm dengesini alt üst etmiştir. Hafter'in Nisan 2019'da Trablus'u ele geçirmek adına başlattığı askerî harekâtı engellemek adına Türkiye tarafının meşru UMH'ne sağladığı İHA ve SİHA yardımı savaşın dengesini UMH lehine değiştirmiştir (Canlı, 2020). Böylelikle Türkiye sahaya kurallarının kendisinin yazdığı yeni bir denklem koymuştur. TDP'nin KAO bölgesinde reflekslerine imkân veren dışsal dinamiklere bakıldığında ise çok kutuplu yapıda bir uluslararası sistemin geçerli olması ve Türkiye'nin dış politik alanda yalnız kalması veya yalnızlaştırılması hadiseleri bizi karşılayacaktır. Öncelikle uluslararası alanda herhangi bir hegemon gücün bulunmaması OBD'lere dış politik alanda daha özgür hareket edebilecekleri bir alan sunmuştur. Ankara'nın 2000'li yıllarla daha proaktif politik tutum içerisinde olması bu minvalde açıklanabilir. Bu proaktiflik 2010'lara kadar yumuşak güç enstrümanları üzerinden şekillenirken, sonrasındaki süreçte özellikle de yakın dönemde sert güç enstrümanları etrafında uygulanmıştır. Dış dinamikler içerisinde ele alınan bir diğer unsur olan

Türkiye'nin yalnızlaşması meselesi de yine Türkiye'yi "kaybedecek bir şeyim yok" psikolojisiyle hareket etmeye itmiştir. Bu zeminde son dönemde gerek ABD gerekse AB ile yaşanan buhran dönemi Türk yöneticilerini, ülkenin beka ve çıkarı doğrultusunda daha agresif açıklamalarda bulunmaya itmiştir. Yöneticilerin söylemine yansıyan agresif söylemler görünür bir şekilde TDP'na da sirayet etmiştir (Keleş, 2021). TDP'nın bu yeni versiyonu Batı cephesinde yoğun eleştirilerin hedefinde olmuştur.

Uluslararası alanın mevcut durumunun sağladığı avantaj ve bunun yanında kendi iç dinamikleriyle güçlenmiş bir Türkiye, milli bekası ve çıkarları doğrultusunda Libya toprakları üzerinde aktif bir politika yürütmektedir. Bu politikalar hem askeri hem de diplomatik nitelikte olmak üzere iki ayaklıdır. Ankara sürecin başından bu yana izlediği stratejilerde uluslararası hukuk kuralları ve meşru aktörler ile birlikte hareket etmeye azami ölçüde önem göstermiştir. Bu nedenle de Libya Krizi'nin başında halkın meşru destekçisi UGK ile bugün ise onun devamı niteliğindeki UMH ile hareket etmekte ve siyasi istikrarın sağlanması adına her türlü desteği vermektedir. Sonuç olarak Türkiye, XXI. Yüzyıl jeopolitiğinin kalbi olarak değerlendirilen Doğu Akdeniz coğrafyasında kendi hak ve menfaatlerini savunurken aynı zamanda kendine yönelecek tehditleri engellemek, bölgede olası istikrarsızlık ve çatışmalara mahal vermemek üzerinden Libya politikasını formülize etmiştir. Benimsenen bu formülün gerçekleşmesi adına sahaya yansıtılan pratiğin veya politikanın biçimine gelirse, uluslararası alanın, gün geçtikçe realist kalıpların ağırlığının daha çok hissedildiği bir konjonktür sunduğu göz önüne alındığında TDP'nın da sert güç enstrümanını daha aktif biçimde kullanmak zorunda kaldığı değerlendirilebilir. Ancak hemen belirtilmelidir ki bu güç uygulamaları BAE, S. Arabistan, Mısır, Fransa ve Rusya'ninkinden farklı olup meşru aktörün varlığını ve devamlılığını esas alacak bir zeminde uygulanmıştır. Türkiye'nin Libya topraklarında izlediği politikaların sonucunda son dönemde "sahanın dengesini değiştiren aktör" ve "oyun kurucu aktör" olarak anılmaktadır. Lakin meşru aktör ve destekçilerinin tüm çabalarına rağmen Libya'da hala barış ve siyasi istikrar sağlanabilmiş değildir. Hafter ve destekçilerinin siyasi çözüme karşı takındığı tavır bunun kısa sürede mümkün olmayacağını göstermektedir.

2. LIBYA İÇ SAVAŞININ DOĞU AKDENİZ DENKLEMİNDEKİ YERİNE DAİR BİR ANALİZ

Son iki yıldır içinde bulunduğumuz Covid 19 süreci, her ne kadar görünürlüğüne aşındırılmış olsa da Doğu Akdeniz jeopolitiği üzerinde yürütülen güç mücadeleleri, son

yıllarda uluslararası ilişkiler disiplinin en sıcak gündem maddesidir. Bu jeopolitik alan üzerinde yürütülen nüfuz elde etme arzularından doğan problemler her ne kadar son yıllarda bu alanı gündeme getirmişse de bölgedeki sorunların geçmişi 2000’li yılların başına kadar götürülebilir. Bölgede oluşan alan kapma rekabeti, Doğu Akdeniz bölgesinde siyasi, iktisadi ve hukuki temellerde olacak şekilde sorunlar yığınının oluşturmuştur (Acer, 2019: 8). Bahsi edilen problemlerin siyasi boyutunu; bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemi, iktisadi boyutunu; bölgenin zengin hidrokarbon yataklarını bulundurması, hukuki boyutunu ise; bölgede ilan edilecek Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırları oluşturmaktadır. Bölgedeki problemlerin siyasi boyutu, hukuki ve iktisadi boyutuna nazaran daha geniş perspektifte ele alınması zaruretini taşımaktadır. Çünkü Doğu Akdeniz’deki düğümün çözümlenmesi belli dinamiklere bağlıdır. Bunlardan biri de hiç şüphesiz Doğu Akdeniz denkleminin uluslararası arenada gündeme geldiği sürece paralel çevre ülkelerde gerçekleşen sivil halk devrimleri olmuştur. Bu da bölgede yaşanan iç savaşların, Doğu Akdeniz’deki güç denkleminin çözüm sürecinde son derece mühim olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bu gerçek Libya İç Savaşı’nın Doğu Akdeniz problemiyle iç içe geçmesi ve her iki alandaki gelişmelerin birbirine etkide bulunması üzerinden billurlaşmaktadır. Bu nedenle de Libya’daki gelişmeleri, Doğu Akdeniz jeopolitiğinden ayrı tutmak uluslararası konjonktürün sıg bir biçimde ele alınması manasını taşımaktadır. Çünkü Doğu Akdeniz’e kıyısı bulunan bu nedenle de Doğu Akdeniz hinterlandı içerisinde bulunan Libya’da, etkin olan aktör Doğu Akdeniz’de de etkin olacaktır.

Öncelikle Doğu Akdeniz’deki mevcut konjonktüre değinecek olursak; Doğu Akdeniz, geçmişten süregelen su yolu ve ticari geçiş güzergâhlarını barındırmasının dışında XXI. Yüzyılda bölgedeki doğalgaz ve petrol keşifleri, havzanın değerine değer katmıştır. Teknolojinin ilerlemesiyle doğalgaz ve petrol arama tekniklerinin gelişmesi ve keşfedilen enerji kaynaklarının yüksek potansiyelli sınıflandırmaya dâhil olması bölgenin kıyıdaş ülkesi olsun olmasın uluslararası alanda güç iddiasında bulunan tüm aktörlerin gözlerini buraya çevirmesine neden olmuştur (Tuna, 2020: 75). Dolayısıyla da Doğu Akdeniz üzerinde oluşan hadiseler bölgesel nitelikten ziyade küresel nitelikte gelişmeler olarak okunabilir. Böylesi bir durumun yarı kapalı nitelikte bir denizalanı olan Doğu Akdeniz’de, olası çatışma ihtimalinin bir hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de bölgedeki aktörler olası bir çatışmanın önüne geçebilmek adına havzada atacakları adımların hukuki zeminde olmasına azami ölçüde dikkat göstermiştir. Böylelikle devletler, ağırlıkla teamülü hukuk biçimine dönüşmüş 1982 Birleşmiş

Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) düzenlediği kıta sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) kavramlarının sınırları içerisinde hareket etme refleksi göstermiştir. Tabi ki bu reflekslerin gösterilmesi Doğu Akdeniz Havzasına kıyıdaş olan ülkelere özgü olduğunu vurgulamak gerekmektedir (Yaycı, 2020a: 31-33). BMDHS'nin 76. Maddesinde düzenlediği kıta sahanlığı kavramını; “*sahildar bir devletin kıta sahanlığı, karasularının ötesinde kıta kenarının dış eşiğine kadar veya bu eşik daha az bir mesafede ise, karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz mili mesafeye olan kısımda, bu devletin kara ülkesinin doğal uzantısının bütünündeki denizaltı alanlarının deniz yatağı ve toprak altlarını*” içeren kısım olarak tanımlamıştır (1982 BMDHS, Madde 76). BMDHS'nin düzenlediği bir diğer kavram olan MEB ise “*karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz mili genişlikteki deniz alanlarının deniz yatağı ve toprak altı ile üzerindeki suların canlı ve canlı olmayan kaynaklar üzerinde kıyı devletlerine bazı ekonomik hakların tanınmasını öngören*” bir kavram olarak tanımlanmıştır. İki kavram arasındaki belki de en önemli farkı BMDHS'nin 75. Maddesi uyarınca MEB ilanı için taraf devletin ilan edeceği alanın sınırlarını harita ve koordinatlar ile birlikte BM'e bildirimde bulunması zorunluluğu bulunurken, kıta sahanlığı, bir ülkenin ab initio (başlangıçtan beri) ve ipso facto (kendiliğinden) hakları içerisinde değerlendirildiğinden ilan veya bildirim gerek duyulmaksızın yürürlükte bulunması oluşturmaktadır (Yaycı, 2019: 10-12).

Bugün Doğu Akdeniz'de yaşanan sorunlar geniş deniz alanlarının sınırlarını belirleyen bu iki kavram zemininde gerçekleşmektedir. Bahsedilen kavramlar üzerindeki tartışmalar her ne kadar yoğunlukla bazı devletler üzerinden dönse de havzaya baktığımızda Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Mısır, Libya, İsrail, Filistin, Lübnan, Suriye, Yunanistan (Meis Adası nedeniyle) ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) kıyı sahibi ülkeler olduğu ve doğal olarak tartışmalara taraf olduğu görülmektedir (Acer, 2019: 8-9). Bölgede birçok aktör bulunurken, havzadaki sorunların kaynağına indiğimizde iki aktörün öne çıktığı görülmektedir. Bunlar; Yunanistan ve GKRY'dir. İki aktörün doyumsuzluğu ve bu çizgide geliştirdikleri Doğu Akdeniz stratejisi bölgedeki tansiyonu tırmandırmaktadır. 2011 yılında Kıbrıs'ın güneyinde ciddi bir oranda hidrokarbon rezervinin keşfi sonrasında Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi kıta sahanlığı ve Kıbrıs Adası'nın statüsü üzerinden devam edegelen tartışmalar bu kez enerji paylaşımı ve MEB sınırları etrafında gelişmiştir. Yunan tarafı Meis, Rodos, Karpatos ve Girit Adaları'nı uluslararası hukuk kurallarına aykırı şekilde ana kara kuralları çerçevesinde MEB bölgesi ilan etmiştir. Hatta bunun

yanında 1959 Zürih ve Londra Antlaşmalarını çiğneyerek GKRY'nin ilan ettiği MEB sınırlarını da kabul etmiştir. Yunan ve Rum tarafları, Doğu Akdeniz'de ilan ettikleri MEB sınırlarıyla hem kıyıdaş ülkelerin haklarını gasp etmiş hem de Türkiye'yi bölgede saf dışı bırakma planlarını pratiğe dökmek istemiştir (Tuncer ve Altınsoy, 2020: 26-27). Doğu Akdeniz gibi yüksek enerji potansiyeli bulunan bir alana hâkim olmanın küresel çapta bir oyuncu olmaya giden kapıları açacağı gerçeği göz önüne alındığında Yunan ve Rum tarafı tüm havzayı tek başına domine edebilmek adına strateji geliştirmiştir. Bu stratejide ise Türkiye'yi potansiyel rakip hatta potansiyel bir düşman olarak kodlamıştır. Bu nedenle de bölgede sürekli Türkiye karşıtı adımlar atılmış ve Türkiye karşıtı bir koalisyon kurulmasında da aktif bir rol üstlenmiştir.

GKRY, çizdiği stratejisi kapsamında 2003 yılında “Kıbrıs Cumhuriyeti” adına tek başına MEB ilanında bulunmuş, ayrıca 2003 yılında Mısır, 2007 yılında Lübnan ve 2010 yılında ise İsrail ile MEB sınırlandırma anlaşması üzerinde anlaşma sağlamıştır. Ancak Yunan ve Rum stratejisinin en önemli ayağını “Yunanistan-Mısır ve Yunanistan-GKRY arasında deniz yetki alanlarının paylaşılmasına dair antlaşmaların imzalanması” senaryosu oluşturmuştur. Bahsi edilen üç ülkenin bir araya gelmesi demek tarafların Doğu Akdeniz'e olan bakışı aynı zamanda AB'nin de bölgeye yönelik emellerinin bir ürünü olan Sevilla Haritası'nın oluşması demektir (Yaycı, 2020b: 34). Bu haritaya göre Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de uluslararası hakka dayalı 186 bin kilometrelik deniz yetki alanının 41 bin kilometreye indirgenmektedir. Meis Adası esas alınarak 2000'li yılların başında AB tarafından hazırlatılan bu harita, Türkiye'ye Antalya Körfezi dışında bir hareket alanı bırakmayan gayri meşru nitelikteki herhangi bir meşru dayanaktan yoksun bir belgedir (BBC, 2020). Türkiye'nin bu haritaya cevabı 2019 yılında Libya ile imzaladığı MEB anlaşması ile olacaktır. Öte yandan sürece daha çok diplomatik açıklamalarıyla dâhil olan AB'nin Doğu Akdeniz'e bakışını da enerjiye olan ihtiyacı şekillendirmiştir. Özellikle bölgenin taşıdığı enerji potansiyelinin Rusya'ya olan enerji bağımlılığından kurtulabilmenin bir yöntemi olarak okunması AB'yi sürece aktif bir katılımcı olarak dâhil etmektedir. AB bu davranışı, dünya petrol arzının %2,3'ünü karşılayan Libya'ya karşı da göstermiştir. Libya krizinin patlak verdiği süreçte insan hakları savını ileri sürerek bölge dizaynında söz sahibi olmak istemiştir. Ancak AB her iki alanda da aktifliğini sahaya inmekten ziyade Yunanistan ve GKRY'ne verilen destek ile gerçekleşmiştir. Böylesi senaryoda Türkiye ile AB'nin doğal olarak Doğu Akdeniz'de ve Libya'da rakip olarak konumlanmasını beraberinde getirmiştir. İki aktörün karşılıklı konumlanması en çok East-Med projesi ile billurlaşmıştır. Temelinde İsrail karasuları

sınırları içerisinde çıkarılacak doğalgazın İsrail-GKRY-Yunanistan-İtalya bağlantısı üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngören bu proje hem Avrupa'nın enerji ihtiyacının karşılanması hem de her şartta enerji merkezi olma vizyonunu deklare eden Türkiye'yi Doğu Akdeniz jeopolitiğinden bypass edilecek ülkeler arasında ele almıştır. Lakin proje yüksek maliyeti ve Türkiye'nin Libya ile anlaşması sonrası ilan ettiği MEB sınırları dâhilinde olması gibi nedenlerle hayata geçirilememiştir (Paralı, 2020: 56).

Sürecin bir diğer aktörü de Rusya'dır. 2010'dan bu yana attığı dış politik hamleler, Rusya'yı, neredeyse bir Orta Doğu ve Akdeniz ülkesine çevirmiştir. Bahsedilen bölgelerdeki herhangi bir gelişme yaşanması durumunda bölge dışı aktör olarak Moskova'nın hazır bulunması artık olağan karşılanır hale gelmiştir. XXI. Yüzyılın hegemonya mücadelesinde, Soğuk Savaş dönemindeki unvanının yeniden kazanımı çerçevesinde hareket eden Moskova, Doğu Akdeniz'de var olmanın önemini kavrayabilmiştir. Moskova bölgedeki varlığını, Batı'nın kendisine olan enerji bağımlılığının sürdürülmesi, Suriye İç Savaşı ile elde edilen kazanımların muhafazası, bölge ülkelerle askeri işbirliğini arttırmak ve Kırım ilhakıyla birlikte karşı karşıya kaldığı dış kuşatmayı kırmak üzerine bina etmiştir. Bu nedenle de bölgede kalıcılığını pekiştirmek adına gerek Suriye gerekse Libya İç Savaşı'nın aktif katılımcısı olmuştur. Bu prensip temelinde Rusya, Libya sahasında lehine siyasi ve ekonomik kazanım elde edebilmek adına Hafter tarafıyla ilişki geliştirmiş ve Hafter saflarına açıktan ciddi biçimde destekte bulunmuştur. Böylelikle tıpkı Suriye'de olduğu gibi Libya'da da Türkiye ve Rusya karşı karşıya gelmiştir (Tarakçı, 2019: 2-4). Bölgedeki jeopolitik rekabeti derinleştiren bir başka unsurda Rusya, İran ve Çin eksenin güçlenen ilişkisinin güç boşluğu yaşanan Orta Doğu'da nüvelerini göstermesi sonucu ABD'nin ulusal güvenlik ve savunma stratejisini yeniden biçimlendirmesidir. Bu minvalde ABD, bahsedilen eksenin varlığını dengelemek adına Doğu Akdeniz jeopolitiğini, dış politika öncelikleri sıralamasında üst sıralara yazmak zorunda kalmıştır (Tanrıverdi Yaşar, 2019).

Türkiye'nin Doğu Akdeniz jeopolitiği üzerinden geliştirdiği politika ve söylemler incelendiğinde XXI. Yüzyılın ulusal beka ve güvenlik paradigmalarının bu saha üzerinden algılamaya yönelik bir tutumla karşılaşılmıştır. Dolayısıyla bu temelde Türkiye'nin bölgeye iki farklı bakışı olduğu söylenebilir; birincisi çıkar ve menfaatler penceresi, ikincisi ise güvenlik ve egemenlik penceresidir. Türkiye her geçen yıl ekonomik yapısı sanayileşen bir ülke grafiği çizmektedir. Sanayileşen bir ülke içinse en kilit ihtiyaç olarak enerji nosyonu öne çıkmaktadır. Nitekim Türkiye ekonomisi 2000 yılı sonrasında olumlu yönde seyir halindeyken cari açık olgusu hala ekonomiyi kötü yönde

etkileyen bir faktör olarak yerinde durmuştur. Ülkenin cari açığı vermesindeki en büyük nedense enerjide dışa bağımlılık açmazı olmuştur. Örneğin Türkiye’de cari açığın Gayri Safi Milli Hasıla’ya olan oranı 2010-2017 döneminde 5,6 olurken 2011 yılında 8,9 ve 2013 yılında 6,7 oranında gerçekleşmiştir. Tam bu noktada Doğu Akdeniz’deki enerji kaynakları, ülkenin içerisine girdiği kısır döngüden kurtuluşu olarak yorumlanmıştır (Tatlıyer, 2019).

Yine Türkiye’nin XX. Yüzyılın son on yılında ortaya koyduğu enerji koridoru ve dağıtım merkezi olma misyonu açısından da Doğu Akdeniz bölgesi biçilmiş kaftan olarak görülmüştür. Bu iki unsur TDP’nin Doğu Akdeniz’de çıkar ve menfaatleri zemininde varlığını şekillendirmiştir. Diğer yandan ise MEB ilanları temelinde ülke egemenliğinin gaspına mâni olunması refleksi TDP’nin Doğu Akdeniz’e güvenlik ve savunmacı eksenli bakışını biçimlendirmiştir (Kökyay, 2020: 2513-2514). Lakin realist olmak gerekirse TDP’nin, Doğu Akdeniz’e olan bakışıyla reel politik durum arasında uçurum olduğu bir geçektir. Doğu Akdeniz jeopolitiğine bakıldığında Türkiye’nin tıpkı Libya İç Savaşı’nda olduğu gibi yalnız kaldığı görülecektir. Bu yalnızlık; Yunanistan ve GKRY ile MEB sınırları ve Kıbrıs’ın statüsü üzerindeki ihtilafı durum, Mısır ile 2013 yılındaki darbe sonrasında Sisi yönetimiyle ters düşülmesi, İsrail ile Mavi Marmara hadisesinin ardından kötü seyreden ilişkilerin tamir edilmemesi ve Suriye’de Esed rejimiyle bozulan ilişkilerden kaynaklanmaktadır (Kakışım, 2017: 440). Doğu Akdeniz’de Türkiye aleyhine oluşan reel politik zemin, Türkiye’nin bölgeye enerji alanında kendi kendine yetebilme, enerji merkezi olabilme vizyonuna ve egemenlik alanlarına büyük tehdit oluşturmuştur. Oluşan bu tehdidin bertaraf edilmesi noktasında mevcut konjonktür dahilinde işbirliği yapılacak tek aktör olarak Libya kalmıştır. Böylelikle Türkiye açısından Libya göz ardı edilemeyecek öneme haiz bir ülke olarak öne çıkmıştır. Ancak iç savaşın hâkim olduğu Libya’daki iki kutuplu yapı Türkiye’nin Doğu Akdeniz’in dışında kalma ihtimalini gündeme getirmiştir.

Akdeniz Havzasındaki güç denklemini etkileme potansiyeline sahip en güncel mesele olan Libya krizi, Libya’yı, uluslararası aktörlerin güç devşirebilmeleri adına cazip bir alan olarak öne çıkarmıştır. Türkiye de krizden lehine kazanımlar elde edebilmek adına sürecin aktif katılımcılarından olmuştur. Her fırsatta ve platformda Libya’nın meşru temsilcisi UMH’nin yanında olduğunu deklare eden Ankara’nın bu çabası 27 Kasım 2019 tarihine gelindiğinde meyvelerini vermiştir. 2000’li yılların başından 2019’a kadar geçen süreçte Doğu Akdeniz jeopolitiğinde Türkiye’ye karşı kurulmaya çalışılan tüm düzen, Türkiye-UMH arasında imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Libya Devleti

Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında, Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” ile bozulmuştur (Kökyay, 2020: 2518). Bu anlaşma Yunanistan ve GKRY’nin başını çektiği “Doğu Akdeniz Gaz Formu” veya East-Med gibi oluşumlara güçlü bir cevap niteliği taşımaktadır. Anlaşmayı değerli kılan bir diğer husus ise gerek hukuki gerekse siyasi zeminde olsun meşru nitelikte olmasıdır diyebiliriz (Çam, 2019). Öte yandan mutabakatın Türkiye’nin uluslararası alandaki olumsuz imajını düzelteren bir boyutunun da olduğunun altı çizilmelidir. Çünkü mutabakat imzalanan sürece değin Türkiye görünürde, GKRY’nin bölgede ilan ettiği sınırlara itirazda bulunan ve bu sınırları “gasp eden” ülke konumunda olmuştur.

Bu ahval dünya kamuoyuna gayri meşru hevesler çerçevesinde revizyonist ve saldırgan politikalar yürüten Türkiye imajının verilmesine neden olmuştur. Ancak R. T. Erdoğan ve F. Serrac’ın uzlaşmasıyla ortaya çıkan Türkiye-Libya MEB sınırı sonrasında Türk tarafının savunduğu “coğrafyanın üstünlüğü” ve “hakça paylaşım” ilkeleri, başka bir kıyıdaş ülke tarafından da benimsendiği tescillenmiştir. Böylece Türk tarafının öne sürdüğü tezler söylem düzeyinden pratik veya uygulama düzeyine geçmiştir (Acer, 2019: 10-12). Böylece bölgede oluşan yeni konjonktürde hukuki manada eli daha güçlü bir Türkiye’nin olduğu şeklinde yorumlaması yapılabilir. Aynı zamanda bu mutabakat Levant bölgesindeki büyük oyunda Türkiye’yi oyunda tutan hamle olarak da okunabilir. Yani Ankara’nın Libya üzerinden geliştirdiği proaktif manevraların meyveleri kendini sadece Libya üzerinden değil aynı zamanda Levant bölgesi üzerinden de göstermiştir.

XXI. Yüzyılın içerisinde bulunduğumuz diliminde dünyanın yeni bir denge arayışı içerisinde olduğu aşikârdır. Küresel ve bölgesel aktörlerin dâhil olduğu çok katımlı arayışın sergilendiği alan ise Levant bölgesi yani Doğu Akdeniz olarak görünmektedir. Mücadelenin bu jeopolitikte verilmesinde; enerji kaynakları bakımından zengin olan bölgenin enerjiye bağımlı olan AB, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin kafalarını buraya çevirmesi, yine bölgedeki kaynakların ihtiyaç sahiplerine güvenle ve sürekli şekilde aktarımını sağlayacak biçimde dizaynı ve Orta Doğu petrollerinin dünya pazarına arzında İran’la yaşanacak olası kriz durumunda sahip olduğu konumuyla alternatif liman seçeneği sunabilmesi gibi hususlar etkin rol oynamaktadır (Ediger vd., 2012: 84-86). Günümüz dünya konjonktüründe müthiş bir öneme haiz olan bölgedeki mücadele denkleminin çözümü de önemine paralel çok boyutludur. Bu boyutlardan birini de sahip olduğu konumu itibariyle Libya’dır diyebiliriz. Denklem bahsedilen boyutu bölge ve bölge dışı aktörlerce idrak edilebilmiş ve bunun uzamında aktörler Libya İç Savaşı sürecine eklemlenmiştir. Levant bölgesindeki mücadelenin sınır anlaşmazlıkları

üzerinden yürütüldüğü dikkate alındığında Libya'da iktidarı kimin ele alacağı belirsizliği, güç mücadelesi içerisinde yer alan her aktörün kafasında dönmüştür (Yetkin vd., 2020: 97). Bu nedendir ki aktörlerin farklılaşan çıkarları Libya'daki krizin sonlanmasına mâni olmaktadır. Yani Libya'daki de facto durumu anlayabilmek Doğu Akdeniz üzerinden analitik bir bakışı gerektirmektedir diyebiliriz. Bu duruma verilebilecek en güzel örnek Türkiye ile UMH arasında varılan MEB anlaşması sonrası Türkiye'nin Levant bölgesinde değişen imajı ve rolüdür. Bu da Libya jeopolitiğinin ve üzerindeki gelişmelerin, Doğu Akdeniz denkleminde ayrı olmadığı gereğini ortaya çıkarmaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Dış politika dediğimiz kavramın amacı, ulusal bağımsızlık ve ulusal güvenlik sağlanırken aynı zamanda ulusal çıkarların da maksimize edilmesidir. Ne var ki “ulusal çıkar” olarak belirtilen kavram, son derece muğlak, esnek, tartışmaya açık ve kişilerin dünyayı algılama ve okuma biçimleri doğrultusunda değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle de bir ülkenin tarihi süreç içerisinde ulusal çıkar ve ulusal güvenlik algılamalarında süreklilik ve kopuşların yaşanması gayet olağandır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşundan günümüze kadar ki geçen neredeyse yüz yıllık süreçte dış politika anlayışı ve uygulamaları irdelendiğinde süreklilik ve kopuşların yaşandığı göze çarpacaktır. TDP’nin tarihsel süreç içerisindeki sürekliliğinin kırılması veya başka bir tabirle revize edilmesini dönemsel olarak belirtmek gerektiğinde herhalde takvim yapraklarından 2000 sonrasındaki ilk yıllar seçilirdi. Hatta TDP’nda yaşanan bu kopuş, literatüre de yansımış, uzamanlar ve akademisyenler TDP’nin, geçirdiği kabuk değişimini vurgulamak adına önüne “yeni” ibaresini ekleyerek tanımlamada bulunmuştur. TDP’nin, 2000 öncesindeki yapısını tanımlamak adına ise “geleneksel” ibaresi kullanılmıştır.

Geleneksel TDP olarak tabir edilen dış politik paradigmanın, Batıcılık ve Statükoculuk ilkeleri üzerinden geliştiğini belirtmek gerekmektedir. Bu dış politika anlayışının ana fikrini ise Lozan düzenini koruma refleksi oluşturmuştur. Nitekim çalışmamızda TDP’ni dönemselleştirerek ele aldığımızda görüldü ki konjonktür değişse de Türkiye’nin dış gelişmelere karşı davranış biçiminde süreklilik gösterilmiştir. Ankara, konjonktürün getirileri her ne olursa olsun uluslararası alana güvenlik perspektifinden bakmış ve olaylara savunma bağlamında yaklaşmıştır. Bu da çevresine karşı sürekli bir “düşman” algısını takınmasına neden olmuştur. Dolayısıyla da uzun yıllar boyunca küresel ve bölgesel gelişmelere karşı Türkiye, sınırlı ve kısır politikalar geliştirmiştir. Bu çıkarımın, dönemselleştirme marifetiyle sağlanması yapıldığında, yerinde bir analiz olduğu görülecektir. Çünkü çalışmada yer alan dönemselleştirme çerçevesinde Atatürk dönemi, Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönemde zaman zaman proaktif politika izlense dahi nihai aşamada öncelik her daim güvenlik ve savunma olmuştur. Bu da bizleri TDP’nin statükocu anlayışına götürmektedir. Diğer yandan bahsedilen dönemlerin hepsinde gerek müttefik olarak gerekse hedeflenen menzil olarak Batı gösterilmiş ve politika yapıcılarının zihinlerine de bu şekilde kodlanmıştır. Bahsi edilen dönemlerde Ankara için Batının herhangi bir alternatifi olmamış, Doğu, Batı’ya alternatif

olarak görülmemiştir. Bu da bizleri geleneksel TDP'nin, Batıcı anlayışına götürmektedir. Böylesine bir dış politika yapısının tercihten ziyade bir zorunluluk olduğu bilinciyle beraber Türkiye, dış politika yapısını “ben” merkezli veya “benim çıkarım”dan çok Batı ne istiyor veya Batı beni nerede konumlandırıyor anlayışı üzerinden inşa edebilmiştir. Böylelikle uzun yıllar boyunca uluslararası alanda güçlü Türkiye fotoğrafından çok muhtaç Türkiye fotoğrafı verilmiştir.

Bir ülkenin dış politika uygulamaları ve tercihleri oluşturulurken o ülkenin devlet kapasitesi, siyasi, ekonomik, askeri, toplumsal ve kültürel gücü, savunma ve güvenlik öncelikleri gibi unsurlar göz önünde bulundurulmaktadır. O halde Türkiye'nin, yukarıda bahsedilen fotoğrafı vermesi, ülkede bitmek bilmeyen siyasi krizler, bir türlü aşılamayan ekonomik dar boğaz ve teknoloji alanında dünyayı geriden takip etmesinin bir çıktısı olarak okunmalıdır. Türkiye'nin, bahsedilen alanlarda yaşadığı krizlerin yanında bir de dış destekle yaratılan terör sorunuyla karşı karşıya kalması, tüm enerjisini içeride harcamasına neden olmuştur. Dolayısıyla da uluslararası alanda, sistemli ve iddialı dış politik vizyon bir türlü ortaya konamamıştır. Uluslararası konjonktür, Türkiye'ye zaman zaman etkin bir güç olması adına fırsatlar sunmuş olsa dahi Türkiye, hep hazırlıksız yakalanmış ve fırsatları kaçırmıştır. Buraya kadar olan kısım XXI. Yüzyıla kadar gelen süreçte Türkiye'nin uluslararası alandaki hareket mantığının ve performansının bir röntgeni niteliğindedir. Ancak XXI. Yüzyılın henüz başında TDP, bir dönüşüm sürecine girmiş yeni bir dış politik paradigma etrafında gelişmiştir.

2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, birçok alanı kapsayacak şekilde reformlar düzenlemiştir. Bu reform sürecinden TDP da nasibini almıştır. AKP'nin iktidarı ile Türkiye öncelikle siyasi krizlerin nedeni olan kısa ömürlü koalisyon hükümetlerinden kurtulmuş, sonrasında yeni iktidarın ekonomik alanlardaki reformlarıyla ülkenin refah seviyesi artmıştır. İç alanda yakalanan bu olumlu iklimle birlikte dış alanda daha çok görünme imkânı doğmuştur. Türkiye'nin, 2000 sonrasında yakaladığı istikrar ikliminin özgüveni yeni dış politika vizyonunun oluşum sürecine de doğrudan yansımıştır. AKP iktidarında oluşturulan yeni (dönüşen) TDP; yıllardır süregelen Türkiye'nin savunmacı, defansif ve eziklik duygusu etrafında şekillenmiş dış politik tavrını resetleme mottosundan hareketle hazırlanmıştır. Bu çerçevede yeni TDP; Türkiye'nin tarihine ve kültürüne atıfta bulunarak Nizam-ı Âlem anlayışından hareketle biçimlendirilmiştir. Bu doğrultuda yeni (dönüşen) TDP; çok yönlü/boyutlu diplomasi, komşu ülkelerle “Sıfır Sorun”, “Model” ülkeden “Merkez” ülkeye geçiş, proaktif dış politika, yumuşak güç (*soft power*), ekonomi merkezli dış politika ve güvenlik-özgürlük

dengesinde özgürlükçü olma ilkeleri üzerine bina edilmiştir. Bu da dış alanda görece daha özgür ve “Ankara” merkezli bir dış politika yapısı demektir.

Yeni dış politikanın merkezine ise bölgesel güç olma ideali oturtulmuştur. Böylece Türkiye önüne koyduğu bu idealin gerçekleşmesi için uluslararası alanda nerede bir sorun varsa orada olacak, barıştan yana bir dil kullanarak arabulucu olacak ve her daim yumuşak güç enstrümanlarına başvuracaktır. Ankara'nın formülize ettiği bu denklemin son derece idealist temelde olduğu görülmektedir. Ancak bir ülkenin izleyeceği dış politikanın, uluslararası konjonktürle angaje olduğu realitesini göz ardı etmemek gerekmektedir. Çünkü bir ülkenin, politika belirlemesi onun iradesine ama o politikanın sınırları içerisinde hareket etmesi ise konjonktürel hadiselerle bağlıdır. Nitekim yeni TDP'nın akıbeti de bu yönde olmuş, 2002 sonrasında restore edilen TDP, 2010 sonrasındaki uluslararası gelişmelere paralel yeni bir evrim geçirmiştir. Türkiye'nin bu tarih sonrasında karşı karşıya kaldığı Mavi Marmara krizi, Suriye İç Savaşı ve bunun neticesinde Güneyinde oluşan terör koridoru tehlikesi, 15 Temmuz Darbe girişimi ve Batı'nın bu darbe girişimine karşı verdiği reaksiyon ve güncel olarak Libya İç Savaşı ve Doğu Akdeniz jeopolitiğinde yaşadığı gelişmeler TDP'na, deyim yerindeyse sürüm güncellemesini zorunlu kılmıştır. 2002 sonrasında işbirliği ve arabuluculuk zemininde şekillenen, ABD ve AB ekseninde hareket etmeye özen gösteren ve yumuşak güç unsurlarını tercih eden TDP, 2010-2020 dönemi bir bütünsellik içerisinde incelendiğinde; kendisine ve çıkarlarına yönelik tehdit unsuru veya durumu oluşması halinde sert güç unsurlarına başvurabilen, uzun yıllarca var olan Batı'yla hareket etme refleksinin bulunmasına rağmen kendi çıkarı aleyhinde davranışlarda bu ilişkiyi açıkça sorgulayan, daha bağımsız ve daha milli nitelikte bir yapıya bürünmüştür. Elbette ki böylesine bir dönüşüm her dönemki dış politika yapımcılarının arzu edeceği yönde bir dönüşümdür. Ancak bunun neden geçmişte değil de bugün yapıldığı sorusu yöneltildiği takdirde verilecek iki cevap vardır. İlki; Türkiye'nin kendi içerisinde gerçekleştirdiği siyasi, ekonomik ve etkisi daha çok son zamanlarda hissedilen savunma sanayi alanındaki dönüşümdür. İkicisi ise; uluslararası sisteme hâkim olan çok kutuplu yapıdır diyebiliriz. Çünkü Türkiye'nin iki kutuplu veya tek kutuplu bir sistemde böylesine rahat hareket etmesi söz konusu olamazdı. Dolayısıyla son zamanlarda kaybolan ABD hegemonyasına paralel uluslararası alana hâkim olan çok kutuplu sistemin OBD'e sunduğu özgürlük alanı, Türkiye tarafından sonuna kadar kullanılmıştır diyebiliriz. Ankara'nın, 2010'dan bu yana uluslararası alanda ortaya çıkan özgürlük alanının sınırlarını zorlanmasının altında yatan sebebin; bölgesel güç olma ideali olduğunun altı tekrar tekrar çizilmelidir.

Uluslararası alana, son on yıl üzerinden bakıldığında; dünya dengelerinin yüksek hızda değiştiği görülecektir. Uluslararası arenaya hâkim olan çok kutuplu sistemle beraber devletler, sert güç enstrümanlarına başvurarak mevcut konjonktür üzerinden çıkar elde etme pratiği içerisinde olmuşlardır. Ankara da revaçta olan bu pratiği göstermek üzerine politik bir tutum sergilemiştir. Bahsedilen tutumun, Ankara için yeni bir meydan okuma mahiyetinde olduğunun belirtilmesi elzemdir. Çünkü TDP, Osmanlı Devleti'nin son yılları da dahil olmak üzere Cumhuriyet tarihi boyunca, statüko sınırlılığı ve Lozan psikolojisinin getirisi olan ürkeklik ile hareket etmiş ve ulusal güvenliğine yönelik tehditleri bertaraf etmek üzerine formülize edilmiştir. Ancak mevcut konjonktür, TDP'nı ülke sınırlarının dışında hareket etmeye, küresel ve bölgesel güçlerle işbirliği yapmaya ve yeri geldiğinde sert güç uygulamaya itmektedir. Şartların böylesi geliştiği bir ortamda Türkiye'nin bölgesel güç olma idealinin gerçekleşmesi, ulusal çıkar ve güvenliğini sağlanması adına dış politikasının sacayaklarını ülke sınırlarının dışında yer alan KAO ve Doğu Akdeniz jeopolitiğine oturtmasını zorunlu kılmıştır.

Bahsedilen coğrafyalarda Ankara'nın izlediği politikalar belirli periyotlarda Türkiye'yi dezavantajlı konuma getirse de süreç içerisinde edinen tecrübelerin yanında devlet kapasitesinin gelişmesi, tarihi-kültürel değerlere yapılan atıfla yerel güçlerle yapılan ortaklıklar ve sürekli meşru aktörlerle hareket etmeye gösterilen azami önem mevcut konjonktürde Türkiye'yi avantajlı bir konuma getirmiştir. Nitekim gerek Libya gerekse Doğu Akdeniz jeopolitiğinde Türkiye, ulusal çıkarlarını uluslararası hukuka uygun ve meşru aktörlerle hareket ederek savunmaktadır. Ancak bu durum Ankara'nın sert güç uygulamalarına başvurma noktasında geri kaldığı manasında okunmamalıdır. Çünkü bahsedilen coğrafyalarda gayrimeşru unsur ve aktörlerle hareket etmekten geri durmayan ve Türkiye'nin ulusal çıkar ve güvenliğine tehdit arz eden bölge ve bölge dışı devletlerin, bahsedilen alanlardaki politikalarına fren olarak ortaya çıkan Ankara, yeri geldiğinde sahaya inme kartını kullanmaktadır. Böylesine bir dış politik hamle, TDP'nın, evriminin belki de en somut örneğidir diyebiliriz. Türkiye'nin Libya ve Doğu Akdeniz coğrafyalarında izlediği kimi cenaha göre proaktif kimi cenaha göre revizyonist politikası geleneksel TDP'ndan keskin ve kesin bir kopuşun tezahürüdür. 2010 sonrasında TDP'nın, ülke sınırlarının dışında ve küresel güç denkleminin merkezi olan alanlarda etkin olmak adına imar edildiği bir gerçekliktir. Bu politikalar kimi zaman olumsuz sonuçlar verse de son zamanlarda olumlu yönde bir seyir izlediği söylenebilir. Bahsedilen olumlu seyrin sağlanmasını; Libya İç Savaşı'nda sürecin başındaki konumdan günümüzde MEB ilanı edebilecek konuma gelinmesi, Doğu Akdeniz enerji pastasının paylaşımında

yer alamama ihtimali ve bölgede jeostratejik zeminde yürütülen güç denkleminin dışında kalma durumundan Ankara'nın izlediği politikalarla bölgedeki oyunları bozması ve çözüm için yürütülen diplomasi sürecinde yer alması ve Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda Azeri tarafına verdiği destekle savaşı sonlandırması gibi güncel gelişmeler üzerinden yapabiliriz.

Hülasa XXI. yüzyılda dünya siyasetinin yeni statüko veya denge arayışında olduğu bilinmektedir. Türkiye de reel politik zemine tepki niteliğinde biçimlendirdiği yeni (dönüşen) TDP ile küresel güç arayışında yer alan aktif aktörler arasında "ben de varım" demektedir. Verilen bu mücadelede Türkiye, tarihi, kültürel ve zaman zaman dini değerlere atıfta bulunarak Osmanlı bakiyesi topraklarda etkin olmak adına geliştirdiği politik vizyon çerçevesinde yer almaktadır. Bu çerçevede, Türkiye, oyun kurucu veya düzen kurucu aktör, lider ülke ve mazlumların umudu gibi idealist söylem ve misyonlar ışığında hareket etmektedir. Ancak bu misyon doğrultusunda ilerlerken, idealist arzu ve hayallerin rüyasına dalıp realist zeminin kaybedilmesi TDP'nin önündeki en büyük tehditlerdendir. Ne var ki Suriye İç Savaşı sürecinde Türkiye'nin edindiği tecrübe, Ankara'nın realizm sınırları içerisinde hareket etmenin önemini idrak etmesine neden olmuştur. 2010 sonrasında Ankara'nın, karşı karşıya kaldığı krizler ve krizlerden edinilen tecrübeler, uluslararası sistemdeki dönüşüm ve içeride gösterilen performansla güç kapasitende yaşanan artış; yeni (dönüşen) TDP'ni şekillendirmiş ve şekillendirmeye de devam etmektedir. Son on yılda dış politika alanındaki söylem, uygulama ve pratikler ışığında Türkiye'ye bakıldığında; millilik ve yerlilik mottosuyla hareket eden, daha bağımsız ve özgür aynı zamanda çıkarı olduğu coğrafyada aktif şekilde var olan bir Türkiye görülecektir. Bahsedilen dış politika vizyon, uygulama ve pratikleri, Türkiye Cumhuriyeti tarihi göz önünde bulundurulduğunda hiçbir dönemle benzerlik taşımamaktadır. Ankara, Libya'da UMH'ye verdiği destek ile Doğu Akdeniz'deki milli arama ve sondaj faaliyetleriyle geleneksel kalıplarından sıyrılmıştır. Bu da son yıllarda TDP'nin değişim veya dönüşüm geçirdiği hipotezini doğrulamaktadır diyebiliriz. Üstelik bu dönüşüm, uluslararası alandaki güçlerin siyasi, ekonomik ve savunma sanayi alanlarında ileri sürdüğü yaptırım tehdidine karşın gerçekleşmiştir. Bu da Ankara'nın TDP'nin dönüşümündeki kararlılığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmanlı, E. (2019). Küreselleşme Olgusuyla Büyüyen Terörizm. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 93-118.
- Acar, C. (2007). *Soğuk Savaş: Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, İstanbul: Ötügen Yayınları. (1991).
- Acer, Y. (2019). Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı. *SETA Analiz*, (301).
- Adıgüzel, M. (2011). *Türkiye Ekonomisi ve Stratejik Dönüşümü*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (A. F. Yıldırım çev.).4. Baskı, İstanbul: Hil Yayın.
- Ahmad, F. (2011). Cumhuriyet Türkiye’inde Siyaset ve Siyasi Partiler. İçinde; *Türkiye Tarihi (1839-2010): Modern Dünyada Türkiye* (Ed: R. Kasaba), (Z. Bilgin çev.). 229-272. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Akbaş, Z. ve Düzgün Arslan, Z. (2012). Libya’daki Arap Baharı’na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 57-81.
- Akhiyadov, M. (2020). Rusya’nın Libya Politikası. *AA Görüş*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-rusya-nin-libya-politikasi/1794069>, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).
- Akıllı, E. (2016). *Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Alca, D. (2020). Kim: Yeni Savaşlarda Asil Vekil Sorunu. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19(37), 25-48.
- Alpar, G. (2020). Libya’ya Stratejik Açından Bakabilmek. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, <https://www.sde.org.tr/guray-alpar/genel/libyaya-stratejik-acidan-bakabilmek-kose-yazisi-17212>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).
- Alpay, Y. ve Alkin, E. (2017). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Hümanist Kitap Yayıncılık.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 10. Baskı. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Ataman, M. (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış. *Bilgi*, 2(7), 49-64.
- Ateş, D. (2014). *Türk Dış Politikasına Giriş: Yeni Muhafazakarlık ve Doğu-Batı Ekseninde Yapısal Değişim*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayın.
- Ayhan, H. (2015). Terör Kavramı, Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul Özelinde Birleşmiş Milletler’in 2001 Sonrası Terör Yaklaşımı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(21), 117-147.
- Babacan, M. (2019). Soğuk Savaş Sonrasında Ortadoğu’da Vekâlet Savaşları ve Yeni Oyun Kurucu Türkiye’nin Etkinliği. *XI. Uluslararası Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kongresi*, 849-880.
- Babacan, M. (2020). Libya’daki Vekâlet Savaşlarının Saha Dengeleri Üzerindeki Etkileri ve Siyasi İstikrar Sorunu. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 4(1), 51-74.
- Bağcı, H. (2001). *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Baharçipek, A. (2000). Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 11-27.
- Baharçipek, A. (2006). Soğuk Savaş’ın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkisi. İ. Bal, (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (3. Baskı), içinde 57-74. Ankara: AGAM.
- Bakır, G. (2019). İnsansız Hava Araçlarının Savunma Sanayi Harcamasında Yeri ve Önemi. *ASEAD*, 6(2), 127-134.

- Bal, İ. (Ed.). (2006). *Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*, 1. Baskı, Ankara: USAK Yayınları.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Balkaya, İ. S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Dünya Düzeni ve Türkiye. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 149-164.
- Baltalı, M. E. (2019). *Libya'da Kaddafi Dönemi: Yönetim Tarzı ve Yarattığı Sorunlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Başeren, S. (2006). Kavramsal Olarak Terörizm: Tarihi ve Hukuki Boyutlarıyla. *Küresel Terörizm ve Uluslararası İşbirliği Sempozyumu (Ankara, 23-24 Mart 2006)*, içinde 7-18, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Baygöl, S. (2020). Değişen Uluslararası Konjonktür ve Türk Dış Politikası Bağlamında Libya İç Savaşı Analizi. *AUSBD*, 3(6), 155-166.
- Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). *Atatürk Yolu Dergisi*, 10(40), 545-567.
- BBC, (2020). *Seville Haritası Nedir? Yunanistan'ın Tezi'nin Dayandırdığı, ABD'nin "hukuki önemi yok" Dediği Harita*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54244760>, (Erişim Tarihi: 18.05.2021).
- Bilgin, F. (2013). Mekan ve İnsan: Gelibolu ve Barbaros Hayreddin Paşa (Osmanlı Devleti'nin Akdeniz Hakimiyeti). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, (11), 17-31.
- Bilgin, İ. (2019). Suriye İç Savaşı'nda Küresel ve Bölgesel Güçlerin Kesişen Müdahaleleri: Nedenler, Yöntemler ve Zamanlama. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 2(1), 1-19.
- Bölme, S. M., Ulutaş, U., Özhan, T. ve Küçükkeleş, M. (2011). İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları. *SETA Rapor*, (5).
- Brzezinski, Z. (2017). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, (Y. Türedi çev.). İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Budak, M. M. (2020). Savaşın Kökenleri ve Vekâleten Savaş Aktörleri Olarak Terör Örgütleri. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3(2), 91-112.
- Caner C. ve Şengül, B. (2018). Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçerisinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 45-70.
- Canlı, E. (2020). *Le Monde: Türk SİHA'ları Libya'daki Güç Dengelerini Hafter Aleyhine Değiştiriyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/le-monde-turk-sihalari-libyada-guc-dengesini-hafter-aleyhinde-degistiriyor/1813893>, (Erişim Tarihi: 17.05.2021).
- Ceviz, N. (2011). Libya Tarihine Kısa Bir Bakış. *Ortadoğu Analiz*, 3(27), 80-90.
- Chomsky, N. (2002). Uluslararası Terörizm. *Silinen Yüzler Karşısında Terör*, içinde 217-254, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Çakmak, H. (2010). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Dış Politikası. *Türk Yurdu*, 30(277), 114-117.
- Çam, T. (2019). *Türkiye-Libya Anlaşması Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasında Önemli Kazanım*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-libya-anlasmasi-turkiyenin-dogu-akdeniz-politikasinda-onemli-kazanim/1662097>, (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Çelebi, E. (2002). Atatürk'ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923-2002). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5), 17-50.
- Çıldır, Ş. (2016). 1969 Libya Askeri Darbesi. *Ortadoğu Analiz*, 8(76), 54-57.
- Çiçen, Y. B. (2019). Türkiye'nin 1980 Sonrası Kurumsal Yapısındaki Değişimi ve Ekonomik Sonuçları. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(3), 423-438.

- Çiftçi, K. (2010). *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında: Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çitlioğlu, E. (2005). *Gri Tehdit Terörizm*, 1. Baskı, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Daban, C. (2017). Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 77-96.
- Demirel, S. (1995). 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'nin Dış Politikası. *Yeni Türkiye*, 1(3), 7-11.
- Deniz, T. (2013). Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 65-78.
- Doğu Akdeniz Politik, <https://doguakdenizpolitik.com/ambargolar-ve-caatsa-yaptirimlari-arasinda-turk-savunma-sanayii/>, (Erişim Tarihi: 15.03.2021).
- Duran, B. (2011). Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, SETA.
- Duran, B. ve Ataman, M. (Ed.). (2020). *Libya Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*, 1. Baskı, İstanbul: SETA.
- Duran, H. (2015). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Dış Politika Anlayışı ve İlkeleri. M. Bıyıklı, (Ed.), *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi-*, 1, 2. Baskı, içinde (35-51), İstanbul: Gökkuşbu.
- Duran, H. ve Karaca, A. (2013). 1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri. *C. Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 121-136.
- Duran, H. ve Özdemir, Ç. (2012). Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı. *Akademik İncelemeler Dergisi* 7(2), 181-198.
- Ediger, V. Ş., Devlen, B. ve Bingöl McDonald, D. (2012). Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği. *Uluslararası İlişkiler*, 9(33), 73-92.
- Efegil, E. (2018). *Dış Politika Analizi (Ders Notları)*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ege, A. (2008). Türk Dış Politikasında 1990'lı Yıllar: Soğuk Savaş Sonrasında Dönüşüm ve İstikrar. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 24(1), 321-335.
- El-Gamaty, G. (2020). Turkey's Role In The Reconstruction Of Libya. *Insight Turkey*, 22(4), 73-85.
- Emiroğlu, A., Koçyiğit, N. ve Kesici, S. (2012). Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar. *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8), 73-92.
- Ergil, D. (1992). Uluslararası Terörizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 139-143.
- Erhan, Ç. (2003). Küreselleşme Döneminin Tehditleriyle Mücadele. *Stradigma.com Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi*, (5), 1-15.
- Erhan, Ç. ve Embel, E. (2015). Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler. *Bilgi*, (72), 145-170.
- Erman, K. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 394-420.
- Erol, M. S. ve Ozan, E. (2011). Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim. *Akademik Bakış*, 4(8), 13-38.
- Ertem, B. (2018). 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türk Siyasetine Etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 655-676.
- Ertuğrul, D. (2012). Türkiye Dış Politikası İçin Bir Test: Suriye Krizi. *TESEV Dış Politika Programı*.
- Faytre, L. (2020). Fransa'nın Libya Politikası. *SETA Perspektif*, (259), 1-7.
- Gaytancıoğlu, K. (2013). Türk Siyasal Yaşamında IV. Koalisyon Hükümeti (20 Şubat 1965- 20 Kasım 1965). *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 48-75.

- Gerger, H. (2012). *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politigi: "Soğuk Savaş" tan "Yeni Dünya Düzeni" ne*, 3. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap.
- Gökçen, S. (2020). İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980). *Atatürk Yolu Dergisi*, (67), 241-264.
- Göktepe, C. ve Seydi, S. (2015). Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası. *Bilig*, (72), 197-222.
- Gönlübol, M. (1993). *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, 4. Baskı, Ankara: Atilla Kitabevi.
- Gönlübol, M. ve Bingün, H. (2014). 1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası. M. Gönlübol, (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (10. Baskı), 635-730. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2014). 1965- 1973 Dönemi Türk Dış Politikası. M. Gönlübol, (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (10. Baskı), içinde (491-540). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (2014). 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası. M. Gönlübol, (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (10. Baskı) içinde (3-134), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. ve Ülman, A. H. (1966). Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı: 1945-1965. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (21), 143-182.
- Gözen, R. (2006). Dış Politika Nedir? İ. Bal, (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (3. Baskı), 3-7. Ankara: AGAM.
- Güder, S. ve Mercan, M. H. (2012). 2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası. *İnsan ve Toplum*, 2(3), 57-92.
- Gülbay, A. (2019). Huzursuz Bir Ortaklığın Ses Getiren Hamlesi: CHP-MSP Koalisyon Hükümeti ve Kıbrıs Barış Harekâtı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 333-361.
- Güleç, C. (2018). *AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi: Bölgesel Çatışmalarda Dış Politika Söylemi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güler, M. (2015). İç Savaşların Değerlendirilmesinde Model Önerisi ve Libya İç Savaşı İncelemesi. *Savunma Bilgileri Dergisi*, 14(2), 45-75.
- Günay, B. (2015). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Dış Politika Anlayışı ve İlkeleri. M. Bıyıklı, (Ed.), *Türk Dış Politikası –Cumhuriyet Dönemi-*, 1, 2. Baskı, içinde (519-533), İstanbul: Gökkuşbu.
- Güneş, B. (2018). Libya İç Savaşı ve Kriz Yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(2), 263-291.
- Hacısalıhoğlu, Y. (2006). Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekân-Güç-Çatışma ve Jeopolitik. *Türk Coğrafya Dergisi*, (47), 1-14.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (P. Demir çev.). İstanbul: Mozaik.
- Handel, M. I. (1980). Surprise And Change In International Politcs. *International Secrutiy*, 4(4), 57-85.
- Harchaoui, J. (2020). Why Turkey Intervened In Libya? *Foreign Policy Research Institute*.
- Harunoğulları, M. (2020). Doğu Akdeniz Havzası: Bölge Üzerinde Yaşanan Anlaşmazlık ve Rekabet. *International Journal Of Geography and Geography Education (IGGE)*, (42), 455-481.
- Heywood, A. (2014). *Küresel Siyaset*, (N. Uslu ve H. Özdemir çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Holsti, K. J. (1970). National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy. *International Studies Quarterly*, 14(3), 233-309.

- Huntington, S. P. (2015). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Devleti'nin Yeniden Kurulması* (14. Baskı). (M. Turan, Çev.). İstanbul: İnkilap Baskı evi.
- İleri, K. (2021). Pentagon ve CAATSA Yaptırımları. *Kriter*, 5(53), 46-50.
- İpek, A. (2015). Sovyetler Birliği'nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanın Tepkisizliğinin Nedenleri. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), 89-118.
- İşyar, Ö. G. (2017). *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları.
- Karagöl, E. T. (2013). AK Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi. *SETA*.
- Karakaya, İ. Ve Çelik. M. T. (2021). Ortadoğu'da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1), 175-192.
- Karpat, K. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, M. (2016). Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(10), 51-75.
- Kedikli, U. ve Akça, M. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Avrupa'da Artan İslamofobi. *Tesam Akademi Dergisi*, 4(1), 57-95.
- Kedikli, U. ve Çağlayan, U. (2017). Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (1), 120-138.
- Kedikli, U. ve Deniz, T. (2015). Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı. *Alternatif Politika*, 7(3), 399-424.
- Kekilli, E. (2015). *Mısır'ın Libya Politikası ve Libya'da Ulusal Uzlaşım İmkani*. <https://ordaf.org/misirin-libya-politikasi-libyada-ulusal-uzlasi-imbani/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Kekilli, E. (2019). Askeri ve Siyasi Çözüm Arasında Libya Krizinin Geleceği. *SETA Analiz*, (282).
- Kekilli, E. (2019). Libya Krizi ve Küresel Aktörler. *Kriter*, 4(35), <https://kriterdergi.com/dis-politika/libya-krizi-ve-kuresel-aktorler>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Kekilli, E. (2020). Libya Krizinin Yıkıcı Aktörleri ve Çözumsuzlük. *Kriter*, 4(45), <https://kriterdergi.com/dis-politika/libya-krizinin-yikici-aktorleri-ve-cozumsuzluk>, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).
- Keleş, A. (2021). *Kutupsuz Bir Dünyada Türkiye'nin Libya Politikası*. <https://www.defenceturk.net/kutupsuz-bir-dunyada-turkiyenin-libya-politikasi>, (Erişim Tarihi: 17.05.2021).
- Kızıltoprak, S. (2020). Libya'nın Jeo-stratejik Önemi ve Türkiye-Libya İlişkilerinin Arka Planı. *AA Analiz*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/libya-nin-jeo-stratejik-onemi-ve-turkiye-libya-iliskilerinin-arka-planı/1703301>, (Erişim Tarihi: 05.05.2021).
- Koçer, G. (2002). 1990'lı Yıllarda Askeri Yapı Ve Türk Dış Politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29(1-2), 123-158.
- Koçtürk, O. M. Ve Gölalan, M. (2010). 1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(2), 48-65.
- Kontacı, E. A. (2016). Siyasi İstikrar Temelli Koalisyon Eleştirileri: Anayasa Hukuku Açısından Ampirik Bir Analiz. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (123), 33-58.
- Köküyay, F. (2020). Neorealizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2504-2508.
- Köse, T. (2014). Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları. *Uluslararası İlişkiler*, 11(41), 29-61.
- Köse, T. (2020). *15 Temmuz Darbe Girişiminin Türk Dış Politikası ve Güvenlik Yaklaşımlarına Etkisi*. <https://www.setav.org/15-temmuz-darbe-girisiminin-turk-dis-politikasi-ve-guvenlik-yaklasimlarina-etkileri/>, (Erişim Tarihi: 25.06.2021).
- Kurt, V. (2019). Arap İsyanları Sonrası Ortadoğu'da Vekâlet Savaşları: Yemen Örneği. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 307-326.

- Kurt, V. (2020). Bölgesel Rekabetin Yeni Ağırlık Merkezi: Libya. *Kriter*, 5(48), <https://kriterdergi.com/dis-politika/bolgesel-rekabetin-yeni-agirlik-merkezi-libya>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Kurubaş, E. (2009). Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 39-69.
- Kutluay, M. (2012). “Yeni Türk Dış Politikası” nın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım. *Uluslararası İlişkiler*, 9(35), 101-127.
- Külünk, A. (2017). *Avrasyacılık Düşüncesi Ve Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasına Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). “Dış Politika” Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 309-335.
- Oğuz, C. (2010). *Türk Dış Politikasının (1945-1964), Realizm Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Okuducu, İ. (2020). *BAE ve Suudi Arabistan Arap Baharı’ndan Bu Yana Bölgede Demokrasi Karşıtı Yapıları Destekliyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bae-ve-suudi-arabistan-arap-baharindan-bu-yana-bolgede-demokrasi-karsiti-yapilari-destekliyor/2080055#>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Oran, B. (Ed.). (2013). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Ed.). (2019). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, 1, 23. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Ed.). (2019). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 2001-2012*, 3, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ozan, E. (2015). *İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin Yakın Dönem Güvenlik Politikasında Tarih, Kültür ve Kimliğin Rolü (1998-2012)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ölçekci, H. (2018). Vekalet Savaşlarının Bir Aracı Olarak Medya ve 15 Temmuz Sürecinde FETÖ’nün Medya Faaliyetleri. *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu*, 225-247.
- Özcan, A. B. (2011). Uluslararası Güvenlik Sorunları ve ABD’nin Güvenlik Stratejileri. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 445-465.
- Özcan, G. (2014). Dış Politika Analizi. *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, 1. Baskı, içinde 323-345, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, Y. ve Canlı, E. (2020). *Fransa, Libya’da Ekonomik ve Jeopolitik Emellerini Darbeci Hafter İle Korumanın Peşinde*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fransa-libyada-ekonomik-ve-jeopolitik-emellerini-darbeci-hafter-ile-korumanin-pesinde/1895655>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).
- Özkan, Ö. F. (2020). Arap Baharı ve Sonrasında ABD’nin Libya Politikası. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 170-189.
- Özkeçeci Taner, B. (2012). Koalisyon Hükümetleri ve Türk Dış Politikasının Oluşturulması. *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Özpolat, M. (2020). Doğu Akdeniz’in Tarihi, Stratejik, Askeri ve Ekonomik Açısından Önemi. *Düşün Dergisi*, 28, <http://odtuadt.com/dogu-akdenizin-tarihi-stratejik-askerive-ekonomik-acidan-onemi/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- Öztürk, M. (2003). *Stratejik Açısından Doğu Akdeniz ve Kıbrıs*, 1. Baskı, Ankara: Altinküre Yayınları.

- Paralı, Z. (2020). Türkiye Devleri ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında İmzalanan Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Uluslararası Politikaya Etkileri. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 49-64.
- Pınar, L. (2018). Türkiye’nin Savunma Sanayi Alanındaki Gelişiminin Türk Dış Politikasına Olan Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7(4), 2344-2357.
- Polat, F. (2020). Devrim Sonrasında Türkiye’nin Libya Politikası: Kırılmalar ve Riskler. *SETA Perspektif*, (256).
- Sander, O. (2000). *Türkiye’nin Dış Politikası*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sanlı, H. (2012). *Küreselleşme Eleştirisi: Antonio Negri Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Sarınay, Y. (2000). Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-886.
- Sarıtaş, H., Genç, A. ve Avcı, T. (2018). Türkiye’de Enerji İthalatı, Cari Açık ve Büyüme İlişkisi: VAR ve GRANGER Nedensellik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 181-199.
- Savunma Sanayi Başkanlığı, (bt). <https://www.ssb.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 10. 03. 2021).
- Seren, M. (2018). *Osmanlı’dan Günümüze Savunma Sanayii*. <https://m5dergi.com/kapak/osmanlidan-gunumuze-savunma-sanayii/>, (Erişim Tarihi: 14.05.2021).
- Serper, E. (2016). *Türk Dış Politikasında Revizyonist Değişimler*. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/36965/turk_dis_politikasinda_revizyonist_degisimler, (Erişim Tarihi: 14.05.2021).
- Seydi, S. (2011). Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-16.
- Sobacı, M. Z. (2015). Türkiye’nin Koalisyon Hükümetleri Tecrübesi: Modeller ve Siyasal Gerçeklikler. *SETA Perspektif*, (109).
- Sönmezoğlu, F. (2004). Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi. *Türk Dış Politikasının Analizi*, F. Sönmezoğlu, (Ed.), (3. Baskı), içinde (83-98). İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2012). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 5. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Suyundikov, S. (2020). Rusya’nın Libya Politikası. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/rusya-nin-libya-politikasi>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Sümer, G. (2010). Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(23), 73-98.
- Şahbaz, M. (2018). *Soğuk Savaş Sonrası Güney Kafkasya’da Küresel Rekabet*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şöhret, M. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği ve Türkiye İçin Önemi. *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye*, (1. Baskı) içinde 85-159, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 157-187.
- Tamtürk, E. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Siyasetindeki Dönüşüm. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 161-185.
- Tanrıverdi Yaşar, N. (2019). *Libya Krizi ve Akdeniz’de Derin Jeopolitik Dönüşüm*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/libya-krizi-ve-akdeniz-de-derin-jeopolitik-donusum/1685395>, (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

- Tarakçı, N. (2019). Güç Dengeleri Işığında Türkiye'nin Doğu Akdeniz Stratejisi Nasıl Olmalıdır? *TASAM*, 1-9.
- Tatlıyer, M. (2019). *Cari Açık Kapanacak Mı?*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/mevlut-tatliyer/2019/06/08/cari-acik-kapanacak-mi>, (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Topal, A. H. (2005). Uluslararası Terörizm ve Uluslararası Ceza Mahkemesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 1(3), 77-92.
- Toprak, M. (1996). *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler: 1980-1995*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tuğtan, M. A. (2016). Küresel Değişikliklerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu. *Uluslararası İlişkiler*, 13(49), 3-24.
- Tunahan, Ö. (2015). 28 Şubat Süreci: 'Post-Modern Darbe'nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 23-41.
- Tuncer, F. F. ve Altınsoy, Z. D. (2020). Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları ve Türkiye'nin Enerji Vizyonu. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 21-45.
- Türk, M. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Yakın Geleceğine İlişkin Bir Dış Politika Senaryosu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Türkiye Barolar Birliği (2006). *Türkiye ve Terörizm*, 1. Baskı, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Tüysüzöğlü, G. (2013). Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm. *Alternatif Politika*, 5(3), 295-323.
- Urul, A. (2008). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uzgel, İ. (1998). Türk Dış Politikasında 'Sivilleşme' ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1), 307-326.
- Ünal, M. A. (2010). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi. *Türk Yurdu*, 30(277), 106-110.
- Yalçın, S. (2006). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü ve Terörizmle Mücadele. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 98-119.
- Yaşa, F. (2020). *Libya Krizi ve Doğu Akdeniz Denklemi Fransız Politikaları*. <https://ordaf.org/libya-krizi-ve-dogu-akdeniz-denkleminde-fransiz-politikaları/>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.
- Yaycı, C. (2019). *Sorular ve Cevaplar İle Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı*, 5. Baskı, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi.
- Yaycı, C. (2020). *Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*, 1. Baskı, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yaycı, C. (2020). Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması'nın Sonuç ve Etkileri. *Kriter Dergi*, 4(42), 34-37.
- Yayla, A. (1990). Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 45(1), 335-385.
- Yeşiltaş, M. (2016). *Ortadoğu'da Parçalanma ve Revizyonist Dönem*. <https://www.setav.org/ortadoguda-parcalanma-ve-revizyonist-donem/>, (Erişim Tarihi: 14.05.2021).
- Yetgin, M. A., Şen, A. ve Şaşmaz, G. (2020). Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz Politikasında Stratejik Yönetimi. *ECONDER 2020*, 87-105.
- Yetim, F. (2011). Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında İlkel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 71-95.

- Yıldız, K. (2018). Türkiye Ekonomisi Yapısal Dönüşüm Süreci ve Bu Sürecin Doğurduğu İşgücü Piyasası Uyumsuzluğu Sorunu. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16, 204-220.
- Yıldız, M. (2018). Ortadoğu'dan Kafkasya'ya Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye. *Takvim-i Vekayi*, 6(2), 1-24.
- Yılmaz, T. O. (2020). Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye Yönelik Jeopolitik Kuşatma ve Libya Meselesi. *Türkiye Günlüğü*, (141), 5-34.
- Zürcher, E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Y. Saner çev.).33. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS), https://denizmevzuat.uab.gov.tr/uploads/pages/uluslararası_sözleşmeler/denizhukuku.pdf, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).